శ్రీమదుమారమణాయనమః.

నీతివాక్యామృతము.

ఇది,

క్రొత్తపల్లి సూర్యరావుచే

మహాకవి సోమదేవసూరి సంస్కృతవచనమునుండి

తెనుఁగుచేయఁబడినది.

మొదటికూర్పు 700.

కాకినాడ:

శ్రీసరస్వతీముద్రాక్షరశాలయందు

బాకీ చినసూర్యారావుచే సరస్వతీపత్రికాధిపతులకొఱకు

ముద్రించి ప్రకటింపఁబడెను

1911.

కాపీరైటు.

వెల 4 అణాలు.

శ్రీమదుమారమణాయనమః.

నీతివాక్యామృతము.

ఇది,

కొత్తపల్లి సూర్యరావుచే

మహాకవి సోమదేవసూరి సంస్కృతరచనమునుండి

తెనుఁగుచేయఁబడినది.

మొదటికూర్పు 700.

కాకినాడ:

శ్రీసరస్వతీముద్రాక్షరశాలయందు

బా॥ కీ॥ చినసూర్యారావుచే సరస్వతీపత్రికాధిపతులకొఱకు

ముద్రించి ప్రకటింపఁబడియె.

1911.

కాపీరైటు.

వెల 4 అణాలు.

శ్రీమన్నారాయణాయనమః

నీతివాక్యామృతము.

ధర్మార్థఫలసాధనమైన రాజ్యమునకు నమస్కారము.

ధర్మసముద్దేశము.

దేనివలన సుఖమును కల్యాణమును కలుగునో యది ధర్మము. దీనికి విపరీతఫలమిచ్చునది యధర్మము. తనకువలెనే పరులకును కుశలవ్యాపారమునందలి తలంపును, శక్తికొలఁదిఁ ద్యాగమును, దపస్సును, ధర్మము లభించుట కుపాయములు. సర్వసత్వములయందును సమబుద్ధి యుంచుట యన్నియాచరణములలో శ్రేష్ఠమైనది. భూతద్రోహి కిహపరములందే కార్యమును శ్రేయోదాయకము కాదు. హింసచేయువాఁడు వ్రతశక్తుఁడయినను వానిచరితము స్వర్గసాధనముగాను. ఏపని చేసినఁ దనకు దుస్థితి వచ్చునో యది విడిచిపెట్టుటయే దేశత్యాగము చేసినట్టులు. ఎదుటివాని దుస్థితి నెఱింగియుండియు ధనమును యాచించు నర్థియే శత్రువు. శరీరమును మనస్సును సందేహాతులయుం దెక్కని వ్రతమేదియో దాని నాచరింపవలయును. ఐహికాముష్మిక ఫలార్థమై చేయు ధనవ్యయము త్యాగమనఁబడును. అపాత్రున కిచ్చినయర్థము బూడిలో హోమము కావించినట్లె. ధర్మపాత్రము, కార్యపాత్రము, కామపాత్రము నని పాత్రములు మూఁడుతెఱఁగులు. కీర్తిపాత్రమొక్కటి నిట్లే కొందఱు వక్కాణించుచున్నారు. ఆశ్రితులను రక్షింపనిదియు ధర్మాటంకముఁ జేయునదియు నగు కీర్తితో నేమిపని. భాగీరథ-శ్రీ-పార్వతి యనినట్లే పండితుల ప్రసిద్ధికిఁ గారణము వేఱుగాని త్యాగము గాదు. వారు ప్రతిగ్రహించువారును వ్యాపకులును సనాతనులును గారు. శరణాగతుల కార్యాభంగము చేయుధన మెవ్వరియొద్దనుండకుండుఁగాక! అర్థులకుఁ బంచిపెట్టుటయుఁ దాననుభవించుటయును నే యర్థసిద్ధికి ఫలము. కేవలలుబ్ధున కౌచిత్యము లేదు. దానము చేతను ప్రియవచనముల చేతను నితరులకు సంతోషము గలిగించుటయే యౌచిత్య మనఁబడును. ఏవాఁడు సత్పురుషులకై ధనమును వినియోగించి జన్మాంతరములందుఁ గూడ ధనమును దనతోఁ గొనిపోవుచున్నాఁడో యాతఁడే భంగ్యంతరమున లబ్ధుఁడు. పెట్టనివాఁడు ప్రియాలాపము లాడుట యర్థి రెండవపోటికిఁ జని గడించుకొనకుండ నాటంకమునకే. ఎల్లప్పుడు దుఃఖించువానికి బంధువెవ్వఁడు? నిత్యమును యాచించువానిం గని

రెవ్వఁడు కలఁతపడఁడు? తపస్సనఁగా నింద్రియములను మనస్సును నియమించుటయే. నియమమనఁగా విహితమైనదానిఁ జేయుటయు నిషేధింపఁబడినదానిఁ ద్యజించుటయు నే. విధినిషేధములు రెండును నైతిహ్యాయత్తము లయినవి. (ఐతిహ్యమనఁ బారంపర్యముగ వచ్చి నుపదేశము.) అందును స్వప్రమాణబాధయును బూర్వాపరవిరోధమును లేని యైతిహ్యమునందు సజ్జనులు శ్రద్ధకలిగియుండుట యొప్పు. అనియమితేంద్రియమనోవృత్తిగలవాఁడై యున్నవాని సర్వానుష్ఠానములును గజస్నానముపంటివి. తా నాచరింపనివాని జ్ఞానము అసహ్యించుకొనఁబడువాని కార్యములువలెనే కేవల శరీరాయాసకారణమే. లోకము కథోపజీవివలెఁ బరులకు ధర్మోపదేశము చేయుట సులభము. దినదినమును నియమముగాఁ గొంచెమైనను దానముచేయువానికిని దపస్సుచేయువానికిని దివ్యమైన పరలోకములు లభించును. పరమాణువులనయినఁ బోగుచేయ మొదలిడినచోఁ గాలక్రమమున మేరువంతయగును. ధర్మము, శ్రుతము, ధనము వీనిని బ్రతిదినమును సంగ్రహించినచో సముద్రముకంటె నధికమగును. ధర్మమునెడల సజాగ్రత్తగా నుండుటకంటె నాత్మవంచనము మఱియొకటి లేదు. ఒక్కసారిగాఁ బుణ్యరాశి నెవ్వఁడు గడించినాఁడు? స్వయముగా నాచరింపనివాని మనోరథములు స్వప్నములో దొరకిన రాజ్యముతో సమానములు. ఔషధమువలె నాత్మహితమైన ధర్మమును బరులనిరోధమున బుద్ధిమంతుఁ డనుష్ఠింపకుండును. ధర్మానుష్ఠానమునందుఁ బ్రాష్ఠింపకుండఁగనే లోకవ్యవహారక్రమము ననుసరించుచున్నది. అధర్మకర్మలు చేయువాని కెవ్వరైన గురువులు గాని పురశ్చరులు గాని కలరా? కుశలబుద్ధిగలవారు కంఠగతప్రాణులైనపుడు నకుథకార్యముం గావింపరు. తమవ్యసనంబును దీర్చుకొనుటకై ధూర్తులబోధలచే శ్రీమంతులు దురీహితవృత్తు లగుచున్నారు. దుష్టుల సంపర్కమేమి చేయులేదు? అగ్నివలె దుర్జనుఁడు తానాశ్రయించినవానినే తగులఁబెట్టును. తాత్కాలికస్వల్పసుఖమునకయి యెడవియేసుఁగువలె నాపదలపాలుగానివాఁ డెవ్వఁడు? ధర్మాతిక్రమణముచే ధనము పరులకుఁ జెందుచున్నది, మఱియుఁ గరిఁ జంపిన సింహమువలెఁ బాపము సంభవించుచున్నది. (సింహమేనుఁగుం జంపినపుడు దానితలలోని ముత్యము లితరులకుఁ జెందుచున్నవి.) తనకు సరిపడిన ధాన్యమును దాఁచుకొనిన సంసారికి వలెనే యధార్మికున కుత్తరకాలఫలము లేదు. అర్థకామములు రెంటిని వీడిచి యెవఁడు ధర్మమునే యుపాసించుచున్నాఁడో వాఁడు పండినచేనును విడిచి చౌటినేల దున్నునట్టి వానికి సమానుఁడు. ఆముత్రికసుఖవిరోధము కాకుండునట్లు సుఖము లనుభవించువాఁడే సుఖియగును. అన్యాయసుఖలవమువలన నరుఁడు రెండులోకములయందును పేరవిరాజితదుఃఖమనుభవించు

టు మాడ మిగులఁ జిత్రముగా నున్నది. ప్రాణుల కీజన్మమునందలి సుఖదుఃఖములచేఁగలుగునుత్కర్షాపకర్షలు వారిధర్మాధర్మములం దెలిసికొనుటకు సాధనము లగుచున్నవి. అదృష్టాధిదేవతయొక్క యధికారము లేనిచోట నొక్కవస్తువును గలుగదు.

2. అర్థసముద్దేశము.

దేనివలన సర్వప్రయోజనములు సిద్ధించునో యది యర్థమనఁబడును. అర్థానుబంధముగా నెవ్వఁడనుభవించునో వాఁడే యాయర్థమునకుఁ బాత్రుఁడు. అలబ్ధలాభము, లబ్ధపరిరక్షణము, రక్షితవివర్ధనమునని యర్థానుబంధము మూఁడువిధములు. ఫలసాధనమున కర్థానుబంధమని పేరు. తీర్థులను ధనముచే సంభావింపకున్నచోఁ దేనెటీఁగవలె నన్నివిధములం జెడును. ధర్మసంబంధులు (లౌకిక) కార్యసంబంధులును దీర్థులని పిలువంబడుదురు. తాదాత్విక, మూలహర, కదర్యుల విషయమై ప్రత్యవాయము సులభముకాదు. గడింపకుండలభించిన ధనమును దుర్వ్యయము చేయువారు తాదాత్వికులు. తాతతండ్రులనుండి వచ్చు ద్రవ్యము నన్యాయ్యముగా ననుభవించువారు మూలహరులు. సేవకులను బీడించియుఁ దాము పీడింపఁబడియు ధనార్జనము చేయువారు కదర్యులు. తాదాత్వికమూలహరులయుత్తరకాలఫలమునందు శుభముకలుగదు. కదర్యునిగడించిన యర్థము రాజులు జ్ఞాతులు చోరులుఁ గానివారికి నిధియగును.

3. కామసముద్దేశము.

తనకభిమానజనకమైనయేరసమునందు సర్వేంద్రియంబులును బ్రీతిగలిగియుండునో యది కామము. ధర్మమునకు నర్థమునకు బాధకలుగనిరీతిని గామము ననుభవింపవలెను. అసుఖకరము కాఁగూడదు. త్రివర్గమును (ధర్మకామార్థములను) సమానముగా సేవించుట యుక్తము. ఒక్కదానినే యత్యాసక్తితో సేవించువాఁడు తక్కినరెంటిని దన్నుఁబరులను బీడపెట్టువాఁడే యగును. తనసుఖమును గట్టిపెట్టుకొని ధనార్జనము చేయుట యితరులకొఱకు బరువు మోయుట వంటిది. ఇంద్రియములు మనస్సును సంతసించునట్టి ఫలము నిచ్చునవియే సంపత్తులు. జితేంద్రియుఁడు కానివాని కొక్కకార్యమును సిద్ధింపదు. ఇష్టమైనదానియం దాసక్తియుఁ దద్విరుద్ధవస్తువునం దనాసక్తియు నింద్రియజయమనఁబడును. అర్థశాస్త్రాధ్యయనము కారణముగా దేనిచేతనర్థసంబంధజ్ఞానము కలుగునో యదియు నింద్రియజయమనఁదగును. ఒడలు లేని మన్మథుని జయింపజాలనివాఁడు పుష్టిగల శరీరధారులగు నరాదులను జయింపఁగలఁడా? కామాసక్తునకు మందులేదు. అత్యంతవనితాసక్తునకు ధనము, ధర్మము, శరీరమును లేవు. శాస్త్రవిరుద్ధ

కామోపభోగాసక్తుఁడు కలిగినవాఁడైనను చిరకాలము సుఖపడఁజాలఁడు. ధర్మార్థకామములు మూఁడు నొక్కసారి ప్రాప్తించినపుడు పూర్వపూర్వము బలీయము. ధర్మకామము లర్థమూలము లగుటచేఁ గాలాంతరమున నర్థమే ముఖ్యమైనది.

4. అరిషడ్వర్గసముద్దేశము.

అయుక్తిత ప్రణీతములైన కామ, క్రోధ, లోభ, మద, మాన, హర్షములు రాజుల కాంతరంగిక షడ్వర్గము. పరగృహీతలైన కన్యలయందుఁ గాని స్త్రీలయందుఁ గాని దురుద్దేశము కలుగుట కామము. విచారింపకుండఁ బరునకుఁ గాని దనకుఁ గాని పాపహేతు వగుట క్రోధము. దానవిషయమున స్వధనమీకుండుటయు, నకారణముగఁ బరవిత్త గ్రహణమును లోభము. తనకులబలైశ్వర్యరూపవిద్యాదులచే నహంకారము గాని పరతిరస్కారము గాని మద మనఁబడును. దురభినివేశము గాని మోహోపయుక్తవాక్య నిరాకరణము గాని మానమనఁదగును. నిర్నిమిత్తముగ నితరులకు దుఃఖము కలిగించుటచే గాని తనకు ధనాదివృద్ధిచేఁ గాని కలిగిన యాత్మరంజనమే హర్షము.

5. విద్యావృద్ధసముద్దేశము.

అనుకూలురకింద్రునివలెఁ బ్రతికూలురకు యమునివలె నుండువాఁడె రాజు. దుష్టనిగ్రహము శిష్టపరిపాలనమును రాజధర్మములు గాని శిరోముండన జటాధారణములు కావు. భూమిఁ బాలింప నుచితమైన రాజకర్మకు రాజ్యమని పేరు. వర్ణాశ్రమవంతమై, ధాన్యము, బంగరు, పశువులు, లోహాదులతోఁ గూడినది భూమి. బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులు నాలుగువర్ణములు. బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థ, యతియనునవి యాశ్రమములు. వేదముం జదివి స్నాతకము (స్నానము) చేసికొనునట్టియతఁ డుపకుర్వాణకుఁడు. స్నానమనునది వివాహదీక్షావిశేషము. గురువునొద్ద వేదముం జదువుకొని ధనాదికమునుం గురువుం బూజించి యాతనియనుజ్ఞపై గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరించువాఁడు పకుర్వాణకబ్రహ్మచారి. ప్రాణాంతకమందును దారపరిగ్రహము చేయనివాఁడు నైష్ఠిక బ్రహ్మచారి. జన్మించి వంశమును బవిత్రము చేయువాఁడు పుత్రుఁడు. అపుత్రకుఁడగు నరుఁడు పితరుల ఋణమున వేదముంజదువని యాతఁడు బ్రహ్మర్షుల ఋణమున, యజనాదులు చేయని యతండు దేవతలఋణమునఁ జచ్చియు జనులచే నక్కటా! యనిపించుకొనని వాఁడు జనులఋణమునం బడియుండును. తానేపుత్రుఁడు. ఈయాత్మయే యాత్మచేఁ దన్నాత్మయందు ధరించిన నైష్ఠికునకుఁ బూతీన బొందించును. నిత్యనైమిత్తికామ్యస్నానపరతుఁడు గృహస్థుఁడు. బ్రహ్మయజ్ఞ, అమరయజ్ఞ, పితృయజ్ఞ, అతిథియ

జ్ఞ భూతయజ్ఞములే నిత్యానుష్ఠానములు. దర్శపూర్ణమాసాదులందుఁ జేయునది నైమిత్తికానుష్ఠానము. గ్రామములు నాహారము సంసారవ్యవహారములును విడిచిపెట్టి సభార్యుఁడైకాని యొక్కఁడే గాని యథావిధిగా వనమునందు వసించువాఁడు వానప్రస్థుఁడు. విద్యయను నోడఁగొని తృష్ణాసాగరము దాఁటఁదలఁచువాఁడు యతి. క్రమవిక్రమములు రెండును రాజ్యమూలము. ఆచారము కలిమియే క్రమసంపత్తిం బుట్టించును. ఉద్ధతి లేకయుండుటయే విక్రమమున కలంకారము. క్రమవిక్రమములకంటె నితరమును బరిగ్రహించినచో రాజ్యమునకు దుష్కరపరిణామమగును. బుద్ధిమంతుఁడే క్రమవిక్రమములఁ బెంచుటకు నెలవు. విద్యావినీతమతియే బుద్ధిమంతుఁడు. సింహమువలెఁ గేవలపౌరుషము నవలంబించినవానికిఁ గుశలము చిరకాలముండదు. శాస్త్రము చదువనివాఁడు ప్రజావంతుఁడయినను శస్త్రము ధరింపని శూరునివలె నందఱికిఁ గనఁబడును. ఆలోచించిన నగపడు వస్తువులను గాంచుటకుఁ బురుషులకు శాస్త్రము మూఁడవకన్ను. శాస్త్రము చదువనివాఁడు కన్నులుండియు నంధునివంటివాఁడె. అజ్ఞానికంటెఁ బశువు వేఱొండు లేదు. మూర్ఖప్రభువుం బొందియుండుటకంటె భూమి యరాజకమైయుంటమేలు. సావందీర్ఘనిరక్షమున బెట్టు జాతుఁ డగునంతనె శాస్త్రాది సంస్కారములేని రాకొమరుని సాధుజనులు నాయకునిఁగా సన్మతింపరు. దుర్వినీతుఁడగు నేలికను మించి ప్రజావినాశకారియగు నుత్పాతము మఱియొక్కటిలేదు. యుక్తాయుక్తములు, యోగవియోగములుఁ దెలియనివాఁడె దుర్వినీతుఁడు. ఎందు సజ్జనశిక్షచే సద్గుణములు చేరియుండునో యదియే ద్రవ్యము (వస్తువు). ద్రవ్యమే క్రియలను గావించును. అద్రవ్యము కాదు. ద్రవ్యాద్రవ్యప్రకృతి పురుషుఁడు సంకీర్ణగజముం బోలును. శుశ్రూష, శ్రవణము, గ్రహణము, ధారణ, విజ్ఞానము, ఊహ, అపోహ, తత్త్వాభినివేశము విద్యయనునివి బుద్ధిగుణములు. వినుటయందిచ్ఛ శుశ్రూషయనంబడు. శ్రవణమనవినుట. శాస్త్రార్థములను గ్రహించుట గ్రహణము. కాలాంతరమందును మఱపుఁ జెందకుండుటకు ధారణమనిపేరు. మోహసందేహ విపర్యాసములం దగులుకొనని జ్ఞానము విజ్ఞానమనంబరఁగు. తెలియఁబడినదాని నవలంబించి యితరవిషయముల విధివితర్కము నూహయందురు. విరుద్ధార్థప్రత్యవాయములనుండి, ఉక్తిచేతను యుక్తిచేతను మరలుట యపోహ. కాకున్న సామాన్యజ్ఞానము నూహయనియు విశేషజ్ఞానము నపోహయనియుం జెప్పవచ్చును. విజ్ఞానోహాపోహానుగము విశుద్ధమైనయిదమిత్థమను నిశ్చయమునకుఁ దత్త్వాభినివేశమని నామము. ఏదివరుని తెన్నఁగఁబొంది హితముంగూర్చి యహితముం గొలంచునో యది విద్య.

ఆన్వీక్షకి, త్రయి, వార్త, దండనీతి యనునాల్గును రాజవిద్యలు. ఆన్వీక్షకిం బ

దివినవాఁడు కార్యాకార్యముల బలాబలంబుల నహేతుకముగ విచారించును. వ్యసనములప్పుడు శోకింపఁడు. ఐశ్వర్యములబ్బినపుడు వికారము నొందఁడు. ప్రజ్ఞావంతుఁడు దానివలన మిక్కిలి విశారదుఁడగును. త్రయిం దెలిసిన యతఁడు వర్ణాశ్రమాచారములయందతి ప్రగల్భుఁడగును. ధర్మాధర్ములస్థితిని సమస్తముం దెలియును. వార్తను యుక్తి యుక్తముగఁ బ్రయోగించినరాజు జీవలోకము నశేషమును సంతోషపెట్టును. తాను సర్వకామములను బొందును. అపరాధులయెడ యమునివలె దండమును నరపాలుఁడు …నా ప్రజలు స్వమర్యాద నతిక్రమింపరు. ధర్మార్థకామములను త్రివర్గఫలములని చెప్పనవియే విభూతులు. సాంఖ్యము, యోగము, లోకాయతము (చార్వాక) ఆన్వీక్షికీ యనంబడును. బౌద్ధ జైనశాస్త్రములు వేదవిరుద్ధములగుట నివి యిందుఁ జేరవు. (లోకాయతము వేదవిరుద్ధమైనదే యైనను శరీరపోషణాదులలో దానికుపకారియగుటచేఁ జేర్పఁబడినది) ప్రకృతిపురుషులం దెలిసినరాజు సత్త్వావలంబకుండగును. రజోగుణమువలని ఫలాఫలములను విడుచును తమస్సుచే నభిభవింపఁబడఁడు విద్యావృద్ధులసంసేవకై యుత్సహించును. విద్యావృద్ధసేవయెఱుంగని పాలకుఁడు నిరంకుశంబగు వనగజమువలె సద్యోవినాశముం బొందును ఆన్వీక్షికిం జదువకపోయినను పెద్దలసాంగత్యమున్నచో జలసమీపమునందలి వృక్షచ్ఛాయవలె(జలాశ్రయముకలన) మిగుల శీతలుఁడును వ్యుత్పన్నుఁడునగును. వంశము, వృత్తము, విద్య, అభిజనము, వీనియందు విశుద్ధుఁడు రాజునకుపాధ్యాయుఁడు గాఁదగును. శిష్టజనులయెడ నమ్రుఁడై రాజిహపరముల మహోజ్జ్వలుఁడగును. నృపాలుఁడే పరమదైవతము, (ఏమన) ఈతఁడెవ్వరికిని మ్రొక్కఁడు (కావున). మ్రొక్కవా గురువులకె. పండితసేవలేని విద్యకంటె నజ్ఞానము మేలు. విషముతోఁ గూడిన యమృతమును విడువఁదగును. (విద్య యమృతమువంటిదైనను శిష్టజనసేవలేనిది విషతుల్యమనుట) తఱచుగా శిష్యులు గురుజనుల యాచారముల ననుసరింతురు. క్రొత్తపాత్రమున కంటుకొన్న సంస్కారమును బ్రహ్మయైనఁ దుడిచివేయఁజాలఁడు. అంధునివంటి యప్రాజ్ఞుఁడగు పుడమిఱేఁడు మేలుగాని జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధుఁడుండరాదు. నల్లని యొల్లని వస్త్రమునందువలె దుర్విదగ్ధుఁడగు రాజునం దెవ్వనికనురాగముండును? నృపుఁడు గుణగ్రాహియైనచోఁ బండితులకు యథార్థవాదిత్వము శ్రేయస్కరము. తన స్వామికి హితోపదేశములు చేయుటకంటెఁ దాను జచ్చుట మేలు.

6. ఆన్వీక్షికీసముద్దేశము.

ఆత్మ, మనస్సు, మరుత్తు, ప్రాణము వీనికిఁ దుల్యమైన సంయోజనయేలక్షణగాఁ గలది అధ్యాత్మయోగము. అధ్యాత్మజ్ఞుఁడగు నరపాలుఁడు సహజ (భీరుత్వాదులు)

శారీర(వ్యాధిమున్నగునవి) మానస (చింతాదులు) ఆగంతు (శత్రుకృతాపకారములు) దోషములచే బాధింపఁబడఁడు. మనసు, ఇంద్రియములు, విషయములు భోగించు నిలయమే యాత్మారాముఁడు. "నేను" అను ప్రత్యయమున కెచ్చట నుపచారము కలుగుచున్నదో యది యాత్మ. ఆత్మలేదను పక్షము స్వీకరించు విద్వాంసుల సర్వానుష్ఠానములు (పరలోకమునకై చేయునవి) విఫలములు. దేనివలన స్మృత్యవమర్శనము, ఊహాపోహనము, శిక్షాలాపగ్రహణముం గలుగుచున్నవో యది మనస్సు. ఆత్మకు విషయానుభవద్వారము లింద్రియములు. శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములు విషయములు. సమాధీంద్రియములద్వారా దూరార్థములయు సమీపార్థములయు నవబోధనమునకు జ్ఞానమని పేరు. ప్రీతియే సుఖము, మనోనిర్వృతి లేనిసుఖము సుఖమే కాదు.

అభ్యాసము, అభిమానము, సంప్రత్యయవిషయములు సుఖమునకుఁ గారణములు. క్రియాతిశయ పరిపాకహేతు వభ్యాసము. అనునయ సత్కారాదిలాభములచేత నాత్మకుత్కర్ష సంభావనమే యభిమానము. అతద్గుణవస్తువులందుఁ దద్గుణత్వాభినివేశమునకు సంప్రయత్నమని పేరు. ఇంద్రియమనస్సులనుఁ దృప్తిపఱచు భావమునకు విషయమని నామము. అప్రీతియేదుఃఖము. మనస్సును క్లేశపఱపని దుఃఖము దుఃఖమేకాదు. దుఃఖము సహజము, దోషజము, ఆగంతుకము, అంతరంగజమునని నాల్గుతెఱఁగులు. ఆఁకలివలన దప్పికతన మన్మథవశంవదుఁడగుటను గలిగినదుఃఖము సహజము. తిరస్కారమున నవమానమున నిచ్ఛావిఘాతమువలనఁ గలిగినది యంతరంగజము. క్లేశాయాసములకు విక్లబుఁడుంజెందు ప్రకృతిగల మనుజున కైహికాముష్మిక ఫలములు రెండునులేవు. ధమస్సువలెనే మహాయోగమునప్పుడును బలాధిక్యముం జూపలేనివాఁడు కింపురుషుఁడు. వాంఛయన ముందు కాఁబోవుపనులయందలి యభిలాషము. తన ప్రత్యవాయముల నితరులపైకి మరలించు నూహ ద్వేషము. అభిలాష ముదుగుటకును హితాహితప్రాప్తి పరిహారమునకు నుత్సాహమని పేరు. ప్రకర్షయత్నముతోఁ గూడినదగుట సాతిశయలాభముంజేయునది సంస్కారము. అప్పుడు పుట్టినపిల్లలు స్తన్యపానమునకు యత్నించుట యనేక కర్మాభ్యాసవాసనావశమునఁ గాన నదియు సంస్కారమే శరీరము భోగాయతనము. ఐహికవ్యవహార ప్రసాధనపరమగునది లోకాయతము. లోకాయతమతము నెఱింగినరాజే రాష్ట్రకంటకుల నున్మూలించుటకు యత్నించును. యతుల కేకాంతము కంటె ననవద్యమగునదిలేదు. కేవల దయాళువు కరతలగతమగు నర్థమును రక్షించుకొనఁ జాలఁడు. ప్రశాంతచిత్తు నెవ్వరు పరిభవింపలేరు. అపరాధము చేసినవారిపై క్షాంతిన హించుట యతులకు భూషణముగాని భూపాలురకుఁ గాదు. ఎవ్వనికోపప్రసాదము లా

తని శక్త్యనుసారముగ నుండనో యట్టిపురుషుఁడు వ్యర్థుఁడు. విరోధులపై విక్రమింపని వాఁడు బ్రదికియుండియు మృతుఁడు. భస్మమునఁగాని యగ్నిలోఁగాని నిశ్శంకముగా నెవ్వఁడు కాలూనఁడు? మేటిధర్మమువలన కమబంధముకాని పాపము పాపమే కాదు. మతి యించుకతొలఁగిన రాజ్యము రెండవనరకమే. ఖలమైత్రి విపదంతముగలది. బంధముకంటె మించినశిక్షలేదు. స్త్రీలను విశ్వసించిన మరణాంతము.

7. త్రయీసముద్దేశము.

వేదములు నాలుగును, శిక్ష, కల్పము, వ్యాకరణము, ఛందము, జ్యోతిషము, నిరుక్తము నను షడంగములును, ఇతిహాస, పురాణ, న్యాయ, మీమాంసలు ను బదునాల్గును విద్యాస్థానములు. త్రయివలన వర్ణాశ్రమాచారముల ధర్మాధర్మవ్యవస్థ తెలియును. స్వకర్మానురాగప్రవృత్తులందును లోకవ్యవహారములయం దధికారులగుదురు ధర్మశాస్త్రములుస్మృతులు నివి వేదార్థసంగ్రహముగల వగుటచే వేదములే. అధ్యయనము, యజనము బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులకు సమానధర్మములు. ఈమూఁడు వర్ణములవారికి నుపనయనసంస్కారముండుటచే ద్విజాతులని పేరు. వేదము చెప్పుట యజ్ఞములు చేయించుట, దానముఁగ్రహించుట బ్రాహ్మణులకు, భూతసంరక్షణము, శస్త్రోపజీవనము సత్పురుషోపకృతి, దీనోద్ధరణము, రణమునఁ బాఱిపోవమి, యనునవి క్షత్రియునకు, వాణిజ్యము వైశ్యులకు, శిల్పము, నాట్యము, బండితోలుట శూద్రులకు ధర్మములు. స్త్రీలకొక్కమాఱు పెండ్లిచేయు నాచారము గలశూద్రులు సచ్ఛూద్రులు. ఆచారానవద్యత్వము శుచి, సంభారములు, శరీరశుద్ధి యివి కలశూద్రులను గూడ దేవద్విజతపస్వి పరిచర్యయందు యోగ్యులనుగాఁ జేయును. దయాళుత్వము, సత్యభాషిత్వము, పరధనవిముఖత యిచ్ఛానియమము, స్వజాతిస్త్రీలతో వివాహము, నిషిద్ధస్త్రీయెడల బ్రహ్మచర్యము నివి సర్వవర్ణములవారికిని సమానధర్మములు. సూర్యదర్శనమువలె ధర్మ మన్నిజాతులవారికిని సాధారణమే. విశేషానుష్ఠానమున నియమము. నిజశాస్త్రోక్తప్రకారమనుష్ఠించుటయె యెల్లయతులకు స్వధర్మము. ధర్మవిరుద్ధము జరిగినప్పుడు యతులకు స్వశాస్త్రానుసరణమే ప్రాయశ్చిత్తము. (కాని రాజదండనము లేదు.) ఎవ్వని కేదైవమునందు శ్రద్ధకలదో యతఁడా దేవుని బ్రతిష్ఠింపవలయును. భక్తిలేనివాని పూజాదికము సద్యశ్శాపకారణమగును. వర్ణాశ్రమాచారచ్యుతి యొదవినప్పుడు వేదోక్తప్రకారముగ శుద్ధి కావలయును. స్వస్వధర్మములందు సంకరము లేక యుండెనా యది ప్రజను రాజును ధర్మార్థకామముల నొందించును. ప్రజను గావనియాతఁ డెట్టిరాజు? స్వధర్మమునతిక్రమించు నెల్లరకును రాజే (శిక్షించుటకుఁ గాని, యుపదేశమునకుఁ గాని నియమిం

చుటకు(గాని) గురువు. లెస్సగాఁ బాలించుప్రభువులే సమస్తధర్మములలో నాఱవపాలు నందుదురు. దీనింగూర్చి వైవస్వతమనువు "ఉంఛవృత్తి చేతఁ దెచ్చికొనిన గింజలలోఁగూడ షష్ఠాంశప్రదానముచే వనస్థులగు తపస్వులు రాజును సంభావించుచున్నారు. అట్టితపస్వులను రక్షించినరాజునకు వారు కావించు తపస్సునందలి యాఱవపాలు చేరును" అనిచెప్పెను. ఆత్మయందు భక్తికలిగినయెడల నది యమంగళముకాదు. అగ్నిని విడిచి, యగ్నిని బరిగ్రహించినవారిని స్పృశింపకుండ ధ్యానము చేయవలయును. స్నానము చేసి దేవోపాసనము చేయకుండ రెండవదానిం దాఁకఁగూడదు. దేవాలయములోనికేగి యక్కడిపూజరులను దనసంబంధులైన వృద్ధులను గౌరవింపవలయును. దైవాకారముం బొందిన (పూజ్యమైన) ఱాయియైన నవమానింపఁబడుటలేదు. అట్టిచోఁ బూజ్యులగు మనుష్యులయెడఁ జెప్పవలయునా. రాజశాసనమునకు వ్యత్యయం దుపజెనే చిహ్న విచారముండదు. తెలకపిండి నల్లనిదైనను దానిందినుటవలన నావులపాలు తెల్లగానుండుటయేకాదు పాలెక్కువయగును. అట్లే రాజశాసనము రాజసత్తావసాదులచే స్వతస్సిద్ధముగా మలినమయినదయినను ధర్మమర్యాదాస్థాపనరూపమగు శుద్ధకార్యముం జేయును. పరమతాచారములవలన స్వమతాచారములభింపవు, మనశ్శుద్ధియును గాదు. శౌచము, దయ, దాక్షిణ్యము యజనాధ్యాపనాదిప్రవృత్తియుఁ దఱచుగ బ్రాహ్మణులకును, బలాత్కారస్వభావము క్షత్రియులకును, కపటగుణము వణిజులకును, ఋజువక్రశీలత శూద్రులకు సహజగుణములు. బ్రాహ్మణునికోపము దానముతోఁ దీఱును. గురులయలుక నమస్కారావసానముగలది; క్షత్రియునకుఁ బొడమిన క్రోధము ప్రాణాంతముదనుక నుండును. వాణిజ్యము చేయువారికోపము (కేవలవైశ్యులకుఁగాదు) ప్రియాలాపములచే నశించును. జాతిచే వైశ్యులకుఁ బొడమిన కినుక పుచ్చుకొనిన మూలవృద్ధులిచ్చివేసిన నడఁగును. ఇండ్లు భూములుగలవారితోడను, పరిచితులతోడను వ్యవహారము వణిజులకు నిధివంటిది. నీచులను వశముచేసికొనుటకు దండమును భయముచూపుటయు నుపాయములు.

8. వార్తాసముద్దేశము.

కృషి, పశుపాలనము, వాణిజ్యమనుప్రజల జీవనసాధనములే వార్తయనఁబడును. ఈవార్తాసమృద్ధియే రాజులకు సర్వసమృద్ధియును. ఎవనికిఁ గృషియుఁ, బశుగణమును, గూరనారలుపండుకోఁటలు, నింటియావరణలో మంచినీళ్ళనూయియును గలిగియుండునో వానిదే సంసారములో సుఖము. రాజునకుఁ గార్యాలోచనాదులలో బహుసేవకులను బెట్టుకొనుట సంతోషముఁ గలిగించును. దానివలనఁ ధనవ్యయమగును. అ

యినను వారికానందమే జనించును. కావున నవశ్యకార్యమునకుఁ దక్కఁ జేద్రవ్యసం
గ్రహము చేయవలయుంగాని వ్యయమెక్కుడగురీతిని సేవకులం జేర్పరాదు. ప్రతిదిన
మును గొంచెముగా బంగారు తీయుచుంటిమా మేరుపర్వతమైన నశించును. అట్టిచో
రాజకోశము లెక్కయేమి? విశేషవ్యయము చేయు రాజుగలదేశమున నెల్లప్పుడును గఱవు
పట్టును. (వ్యయమునకై జనులవలనఁ బన్నులు గ్రహించుచుండును గాన దుర్భిక్షము పట్టు
ననుట) సముద్రమునకు దాహమెత్తిన నీరెక్కడదొరకును! తనకు జీవనప్రాయమైనధ
నము లేనియపుడు రాజునకు గొప్పహానియు మనస్తాపమును బుట్టును. జనులయాఁకలిద
ప్పులను దీర్పలేనికతన వారార్తులయ్యె పాపము సంభవించును. వృద్ధులను, బాలురను,
వ్యాధిగ్రస్తులను, నీరసులను, బసులను బంధువులనువలెఁ బోషింపవలయును. ఎక్కుడు
బరువు మోయించుటయు మిగులదూరము నడపించుటయును బశువుల కకాలమరణము
నకుఁ గారణములు. సుంకము వృద్ధిచేయుటయు, బలాత్కారముగఁ బన్నులు పుచ్చు
కొనుటయు, నితరదేశవస్తువులు మనదేశమునకు రాకుండఁజేసికొనుటకు హేతువులు.
ధాన్యాదులు కొలుచుటకుఁ గఱ్ఱతోఁజేసినపాత్రి లుపయోగింపవలయును. తక్కెడలు
తూనికరాళ్లును రాజు నడుమనడుమ పరిశోధించుచుండవలయును. దానివలన వ్యవహార
దూషణమడఁగును. వర్తకులేర్పఱచెడు వెలల హెచ్చువలన నక్కడివారికిని బైనుండి వ
చ్చువారికిని బాధకలుగును. దేశమునుబట్టి కాలమునుబట్టి సామగ్రినిబట్టి దరలు తగ్గుచు
హెచ్చుచుండును. అంగడులయందలి తక్కెడలుఁ, గొలపాత్రలు ననియమము చేయు
టకు రాజుస్వయముగా జాగ్రత్తపడవలయును. వర్తకులకంటె బశ్యతోహరులు (చూ
చుచుండఁగనే దొంగిలించుదొంగలు) వేఱుగలేరు. వర్తకు లితరులపైఁ గ్రోధమున వెల
యెక్కువచేసి విక్రయించినవస్తువులయెక్కుడువెల రాజునకుఁ బోవును. నిజమయినమూ
ల్యమే యమ్మినవానిదగును. సొమ్మకొంచెమిచ్చి కపటమున నెక్కుడు వస్తువు లెవ్వఁడై
నఁ దీసికొనెనా యదియన్యాయోపార్జితమగుటచే రాజునకే చెందును. ఒకయన్యా
యము నుపేక్షించినయెడల సర్వమును నశించును గావున రాజులు న్యాయదృష్టికలవార
గాఁ దగును. చోరులు, చరటులు, (గూఢచారులు) చారణులు, రాజునకుఁ బ్రియులు,
నరణ్యపాలకులు, తలారులు, కిరాతులు, జూదమాడువారు, నియోగులు, గ్రామకరణము
లు, అప్పులిచ్చువారు, (పెట్టుఁబట్టి పెట్టినవారు) నను పదునొకండుగురు రాష్ట్రకంటకులు.
అధికారిప్రతాపవంతుఁడై కంటకశోధనము చేయువాఁడైనచోఁ బైవారు నశింతురు. వీ
రిలో నప్పులిచ్చువారు విశేషించి యుపద్రవకారులు. అన్యాయముగా ధాన్యాదు లె
క్కుడుగాఁ బుచ్చుకొని రాజతంత్రములను ధనమును బుచ్చుకొని దేశమును నశింపఁజే

యుచున్నారు. వారికిఁ గార్యాకార్యములయెడల దాక్షిణ్యము (సరళత్వము) లేదు. కావున వారిని రాజు నిగ్రహింపవలయును. రోగమువచ్చినప్పుడు మందివ్వవలెను పాముకఱచిన తన వ్రేలునుగూడఁ (ఇతరావయవములమేలుకొఱకు) గోసికొనవలయును

9 దండనీతిసముద్దేశము.

వ్యాధిఁగనిపెట్టి శరీరము నిర్దోషము చేయుటకు వైద్యశాస్త్రమువలెనే నరులను నిర్దోషులను జేయుటకు హేతువైనది దండము. దోషముఁ గ్రమింపకుండ దండముం బ్రయోగించుటయే దండనీతి. ప్రభువు దండమును బ్రజలమేలుకొఱకు ప్రయోగించును గాని ధనాదులకై కాదు. తనపొట్టకై ప్రజలయందు దోషములు వెదకు రాజైనను వైద్యుఁడైనను నెట్టివారు? (కుత్సితులనుట.) దండించి గ్రహించినది, జూదమువలనలభించినది, యుద్ధమున మృతినొందిన వారి యొద్దనుండి దొరకినది, దారిలోన నదులయొద్దను నంగడిలో నితరులు మఱచిపోయినది, దొంగయొద్దను గ్రహించినది, సుతులు పతులు మున్నగువారు లేనియువిధవలనుండియు, కన్యలనుండియు గ్రహించినది, రాజు స్వోపయోగమునకుఁ బెట్టుకొనరాదు. అన్యాయముగా విధించినదండము కామక్రోధములవలనఁ గాని యజ్ఞానమునఁ గాని జనద్వేషమును బుట్టించును. దండము విధింపకున్నచో జనులయందు మాత్స్యన్యాయ ముద్భవించును బలవంతములగు మత్స్యములు దుర్బలములగువానిని మ్రింగివేయుట మాత్స్యన్యాయము.

10. మంత్రిసముద్దేశము.

మంత్రిపురోహిత సేనాపతులచే, దేశకాలముల యుపరోధముంబట్టి తగినట్లుఁ జెప్పఁబడినట్లునడచు రాజు రిపులచేఁ గూడఁ నహార్యబుద్ధియగును. పరిమళములేని దారము కూడఁ బుష్పముల సహవాసముచే నలభ్యమగు దేవతాశిరస్సు నారోహించుచున్నది; పెద్దలచేఁ బ్రతిష్ఠింపబడినఱాయియే దేవుఁడగుచుండఁగా మనుష్యునిగూర్చి చెప్పవలయునదేమి? చూడరాదా! విష్ణుగుప్తుని (చాణక్యుని) యనుగ్రహమున నధికారహీనుఁడగు చంద్రగుప్తునకు సామ్రాజ్యము ప్రాప్తించినది. బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులలో నొక్కని, స్వదేశవాసిని, జన్మము, నాచారము, పొగడ్త, వీనియందు శ్రేష్ఠుని, వ్యసనరహితుని, వ్యభిచారహీనుని, నఖిలవ్యవహారయోగ్యమగు మంత్రతంత్రములు నెఱిఁగినవానిని, సమస్తోపాధులుగల వానిని, బరిశుద్ధుని మంత్రినిగాఁ జేయవలయును. పక్షపాతము లన్నిటిలో స్వదేశపక్షపాతము గొప్పది. విషబిందువులు చల్లినట్లు దురాచారము సకల సుగుణములను బాడుచేయును. దుష్టసేవకులు గల రాజెపుడైన నకృత్యములు చేయుట

సేవింపఁడు. ద్యూతపానాది వ్యసనరహితుఁడగు మంత్రిగలరాజు దర్పగంధమువలె శుభముగా సహాయమును బొందును. విపత్కాలమునం దెవ్వరును దనదగ్గఱ నిలువని వాఁడెంతకాలము? భోజనార్థ మింతటో చేయుదురు. (విశత్రులో రాజు) రాజాను భవింపఁడు. సేవకుఁడు తనస్వామికి హితోపాయమును సహిత్ప్రతీకారమును జూడని వాఁడు నిష్ఫలుఁడు. ఆత్మరక్షణమునకే యస్త్రము పట్టుకొనలేనివాని సహాయము వ్యర్థము. ధర్మార్థకామభయము (వలన) వ్యాజమునఁ బరుచిత్తమును బరీక్షించుట యుపధయనఁబడును. కులహీనుల కపవాదభయమును భయము లేదు. కుక్కకఱచిన వెంటనే దానివిషము మిక్కిలి బాధపెట్టకున్నను గాలాంతరమున బాధించునట్లే, హీనజాతివారు కాలాంతరమున వికారము జెందెదరు. ఎట్టిదైన సత్కులీనుని యందు దోషగుణములు గలిగినయెడల నమృతము విషమయినట్లే యెంచవలెను. (అమృతమెట్టిదైన విషముగనా యాసిన 'అమృతంవాపివిషమిశ్రేచేద్భయా'' యని యున్నట్లే యావాదతుల్యమునట) ఇతరులకు లోభమును గలిగింపని జ్ఞానమున్నచో నది కుండలోని దీపమువంటిది. ఇతరులకు కుండలోని దీపముగా నుండును. అకుండను జూడవలయునని నెత్తికిదీపము కావలసినట్లు తనకుఁ గూడ నిరుపయోగము. ప్రతిపక్షులను (విరోధులను) జూచినంతనె గుండెలదరు జనుని చేతిశస్త్రమువలెనే ప్రతిపక్షులవాదమును విని భయంపడు విద్వాంసుని శాస్త్రమును నిరర్థకము. మూఢ్రునము పెరిగియున్న (మొదలఁగని) స్వపథమునఁ బరువుపోయుట కెవ్వరు నుపయోగింపరు. అటులనే రాజకార్యములయందుఁ బక్వబుద్ధిలేని మంత్రిని వినియోగించుకొనరాదట.) భూపతులన్ని ప్రయత్నములను ముందు మంత్రాలోచనము గావించి చేయుదురు. ఎఱుఁగనివాని కెఱుకయు (నెఱుకనిడి దొరకుట) ఎఱిఁగినదాని (దొరకినదాని) స్థిరము చేయుట, స్థిరమైనదానిం బుష్టిచేయుట, అర్థములయందు (భూమి మొదలగునవి, శబ్దార్థములు) సంధిస్థానములయందు సంశయవిచ్ఛేదమును, గొంతకాలమువలన పడిన చోటఁ బూర్ణముగాఁ జేయుటయు ననునవి మంత్రిసాధ్యములు. క్రొత్తపని ప్రారంభించుట, ఆరంభించినదానిం జేయుట, చేసినదానియుపయోగము, నిట్టివనులు చేయువారు మంత్రులు. కర్మలు చేయ నారంభించు నుపాయము, పురుషద్రవ్యసంగ్రహము, దేశకాలవిభాగము, వినిపాత (నాశనము) మునకుఁ బ్రతీకారము, కార్యసిద్ధి యనునవి యైదును మంత్రాంగములు. సాధ్యకాకమై మాటలాడినప్పుడు ప్రతిశబ్దము రానిచోట మంత్రాలోచనము చేయవలెను. ముఖవికారము చేతను, హస్తాద్యభినయముల చేతను, బధిరులపలుకులలోని ధ్వనులను బట్టియు కొర్వులైనవారు మనస్సులోనియభిప్రాయములను గ్రహింతురు. కార్యముసిద్ధించువఱకు మంత్రము నురక్షింపవలయును. (బైలు చేయరా

డు.) రాత్రిగాని పగలుకాని స్థలశోధనము చేయకుండ సంప్రాలోచనము గావించినచో గూఢచారులు గాని మత్తులుగాని మంత్రభేదమును జేసెదరు. ఒకరాత్రియందుఁ బ్రచ్ఛన్నముగా వరరుచి యను వి *"అప్రశిఖ" యను ప్రశ్నకుఁ బిశాచములవలన రహస్యమును దెలిసికొని యీనాలుగక్షరములుఁ జరణముల మొదట నుండునట్లు శ్లోకమును జేసినట్లు వినుచున్నాము గదా!

ఆశ్లోక మెట్లనః—అనేన తవ పుత్రేణ । ప్రసుప్తస్య వనాంతరే
శిఖామాక్రమ్య పాదేన । ఖడ్గేనోపహతం శిరః. అని.

పక్షాంతరమున నపకారము చేయువారితో (మంత్రిభేదనము చేయుదురను సందేహముగలవారితో) నాలోచనము చేయరాదు. ఆలోచనసభవారితో సంబంధములేనివాఁ డెప్పు డక్కడనుండఁగూడదు. చిలుకలు గోరువంకలు మున్నగు తిర్యగ్జంతువులే యొకప్పుడు రహస్యము వెల్లడిచేసినట్లు వినుచున్నారము గదా. మంత్రిభేదమువలనఁ గలిగిన వ్యసనము తీరనిదిగా నుండును. ఇంగితము, ఆకారము, మదము, ప్రమాదము, ప్రమోదము, నిద్ర, యనునవి మంత్రిభేదమగుటకు హేతువులు. అన్యథావృత్తి (అభిప్రాయమును వ్యక్తీకరించు నవయవచేష్ట) యింగితము. ఆకారమనఁ గోపప్రసాదాదులచేఁ బుట్టిన శరీరవికారము. పానము, స్త్రీసంగము మున్నగువానిచేఁ బొడమిన హర్షము మదమగును. చేయఁగూడనిది చేయవచ్చునని గాని చేయఁదగినదానిం జేయరాదని

* నందుని పుత్రుఁడైన హిరణ్యగుప్తుఁడు వేటకుఁజని రాత్రివేళనొకచో సింహభీత్యమునఁ జేరి తనయొద్ద నిద్రించు నొకపురుషుని జంపెను. ఆపురుషుఁడు మృతినొందుచు "అప్రిశిఖ" యనిపలికెను. మిత్రద్రోహము వలనఁ గలిగిన దోషముచేఁ దత్క్షణమే బుద్ధిచెడి నందపుత్రుఁడు "అప్రిశిఖ, అప్రిశిఖ" యని పిచ్చివానివలెఁ బలుకుచుఁ దిరుగఁజొచ్చెను. క్రమముగాఁ దండ్రియొద్దకిఁ దీసికొనిరాఁబడెను. వేఱుమాటలులేక "అప్రిశిఖ" యనిపలుమాఱుపలుకుచుండ నందరాజు సభలోని కవులను దక్కినవారినడిగినఁ గారణ మెవ్వరును జెప్పలేకపోయిరి. వరరుచి యేమాహించిచెప్పెదనని రాత్రి మఱ్ఱిచెట్టుమీఁద రహస్యముగఁ గూర్చుండి పిశాచములు చెప్పుకొను నీసంభాషణము విని వచ్చి శ్లోకము చేసినాఁడు. ఈశ్లోకమునకర్థము. నీకుమారుఁడైన వీఁడు అడవిలో నిద్రించువానిని సిగ కాలితోఁ ద్రొక్కిపట్టి తలఁ నఱకెను." అని యీరహస్యము జనులకు వెల్లడికాఁగానే హిరణ్యగుప్తుఁడు మరల జ్ఞానముకలవాఁడయ్యెను. (కథాసరిత్సాగరమున, కథాపీఠలంబకము 5 తరంగములోఁ గలదు.)

కాని తలంచుట యట్లు చేయుట ప్రమాదము. తలఁచినది వేఱుగాఁ బరిణమించుటయుఁ బ్రమాదమె. గోత్రస్ఖలనాది హేతువును నదియే. ఆలోచించినకార్యమును గావించుట యందాలస్యము తగదు. చేయుటయందిష్టము లేని పనులం గూర్చి యాలోచనచేసెయిలాభము. తగినమందుం దెలిసికొన్నంతనే వ్యాధినివారణమగునా, అవివేకముకంటె శత్రుఁడు లేఁడు. తానుసేయఁగలిగినపనిని బరునిచేఁ జేయించువాఁ డౌషధముయొక్క పేరు తెలిసికొనినంతనె రోగము నివారింప నూహించును

ఎవఁ డెట్టివానితో సంబంధము కలిగియుండునో వాఁడు వానితోడివె యుక్త శ్వాసకర్షలు గలవాఁడగును. అధికారిచేఁ బ్రభుత్వమీఁబడిన మేఁకయును సింహమగును. మంత్రిసమయమున మంత్రులలోఁ గలహించి స్వేచ్ఛాలాపములాడఁగూడదు. లఘూపాయముచే మహత్కార్యము నెఱవేర్చుట మంత్రిముఖ్యుని ఫలముగానుండవలెను. మంత్రిములేకుండ నల్పాయాసమున గొప్పపనిజరగదు. భూమిపైనున్న పెద్దఱాయి కఱ్ఱతో మెడ్డిగించిన లేచినట్లు చేతితో లేవదుగదా. రాజునిష్టమునకు విరోధముగాకుండ నకార్యమును కార్యమువలె జరపించు మంత్రిశత్రుఁడు. అకార్యము నాశనహేతువు. ఇచ్ఛావిరుద్ధము చేసిన యధిపతి కోపించినపుడు మంత్రి యిచ్చుటమేలుగాని యకార్యమైనర్పి దానిని నశింపఁజేయరాదు. తాఁగఁగూడనియపుడు పాలు త్రాగఁబోయినను బిడ్డలను దలిదండ్రులు గొట్టుచున్నారు. మంత్రి యద్వితీయమగు రాజాభ్యుదయమే కాననతఁ డెవ్వరితోను సంబంధము కలిగియుండఁ జనదు. రాజొక్కరిపైనిగ్రహానుగ్రహములు చూపిన మంత్రియు నట్లే చూపవలయును. (పైనఁజెప్పినట్లు మంత్రి యెవరితోనైన సంబంధస్నేహాదులు కలిగియున్నచో రాజు కోపగించినపుడు తాను దయచూపును. దానివలన రాజాభ్యుదయమునకు విరోధియగును) చక్కఁగ నాలోచించిచేసిన పని ప్రతికూలమైనచో నది దైవప్రతికూలమున నయినది గాని మంత్రిలోపమునఁ గాదు. మంత్రిని గాదని సంచరించువాఁడు రాజశబ్దమునకుఁ దగఁడు. నరపాలునకు దురాగ్రహము లేకుండినతోఁ బరబలాబలవిమర్శనము చేసి కావించిన మంత్రిమువలన కార్యసిద్ధి తప్పకయగును. పరాక్రమము కనఁబఱపని నృపుని నీతి కోమటి చేతిలోని కత్తివంటిది. నీతియే సాధ్యాసాధ్యముల స్వరూపముం దెల్పును. హితాహితముల ప్రాప్తియుఁ బరిహారమును పురుషప్రయత్నాయత్తములై యుండును. ఆలస్యము చేయుటకు వలనుపడని పనులు అవశ్యమగునాతఁడు శీఘ్రముగ నొనర్పఁదగును; కాలమతిక్రమించినచో నక్కార్యము గోమలోఁ బోవుచదియైనను గొడ్డలి కావలసివచ్చును. బ్రదికియుండిన యెన్నండైన ములత సాధ్యమగు కార్యము నసాధ్యముగునట్లు చేసికొనునా! ఒక్కమంత్రి పనికిరాఁ

ము. ఒక్కఁడైనచో నిర్ణిశ్చయముగఁ జరించును, అనేకకార్యములయపుడు సందిగ్ధుఁడగుచున్నాఁడు. ("జ్ఞాతసారోఽపి ఖల్వేకః సందిగ్ధే కార్యవస్తుని" యని చెప్పినట్లు జ్ఞానవంతుఁడైనను నసహాయుఁడు సందిగ్ధమునం జిక్కుకొనును.) ఇరువురు మంత్రులు గూడదు. ఇద్దఱుం గూడి ధనాదులపహరించుచు రాజును జెఱచెదరు. ముగ్గురుగాని యైదుగురుగాని యేడుగురుగాని యుండవలయును. బేసిగానున్న జనులకైకమత్యము దుర్లభము. ఎక్కుడుగానున్నయెడల నొకరికంటె నొకరు నిపుణులుకావలయునని యుత్కర్షం జూపసెంతురు. స్వేచ్ఛాసంచారము వారికి వలనుపడదు. బహులాభము ననపాయమునగు కార్యము నొనర్పఁదగు. పండినఫలమును భుజించినచో జీర్ణమగును యథోక్తగుణసమవాయముగల మంత్రులిద్దఱైన నొకఁడైన దోసములేదు. గ్రుడ్డివారు పెక్కుండ్రు కూడినను దేనిరూపముగాని చూడఁజాలరు. అవార్యవీర్యములగు రెండెద్దులను బెద్దబరువులాగుటకు నియోగించుటలేదా. బహుసహాయముగల రాజు సర్వజనుల మనోరథములం దీర్చును. ఏకపురుషుఁ డనేకకార్యములలో నెట్లు తన్ను విభాగించుకొనును. ఒక్కకొమ్మగల చెట్టు పెద్దనీడ నిచ్చునా? కార్యము సమీపించినపుడు పురుషులను లోగుచేసికొనుట దుర్లభము. ఇల్లంటుకొనినపుడు నూయిత్రవ్వుటయెట్లు. పురుషసంగ్రహముకంటె ధనసంగ్రహము గొప్పదని తలఁపరాదు. సుక్షేత్రమునఁ జల్లినబీజములవలెనే కార్యపురుషులయెడ నుపయోగించిన ధనము నూఱురెట్లుఫలించును. వదనవ్యవహారమునకు, ధనమునకు, యుద్ధమునకు సహాయులగువారు కార్యపురుషులు. భోజనసమయమున నెవ్వరికెవ్వరు సహాయులుగారు? శ్రోత్రియుఁడు గానివానికి శ్రాద్ధసమయమునవలె మూర్ఖునకు మంత్రాలోచనసమయమున నధికారములేదు. గ్రుడ్డివాఁడెట్లు చూడఁగలఁడు. అంధునిచే నడపింపఁబడు నంధునకు దారిసరియైనది దొరకదు. మూర్ఖులమంత్రమునను నొకప్పుడు కార్యసిద్ధి † కాకతాళీయమువంటిది. మూర్ఖుఁడొకవేళ కార్యముంగుఱితెలిసినను నది ‡ ఘుణాక్షరన్యాయమువంటిది. చూపులేని కన్నువలెనే శాస్త్రములేని హృదయము దేనిని జూపలేదు. ప్రభుకరుణయే సంపదలు తెచ్చునుగాని సత్కులముగాని

---

† కాకతాళీయము. తాటిపండుపడుటకు సిద్ధముగానున్నపుడు కాకిదానిమీఁద వాలును: కాకిదానిపై నెక్కకపోయినను రాలుటకు పండు సన్నాహముతోనే యున్నది. అయినను కాకివాలుటచేఁ బడెనని యొకకారణ మగుపడుచున్నది.

‡ ఘుణమనునది కఱ్ఱలు మొదలగునవిదొలుచుపురుఁగు. కఱ్ఱలలో గీఁతలుగీఁతలుగా దొలుచుచుండ నాగీతలొకప్పు డేదో యక్షరమగును. దాని నాపురుగెఱిఁగియే వ్రాసినదా? కాదు.

పాండిత్యము గాని చేర్పదు. శివకంఠముం గౌఁగిలించుకొన్నను గాలకూటము కాలకూటముగా నేయున్నది. (ప్రభుకరుణలేకయే. ఉన్నయెడలనది పాలసముద్రమునం బుట్టినకతన (సత్కులీనతచే) నమృతమువంటిది కావలసినది) మూర్ఖులయందు రాజ్యభారము నిల్పుట తన్నుఁ జంపుకొనుటకై యాభిచారికమంత్రము జపించుటవంటిది. అకార్యవాదులకు శాస్త్రములతోఁ బనిలేదు. నారిలేనిధనుస్సు దూదేకువిల్లుకంటె హీనమైనది. కన్నులున్నవారికివలె మంత్రులకును యథార్థదర్శన మాత్మగౌరవహేతువు. శస్త్రపండితులు మంత్రిపండితులు కారు. (కేవలశూరులు మంత్రిత్వమునకుం దగరనుట) యుద్ధము చేయు రాజపుత్రునకు గౌరవము కలుగును. కత్తిపట్టిజీవించువానికి గలహమేయన్నముఁ గలహాన్నములేకున్న పక్వాన్నము జీర్ణింపదు. మంత్రాధికారము, స్వామిప్రసాదము, శస్త్రోపజీవనము నివి యొక్కొక్కటియే పురుషుని గౌరవనీయుం జేయును. అన్నియు నొక్కచోనున్నయెడల నడుగవలయునా.

స్త్రీధనాదిలోభముగలవానికధికారమీయరాదు. అర్థగ్రహణలాలసులగు మంత్రులున్న రాజు కార్యములు సాగవు. ధనము నుఁ జేరదు. వివాహము నిమిత్తము కన్యను జూచిరమ్మని పంపఁబడినయాతఁడే పెండ్లియాడిన నిఁక దిక్కెది? వండెడుపాత్రయే యన్నమంతయుఁ దినిన జనులకెక్కడిదియాన? కావున నందఱును కుములు నిస్పృహులు నగువారుకుఁ బరస్త్రీదర్శనమును ధనసంచయమును గాదు. అతికాముకులగువారు చేయనిపనిలేదు. కామవశుఁడగు ప్రజాపతి కూఁతురందును శ్రీపతి గోపవధువులయందును, హరుఁడు శంతను భార్యయందును, నింద్రుఁడు గౌతముభార్యయందుఁ జంద్రుఁడు బృహస్పతి యిల్లాలియందుఁ దగులము చేసి రని వినుచున్నారము గదా! అర్థమునందు (ధనమునందు) తినని, కుడువని, చెల్లే యభిలాషపడుచుండఁగా మనుష్యుల కభిలాష యెట్లుండదు? లాభము వచ్చుపనిలో లోభ మెవ్వరికిఁ గలుగదు? ఎవనికిఁ బరస్త్రీ పరధనములయందు నిస్పృహ కలుగునో వాఁడు ప్రత్యక్షదైవమే. కార్యపురుషుని దూషించుట క్రిందపోవుచున్న సర్పమును లేపుటకు సమానము. ఎవనివలనఁ జిత్తవికారము కలుగునో వానిని దరిఁ జేర్పరాదు. మనసుగాని పటికంపు ముసుగుగాని విఱిగినచో నేజేర్పుఁడు మరల నతుకఁ గలఁడు? అల్పాపరాధమున్నయెడల గొప్పయుపకారము చేసినను జిత్తానురాగము కలుగదు. సూచీముఖసర్పమువలె నేయపరాధముం బొందినవారపకృతి చేయకుండ విడువరు. పెట్టుదలచేఁ రభసముగఁ గార్యారంభము చేయువారి యాదాయవ్యయములు సమముగానుండును. అతికష్టపడి యల్పఫలమును మహామూర్ఖులు గడింతురు. కాపురుషులు దోషభయమునఁ బ్రారంభమే చేయరు. మృగములబాధయుండునని సేవ్య

ము చేయకుందురా? అజీర్ణభయమున భోజనము మానుకొందురా? భూత భవిష్యద్వర్త మానములలో నెవ్వఁడు నెవ్వరికిని బ్రత్యవాయము లేకుండఁ గార్యారంభము కాదు. పరిపక్వ ప్రజ్ఞయులు కానివారిది యగునా కాదా యనుసందేహముతోఁ బ్రారంభింతురు. దూరమేఁగవలయునను భయమును నార్తులపై కూరత్వమును హీనలక్షణము. స్వతస్సిద్ధముగ నీరు మృదువైనదైనను నెత్తునుండిపడుచుఁ బర్వతములను భేదించునట్లు సహజమార్దవులగు రాజులు సమర్థులనుగూడ భేదించి చంపుదురు. ప్రియంవదుఁడగు నరపాలుఁడు నెమిలివలెనే పరసర్పముల హింసించును. (నెమిలి తనశబ్దము నందిచ్ఛపడి వచ్చిన సర్పములను దినునఁట) విపత్తులలో ధైర్యమవలంబించువాఁడు గొప్పవాఁడు. పరులకు ప్రదివము కల్గించుటయే సర్వకార్యసిద్ధులకు మొదట నాటంక కారణము. అకులీనులు శరత్కాల మేఘములవలె వృథాగర్జనముం జేయుదురు. మహానుభావులు పనిచేయకుండ మనస్సులోని యర్థానర్థములను వెల్లడిచేయరు. పాలుగలచెట్లవలెనే మహాత్ముల పలుకులు సఫలములగును. (పాలుగలచెట్లు తప్పక ఫలించునఁట) కడిమిచెట్టువలె (నెక్కుటకు వలనులేని చెట్లవలెఁ) దండింపక (కట్టెతోఁగొట్టినఁగాని) నీచుల ప్రకృతి ఫలము నివ్వదు. ఏవస్తువుగాని స్వభావము చేతనే సుందరమైనదిలేదు. ఎవ్వరిప్రకృతి యెట్టిదో యట్టివస్తువును ప్రేమించుచుందురు. అదియే వారికి సుందరవస్తువగుచున్నది. విణ్మూత్రములయందువలె మక్షికాదులకుఁ గర్పూరరేణువులందును మొంగలిపువ్వులమీఁదను బ్రీతియుండదు. అతిక్రోధముగలవాని ప్రభుత్వము నిప్పులలో వేసిన యుప్పురాయివలె ననేకవిధములభిన్నమగును. యుక్తాయుక్త వివేకశూన్యుఁడు సర్వసుగుణములను జెఱచును. ఇతరులకు రహస్యమును జెప్పుట వానికిఁ దన్నమ్ముకొనుటయే. పరులను నమ్ముట యజాకృపాణీయము వంటిది. (కత్తినినమ్మిన మేక ఛేదింపఁబడుచున్నది.) చంచల చిత్తుఁడు కించిత్తైనను సాధింపలేఁడు. స్వతంత్రుఁ డంపటికి నొక్కసారి సహాయము చేసి యున్నివసులం జెఱచుచున్నాఁడు. మందుఁడేపనికిని దగఁడు. ప్రమాదవంతుఁడు నిశ్చయముగ విరోధులకు దొరకును. తనకుఁ బ్రతికూలానుకూలములను జేసికొనలేఁడు.

ప్రత్యవాయసహిత మైనను బ్రాణరక్షకొఱకుఁ బ్రయోగించిన కార్యమును ముఖ్యముగాఁ జేయవలయును. తనశక్తిఁ దా నెఱుంగనివాఁడు బలవంతులతో వైరము పూనుట చచ్చువేళకుఁ బురుఁగులకు రెక్కలువచ్చినట్లుండును. (రెక్కలు వచ్చినపురుఁగు లేదీపముమీఁదికి రుగిరి మృతినొందును) తనకనుకూలకాలము దొరకుదాఁక వైరితోస్నేహముపూనియుండవలెను. తగులఁబెట్టవలసినదయినను గట్టెపుడకలను మొదటఁ జనులు నెత్తిపైఁబెట్టికొని పోయుటలేదా? నదీవేగము మొదట తీరమువంకలి వృక్షముల పాద

ములుకడిగి పిదపఁ బెకలించుచున్నయది. తొందర (గర్వము) గలయతఁడు చేతిలోని
కివచ్చినదానిం జెఱచికొనును. కోపశాంతి యుపాయ మెఱుంగనివానికిఁ గొంచెము గొప్ప
యనితెలియదు. ఒడ్డులుమించఁ బాఱు నదిమంచిచెట్టును జెడ్డచెట్టునుగూడఁ గూల్చినట్లు
కోపపూర్ణుఁడైనవాఁడందఱిం జెఱచును. జ్ఞానవృద్ధులులేనియపుడు యుక్తమైన వాక్య
మును బాలుఁడు చెప్పినను గ్రహింపఁదగును. సూర్యుఁడు లేనియపుడు దీపము కాంతి
నిచ్చుటలేదా! చిన్నకిటికీలోనుండి వచ్చువెలుఁ గిల్లంతను బ్రకాశింపఁ జేయును.
పెండ్లికాఁబోవుకన్యలవలెనే వాక్యములును పరార్థ్యములు. (ఇతరుల కొఱకు నియమిం
పఁబడినవి, శ్రేష్ఠమైనవి.) అయినను నిరర్థకప్రయోజనము కావింపరాదు. అట్లయి
వచో నవశ్యము నవి జనకులను (తల్లిదండ్రులను, వాక్యములనుచ్చరించిన వారిని) శపిం
చును. పలికినపలుకుల విశేషార్థము నెఱుంగనివానిపలుకు పలుకనిదానితో సమానమగు
ను. పరులకనర్థదాయకమగుమాటలాడు నాతఁడు పిశాచసముఁడుఁ బాపాత్ముఁడును.
విద్యానిలయుఁడైనను నీతిలేనివాని ప్రతిభ స్వల్పప్రకాశముగల దీపమువలె నిష్ప్ర
యోజనము. అప్రియముఁదలఁచినవాని ప్రాణముతీయుటయే మేలు. అధికదోషములు
గలవానికి క్షణకాలదుఃఖదాయకమగు శిక్ష యనుగ్రహమువంటిదగును. స్వామిదో
షమువలన స్వదోషమువలన వృత్తిచ్ఛేదులైన సేవకాదులు క్రోధముచేతను లోభము
చేతను భీతిచేతను అవమానము చేతను కృత్యసమానులగుదురు. (కృత్యమనఁగాఁ జారణ
మారణాది మంత్రములచే నిర్మింపఁబడిన దుశ్శక్తి) అట్టివారిని వశము చేసికొనుటకు
వారియిష్టానుసారము మెలఁగుటయు, నభయంబొసఁగుటయు, దానముచేయుటయు, స
త్కృతి యొనర్చుటయు నుపాయములు. నాశనముగాని, ధనాదిలోభముగాని, వైరా
గ్యముగాని మంత్రులు వారియెడఁ దలంపరాదు. అంతఃకోపముకంటెను మంత్రుల
కోపము పెద్దది. (రాజ్యమూలమైన మంత్రికోపమువలన రాజ్యమునకుహాని కలుగవచ్చు
ను) చిక్కఁబడని దుష్టస్వభావముగలవారిని గుహలలోపలబంధించియుఁ గారాగారము
నఁ బెట్టి పనులుచేయించియుఁ గ్లేశపెట్టవలయును. అటులైన లొంగుపాటునకు వత్తు
రు. నేరము చేయువానితోను జేయించువానితోను సహవాసము చేయరాదు. అట్టివాఁ
డు గృహములోఁ బ్రవేశించిన పామువలె సర్వానర్థములకు మార్గమగును. క్రుద్ధుని యె
దుట నెప్పుడు నిలువరాదు. క్రుద్ధుఁడు సర్పమువలె నెదుటనున్నవానిమీఁదనే రోషవి
షమును విడుచుచున్నాఁడు. ప్రతివిధానము చేయలేని యాతని యాగమనముకంటె న
నాగమనము లెస్స.

11. పురోహితసముద్దేశము.

ప్రఖ్యాతకులశీలుని షడంగములతోడి వేదమునందు, గ్రహోత్పాతాది దైవనిమిత్తమున, దండనీతిలోఁ బ్రవీణుని, అథర్వవేదము నేర్చినవానిని, అతి వినీతుని, దైవమానుషములచే సంభవించు నాపదలం దొలఁగించువానినిగా నెన్ని పురోహితుని జేసికొనవలయును. రాజునకు మంత్రిపురోహితులే తల్లిదండ్రులు. కావున వారేదికోరిన నద్దు చెప్పరాదు. దుర్వినయమున బాధింపరాదు. అమానుషములగు నగ్ని, వర్షావర్షములు, మారక దుర్భిక్ష సస్యోపఘాతజంతూత్సర్గ వ్యాధిభూతపిశాచశాకినీసర్ప వ్యాలమూషకక్షోభము లాపవలనఁబడును. రాజపుత్రుఁడు సర్వభాషాలిపులు, గణితశాస్త్రము, పదప్రమాణప్రయోగకర్మములగల నీతివిద్య, రత్నపరీక్ష, సంభోగ, గృహవాద్య (వీణాదికము) రణవాద్య (భేరులు మొదలగునవి) విద్యలు, చక్కఁగ నెఱఁగి యుండవలయును. అస్వాతంత్ర్యము, శక్తకారిత్వము, నియమము, వినీతత, అర్థమునివి గురూపాసనా కారణములు. వ్రతవిద్యావయోధికుల యెడఁ గ్రిందుఁబడియుండుటకు వినయమని పేరు. పుణ్యప్రాప్తియు, శాస్త్రరహస్యపరిజ్ఞానమును, సత్పురుషసేవయును వినయఫలములు. అభ్యాసము కార్యములయందలి కౌశల్యమును గలిగించును......గురువచనమును మీఱరాదు, అధర్మానుచితాచారముల విషయమై మీఱినను దోషములేదు. ప్రత్యవాయవిషయమై యుక్తాయుక్తములను గురువే యెఱుఁగును. వానికి విరోధముగాఁగాని ప్రతివాదము చేయువాఁడుగాఁ గాని శిష్యుఁ డుండరాదు. గురుజనులు రోషముపొందినపుడుత్తరము పల్కకుండుటయు సేవించుటయునే దాని కౌషధము. శత్రువుల కెదురు నడచు పురుషుఁడు కీర్తి వడయును గాని గురువుల కెదురునడచువాఁడు పడయఁడు. ఆరాధ్యులకుఁ గోపము పుట్టింపరాదు. అట్లయినచో నాశ్రితులకు మేలు కోరరు. గురువు చెప్పినదాని నతిక్రమించిన నైహికాముష్మికఫలము చేరదు. సందేహములను గురువునకుఁ గోపము కలుగకుండనడుగవలయును. వారి యెదుట యథేష్టముగా నేమియుఁ దినరాదు. ఉక్తి, జాతి, శ్రుతము వీనియందు సమానుఁడైనను నమస్కరింపకుండ నుపాధ్యాయుల నుండి విద్యను గ్రహింపఁజనదు. అధ్యయనకాలమున నాసంగము, (మనసు నింకొకచో నిల్పుట) పారిప్లవముఁ (చాపలము) గూడదు. సహాధ్యాయి నీకంటె బుద్ధి కలవాఁడైనచో వానిపై ననూయవలదు. ప్రజ్ఞాతిశయముచే గురువును జిన్నపుచ్చరాదు. శూరుఁడైనను దనశౌర్యమును తల్లిదండ్రులపైఁ జూపు నతఁ డెట్టివాఁడు ? గురువు సెలవు లేనిది వేఱొకచోటికిఁ జనరాదు. ఒంటరిగా దారినడచుటయును, నీటిలో దిగుటయును, కొండయెక్కుటయుఁ దగదు. తండ్రివలె నొజ్జల నుపచరింపవలయును. గు

రుభార్యను దల్లివలె మన్నింపఁ జనును. గురుపుత్త్రుం గురువలెఁ జూచునది. కూడఁ జదువువానిని బంధువునట్లు స్నేహము చూపఁదగును. పదాఱేండ్లదనుక బ్రహ్మచర్యము నడపి, పిదప గోదానము (కేశఖండనసంస్కారము) నొనర్పనగును. ప్రతిదినమును దోడివారితోఁ గూడి నేర్చినదాని వల్లించుచుండవలయును. గృహచ్ఛిద్రము (దుస్థితి) లాగంతుకులయొద్ద వెలిపుచ్చవలదు. పరగృహములం దల్లవారును విక్రమార్కులంతటివారగుచున్నారు. (తమధనము వ్యయము కాదు కావున) స్వగృహమున నిట్టివాఁడు గొప్పవాఁడు. పరకార్యములలో శీతలుఁడు కానివాఁ డెవ్వఁడు? రాజాసన్న మందఱు సాధువులే. కృపణులను బతిమాలుట కేవల దైన్యప్రకటనమునకే కాని నిష్ఫలము. అర్థార్థియై వచ్చినవాఁడు నమస్కారాదిప్రణామకార్యములచేఁ (ధనములేకుండ) దృప్తినందఁడు. ఆశ్రితులలో నెవ్వరికైనఁ గార్యవశమున లేక విశేషకారణ మేదైన నుండిన నాతనిం బారితోషికాదుల సంభావించునది కాని దర్శనప్రియభాషణాదులచే నేకాంతములాడుచుఁ దనతన్న ప్రేమను రాజు వెలికిఁ దెల్పరాదు. సమవృత్తిగానున్నఁ దంత్రము చక్కఁగ నడచును. భేదము కనఁబడిన నితరులు విరోధింతురు. స్వల్పద్రవ్యము గలవానినుండి సొమ్ముఁ గొనుట చచ్చినవానిం జంపుటవంటిది. పెట్టుకొన్న మేలుకుఁ బ్రతివిధానము నాలోచింపనివానితో మనవి చేయుట యరణ్యరోదనము వంటిది. అవిచారికి యుక్తులు చెప్పుట యనుకంపరీతి యగు. నీచుల కుపకారము చేయుట నీటిలోఁ జల్లిన యుప్పునకు సమానము. విశేషములను గ్రహింపఁజాలని వానియెడలఁ జేసిన ప్రయాసమంతయు నెండిపోయిన వదిం దరించుటకుఁ దుల్యమగును. పరోక్షమందొనర్చిన యుపకారము నిద్రించువాని పాదము లొత్తినట్లు నిష్ఫలము. సమయము నెఱుంగనివిమ్మట చేసికొను విజ్ఞాపనము చౌటినేల దున్నినట్లు యగును. ఉపకారము చేసి దానినుద్ఘాటించుట వైరము వెలిపింపుట యట్టిది. ఫలవంతము గాని (ధనమీయని) రాజప్రసాదము తెల్లుపువ్వువంటిది. (తెల్లు తెల్లని పువ్వుపూసినది, పండు పండునని యెదురు చూచుచుండ నిష్ఫలమగును) గుణదోషములను దెలిసికొనకుండ నిగ్రహానుగ్రహములు చూపుట గర్భిణివేళమునకుఁ బోలిక. ఉపకారాపకారములు రెండును జేతఁగానివాని యనుగ్రహమును గోపమును దన్నుఁదాను శోకాశోకము చేసికొనుటకు సదృశములు స్వగ్రామములోని వరాజభీరువులగు స్త్రీలకుభయము పుట్టించునట్లు గర్జించువారు (ప్రలగ్భములాడు వారు) గ్రామశూరు లనిపించుకొందురు. (తముయూరు దాఁటిన గర్వము దూరమగుట) విధవ మఁగాఁ బసిఁడిఁ గూడ నుపభోగ్యమైనదే కాని వ్యాధివలెఁ దాను మాత్రమే యనుభవింపఁదగినది కాదు. అమాయాగర్భమున జపుతోమములు గల్పించి

శిక్షించువాఁ డేమిగురువు? ఏమితండ్రి? ఏమిచెలి? చిరకాలము నుండి సేవించు సేవకులను గూడ నల్పదోషమునను సహింపనివాఁ డేటిరాజు?

12. సేనాపతిసముద్దేశము.

అభిజనాచారము, ప్రజ్ఞానురాగము, శౌచము, శౌర్యము, ప్రభావము, గలవాఁడును బహుబాంధవపరివారుఁడును, నిఖిలోపాయప్రయోగనిపుణుఁడు, సమస్తవాహనములు నెక్కుట, సకలాయుధయుద్ధముచేయుట, అశేషభాషలు మాటలాడుట, వ్రాయుట, నేర్చినయతండు, సకలతంత్రిసామంతాభిమతుఁడు, యుద్ధయోగ్యశరీరాకారుఁడు, ప్రభువునకభ్యుదయహితంబులఁ గోరువాఁడు, నిర్వికల్పుఁడు, తనగౌరవమునకుఁ దగినట్లు మర్యాదయు ధనమును బ్రభువుచేఁ గొనుచుండువాఁడు, ప్రతాపము సూచించునట్లేఁబడిన రాజచిహ్నములచే (కంచుక శిరోవేష్టనాదులపై లేక వామాదినోయంతమునలో) విరాజిల్లువాఁడు, సర్వక్లేశాయాసముల నోర్చుకొనునట్టివాఁడు, సేనాపతిగానుండఁదగును. అప్రభావము, స్త్రీజితత్వము, ఔద్ధత్యము, మూఢత, వ్యసనస్వభావము, క్షుత్పిపాసములకుఁ బరస్థలములందుండుటకు సహింపఁజాలకుండుట, తంత్రప్రతీకారము, నృపతితో వైరము, పరులపై నిందలువేయుట, పరుషభాషిత్వము, ఉచితమెఱుఁగకపోవుట, అసంవిభాగిత్వము, స్వాతంత్ర్యముఁ, బొగడినఁబొంగుట, స్వామికార్యవ్యసనోపేక్ష, తోడివారు చేసినకార్యములఁ జెఱచుట, రాజహితముం దలఁచువారిపై నీర్ష్య యివి సేనాపతిదోషములు. నగరవాసితులివలెఁ (నగరమునందలి మంగలి) ప్రజలయెడల ననువర్తనగల రాజపురుషుఁడు చిరంజీవియగును.

13. దూతసముద్దేశము.

నియమించిన కార్యములందు దూత మంత్రివంటివాఁడు. స్వామిభక్తి, వ్యసనము లేకయుండుట, దాక్ష్యము, శుచిత్వము, నిరోగిత, ప్రాగల్భ్యము, సమయస్ఫూర్తిత్వము, క్షాంతి, పరమర్మముం దెలియు శక్తి, జాతియు, నివి ముఖ్యమైన దూతగుణములు. నిస్పృష్టార్థుఁడు, పరిమితార్థుఁడు, శాసనహరుఁడు నని దూతలు ముత్తెఱఁగులవారు. ఎవఁడు చేసిన సంధివిగ్రహములు ప్రభువునకు సమ్మతములో వాఁడు నిస్పృష్టార్థుఁడు. కృష్ణుఁడు పాండవులకువలె. దూత తెలిసికొనకుండ శత్రుస్థానమును బ్రవేశింపరాదు. ప్రభువును గలసికొనుటకై వెడలిపోవను జనను. శత్రువు తన్నవమానము చేసినను స్వకార్యము నిర్వహింపకుండ దూత మరలరాదు గూఢచారులు రాజునొద్దికిఁ జనఁదగదు. పరరాజులచేఁ దొందరగాఁ బంపఁబడిన దూతల నెందుకుఁబంపినారోయని కారణ

దూరయవలయును. పరులు ప్రయోగించిన కృత్యమునకు శాంతియొనర్చుట, స్వకృత్యోత్థాపనము, కార్యభేదనము, సుతులు, దాయాదులు, బందీకృతులు, వీరిని ధనాదులచే భేదబుద్ధిగలవారింజేయుట, తమదేశములోనికి వచ్చిన గూఢపురుషుల నెఱింగికొనుట, అంతఃపురపాలకుల, నాటవికుల, సంబంధుల, కోశము, దేశము, తంత్రము, మిత్రులు, అంతఃపురము, కన్యారత్న వాహన తీక్ష్ణపురుష (గూఢవధచేయువారు) ప్రయోగములు నిత్యముం బరీక్షించుట యనునవి దూతకర్మములు. దూత పరరాజులమంత్రులు, పురోహితులు, సేనాపతులు, వీరికుపచారములు చేయుచు నమ్మికపుట్టి మెలఁగి వారివలన రాజులతలంపులు నంతస్సారమును దెలియునది. అశక్తుఁడగునపుడు తన్నుఁగూర్చి పరులనునిష్టవాక్యములను సహించి యుండవలయును.

గురువును స్వామిని నిందించునపుడు శాంతింపరాదు. దానున్న రాష్ట్రమువిడిచి పరరాష్ట్రమునకుఁ బోయి మరలవచ్చిన నది నాశహేతువు. దూత తాను వీరపురుషులతోఁగూడి శూరజనాంతర్గతుం డగుపరదూత నెఱుంగుచుండవలయును. చాణక్యుఁడు తీక్ష్ణదూతలఁ బ్రయోగించి నందులఁ జంపినటుల వినుచున్నారముగదా! శత్రువులంపిన జాబులు కానుకలు మున్నగునవి చక్కఁగఁ బరీక్షింపకుండఁ బుచ్చుకొనరాదు. మున్ను ముట్టుకొన్నంతనే శరీరమున విషమెక్కునట్టి సుగంధవస్త్రములం గానుకలంపి కరహాటప్రభువు కైటభుఁడు వసువనురాజును, తాఁకినంతన పాము విసము దేహమునం బ్రసరించునట్లు కల్పించిన రత్నపేటికఁ బంపి కరవాలకరాళునిం జంపినట్లు తెలియవచ్చుచున్నయది. మహాపకారముం జేసినదూతను జంపవచ్చును. యుద్ధము సాఁగినపిమ్మటఁగూడ రాజులు దూతముఖులై యుండవలెను. (దూతలను విడువరాదనుట. వారు సామాదుల నుపయోగింతురని) దూతయై వచ్చినవాఁడు చండాలుఁడైనను వధ్యుఁడుకాఁడు, అట్టిచో బ్రాహ్మణదూతను జంపుదురా! దూతను జంపరు కావున నతఁడు హితాహితములగు సర్వవాక్యములను స్పష్టముగాఁ బల్కును. బుద్ధిమంతుఁడైనచో దూతమాటలవలనఁ గుక్క మొఱుగుట వలన తనయొక్కయు నెదుటివానియొక్కయు నుత్కర్షాపకర్షములను లెక్కింపఁడు. కావున నశేషరహస్యములం దెలిసికొనుటకై పరదూతలకు స్త్రీలను జీతముల నిచ్చియు వానిగుణాచారములు శీలము వీనిం బట్టియు స్వపరబలాబలముల నిర్ణయింపవలయును. విరోధులకు వ్రాయునుత్తరములను నాలుగుచుట్లుచుట్టి మీఁద ఖడ్గముద్రవేయవలయును (దూత "వకీలు" వంటివాఁడు.)

14. చారసముద్దేశము.

స్వదేశమునఁ బరదేశమునఁ గల కార్యాకార్యములం గాంచుటకు రాజులకుఁ జారులే నేత్రములు. చాపల్యములేకయుండుట, యసత్యమాడకుండుట, ఊహించి పరిమర్మములం దెలిసికొనుటయు నివి చారునిగుణములు. చారులకుఁ బహుమానములచేఁ దృప్తినిచేయుటయే కాని వెలజీతముల నిర్ణయములేదు. బహుమతులు దొరకునను నుత్సాహముచే స్వామికార్యము గావించుటకుఁ ద్వరపడుచుందురు. చారులఁబంపునపుడేదో యొక సంకేతమును బెట్టిపంపుచుండవలయును. ఆసంకేతము ననుసరించి వాఁడువాఁడు చెప్పినది సత్యమని తెలిసికొనుచుండవలయును. లేకున్న నిద్దఱు ముగ్గురుఁ గూడి ధనాశచే నేకవాక్యముగాఁ బలికిన సత్యమిది యని తెలిసికొనుటకైతి గాకుండను. చారులులేని రాజు తమవారిచేతఁ బరులచేత నిందింపఁబడును. యామికులులేని రాజునకు రాత్రి సుఖమెక్కడిది? కార్పటిక, ఉదాస్థితిక, గృహపతిక, వైదేహిక, తాపస, కితవ, కిరాత, అక్షికాలిక, యమపట్టిక, అహితుండిక, శౌండిక, శోభిక, పాటచ్చర, విట, విదూషక, పీఠమర్దక, నర్తక, గాయక, వాదక, వాగ్జీవ, గణక, శాకునిక, భిషక్, ఐంద్రజాలిక, నైమిత్తిక, సూద, ఆరాలిక, సంవాహక, తీక్ష్ణ, రసద, క్రూర, జడ, మూక, బధిర, అంధ, ఛద్మములు రాకపోకలచేయు చారవర్గములోనివారు. వీరివలనఁ బరవృత్తాంతము తెలియఁబడుచున్నది. పరమర్మజ్ఞుఁడై ప్రగల్భశిష్యవేషముగలవాఁడు కార్పటికుఁడనఁబడును. ఏదోయొక సమయముచూచి తాను గురువుగాఁ బెక్కండ్రు శిష్యులను గూడఁబెట్టికొని రాజుచేఁ బోషింపఁబడుచుఁ బ్రజ్ఞాతిశయము గలవాఁడుదాస్థికుఁడు. గృహపతిక వైదేహికులు గ్రామకూట శ్రేష్ఠులు. కుటిలతపోవిద్యలచే లోకమున దంభము చూపువాఁడు తాపసుఁడు. కితవులు జూదమాడువారు. అల్పాఖిల (పొట్టిపొడుగు) శరీరావయవములుగలవాఁడు కిరాతుఁడు. అక్షికాలిక యమపట్టికులనువారు ప్రతిగృహమునకుఁబోయి కాసిపటములు మొదలగు బొమ్మలగుడ్డలు చూపించువారు. అహితుండికుఁడు పాములనాడించువాఁడు. మద్యగృహాధికారి శౌండికుఁడు. రాత్రులయందు తెరమఱుఁగున పలువిధములగు నామరూపములను జూపించువాఁడు శోభికుఁడు (వేసగాఁడు). పాటచ్చరుఁడు దొంగ లేక బందీకారుఁడు. విటుఁడు కుంటెనకాఁడు. అందఱికి నవ్వుఁబుట్టించువాఁడు విదూషకుఁడు. కామశాస్త్రాచార్యుఁడు పీఠమర్దకుఁడు. గీతాంగపటా (స్త్రీవేషము వేయు వస్త్రములు) దులచే నృత్యవృత్తిగలవాఁడు నర్తకుఁడు. నాటకరంగమందభినయకర్తయు. భోగముపడఁతులకువృత్తినుపదేశించు వాఁడు గాయకుఁడు. గీతప్రబంధగతివిశేష వాదకముగు చతుర్విధవాద్యము

లు చెలంగినకడను వాచకుడు. వాగ్మి వైతాళికుఁడు (రాజులయొద్ద కేలుకోలు చెప్పువాఁడు.) మాగధుఁడును గావచ్చును. గణకుఁడు లెక్క నేర్చినవాఁడు లేక దైవజ్ఞుఁడు (జ్యోతిష్కుఁడు.) శాకునికుఁడు శకునములఁ జెప్పును. భిషజుఁ డాయుర్వేద శాస్త్ర ప్రకారము వైద్యమును శస్త్రకర్మమును తెలిసినవాఁడు. ఐంద్రజాలికుఁ డొరులకు వినోదముగా మంత్రతంత్రములను జేయునట్టివాఁడు. నిమిత్తములం దెల్పువాఁడు నైమిత్తికుఁడు; దైవజ్ఞుఁడును గావచ్చును. (వీరియువురును ముందిట్లగునట్లగునని కీడుమేళ్ళను దెల్పువారు.) పటంచేయువాఁడు సూదుఁడు, రుచ్యభక్ష్యములం జేయునతఁ డారాళికుఁడు. ఒడలుఁగాలుచేతులుఁ బిసికి పట్టు వ్యాపారము నేర్చినవాఁడు సంవాహకుఁడు. బరువు మోయువాఁడైన నగును. ధనమునకై కష్టపడి పనిచేసి జీవించువాఁడు తీక్ష్ణుఁడు. రసదులు చరులు. ఎల్లప్పుడు బంధువులందు స్నేహశూన్యుఁడు క్రూరుఁడు. మిగిలినవారు ప్రసిద్ధులగుటచే నిచట వివరింపలేదు.

15 విచారసముద్దేశము.

విచారింపకుండ నొక కార్యమును జేయువలదు. ప్రత్యక్షానుమానాగమముల చే వస్తువు యొక్క యథాస్థితిని దెలిసికొనుటకు విచారమనఁబడును. ప్రత్యక్షమనఁగాఁ దాను జూచినది. ప్రజ్ఞావంతులకు తాముకన్నులతోఁ గాంచకుండఁ దెలిసికొన్నంతన ప్రవృత్తినివృత్తులు కలుగవు. స్వయముగా గనుఁగొనినను నొకప్పుడు మనస్సున సంశయము విపర్యాసము మోహమును గలుగుచుండఁగాఁ బరులు చెప్పినదాని నమ్ముట యెట్లు? ఎవఁడు ప్రత్యక్షోపలబ్ధవస్తువును గూడ సాధువిమర్శ చేసి కార్యము నాచరించునో వాఁడు విచారజ్ఞుఁడు. అతిరభసముగ నొనర్చిన కార్యము లనర్థమును బుట్టించుట కాక్షేపణమేమి? విచారింపకుండ నొనర్చి పిమ్మట దానికిఁ బ్రతివిధానము చేయఁబోవుట నీరు వోయినపిదప సేతుబంధము చేయుటవంటిది. చేయఁబడిన పనిని బట్టి రెండవపని నూహించుట యనుమానము. చేసినకార్యములో నొకభాగమును బట్టి ముందు చేయఁబోవు పని నంతయు విచారింపవలెను. ఆకారము, కార్యము, ప్రజ్ఞ, సంపద, ఆయతి, వినయము, నివి రాజపుత్రుల భావిరాజ్యసూచకములు. స్వభావమునకు వికారదర్శనమే ప్రాణుల భవిష్యచ్ఛుభాశుభములకుఁ జిహ్నము. ఒకకార్యమున దృష్టబుద్ధియగు వాని ప్రయత్నము రెండవదానిం జేయుట యందేలసమర్థముకాదు. ఆప్తులగు పురుషులుపదేశించినది యాగమము. అనుభూతానుమితశ్రుతార్థములను సందేహములేకుండఁ జెప్పు పురుషుఁ డాప్తుఁడు. యుక్తియుక్తముకాని వాక్యముచ్ఛరింపఁబడిన నుచ్ఛరింపఁబడనిట్టిదే. వక్తయొక్క గౌరవమును బట్టియే యతఁడుపలికిన మాటకును గౌరవము

గలుగును, గాని స్పష్టముగా మాటకు గౌరవములేదు. మితంపచుల (కృపణుఁడు) ధనము, చండాలవాటికలోని నూతినీ రితరవర్ణములకుపయోగింపనియట్లె తమవంతానసున కుపయోగింపదు. లోకము గతానుగతికము. (ఒకరినిజూచి యొకరాచరించునది.) గోవధము చేయు బ్రాహ్మణుని సదుపదేశములు చేయుచుండుటను లోకము సదుపదేశములందుఁ బ్రమాణముగా నంగీకరింపదు.

16 వ్యసనసముద్దేశము.

వ్యసనము మనస్సును మరలించి శుభములం దొలఁగించునది కావున దానికాపేరు కలిగెను. అది సహజమని యాహార్యమని రెండువిధములు సహజవ్యసనము (జన్మముతోఁ గూడఁ బుట్టినది.) ధర్మకార్యములచేఁ బొడమిన యభ్యుదయములను, అధర్మజనితప్రత్యవాయములను బోధించు నుపాఖ్యానములచేతను యోగ్యపురుషులచేతను (యుక్తులు నేర్చిన పురుషులచేతను) శాంతించును. పరిచితుఁడును, ననుకూలమైన యుపాయముచే మనస్సునం దగిలియున్న వ్యసనమునుండి విరక్తిం బుట్టించు నేర్పరియు యోగ్యపురుషుఁ డనఁబడును. శిష్టజనసహవాసమున దుష్టజననిస్సంగమునఁ బురాతనమహాపురుషులచారిత్రములచేఁ గల్గిన గాథలవలన నహార్యమగు వ్యసనముం బ్రతిబంధింపవచ్చును. అనవరతస్త్రీసంబంధము గలయతఁడు నిశ్చయముగఁ నపుంసకుండగును. ఘాతుకత్వము సర్వస్వమును గ్రసించును, మధుపానరతుఁ డొడలు తెలియనికతన మాతృద్రోహమును జేయఁగలఁడు. వేఁటాడువాఁడు గర్వవిరోధిదాయాదులలో నెవ్వరికైన నాహారమగును. జూదమాడువాని కకృత్యములేదు; తల్లియింటికడ వ్రతినొందినను ద్యూతమును మానఁడు. దుర్గ్రాహుఁడు కపటముచే సంపదని నశింపించును. పగటినిద్ర నిద్రపోవుచున్న రోగసర్పమును లేపు గఱ్ఱవంటిది. అతని కార్యము లన్నియును చెడును. పరనిందకుం డెపుడు సకలజనులతో వైరముపూనుటకు వేఱొండు మందులేదు. గీతవాద్యములయం దాసక్తి యేమనుని మానప్రాణములను ధనంబును హరింపదు? ఎవ్వఁడు చూపోపమి గలవాఁ డసూయ మును బుట్టింపకుండఁ దమపని విడువరు. పరదారరతుఁడు తనభార్యను విడుచును, ఒకప్పుడు చంపివేయఁగలఁడు. కన్యాహరణము రావణాదులకు శిక్షాహేతువైనది. అర్థదూషణముచేఁ గుబేరుఁడైన భిక్షగాఁడగును. అర్థదూషణమువలన నతివ్యయము, లేదా యపాత్రవ్యయము. అకారణ వాక్పారుష్యములచే గడ్డిపోయెను జానము. మనుష్యులఁ జెప్పనేల. నిష్కారణభూతాపమానముం జేసిన యిల్వలుఁడు వాతాపి యనువార లగస్త్యుని భక్షింపఁ జేసిరి. విననప్పుడన్నారా! దోషము ననుసరించి కోటిధనము పుచ్చు

కొనినను బ్రజ దుఃఖపడదు. అన్యాయముగ గడ్డిపరకయైనఁ బోవుటకొప్పదు. ట్టుం జంపి పండ్లుగొనరాదు. ప్రజలవిభవమే రాజునకుఁ బెద్దధనాగారము. కావున రాజు యుక్తియుక్తముగా ధనము వారివలన గ్రహింపఁదగును. రాజు చేపట్టు గడ్డియైనను బంగారగును. దేనిచే నొరుల మనసు నొచ్చునో యామాటకే వాక్పారుష్యమని నామము. భార్యను, బిడ్డలను సేవకులను గూడ వినినంతన మనశ్శల్యమువలె నుండని వాక్యములతో గౌరవింపఁజనును. అక్రమముగ వధించుట, దుఃఖపెట్టుట, ధనము గొనుట యనునవి దండపారుష్య మనంబడు. ఈవ్యసనములలో నొకదానిం దగిలినవాఁడే చతురంగబల సంపన్నుఁడైనను ప్రభువు చెడుచుండ నీపదునెనిమిదింటిం దగులుకొనిన వాఁడు చెడుటకు వింతయేమి.

17 స్వామిసముద్దేశము.

ధార్మికుఁడు, కులాచారాభిజనావిశుద్ధుఁడు ప్రతాపవంతుఁడు న్యాయవృత్తి గల వాఁడును స్వామియనంబడును. కోపప్రసాదములకుం దెలి స్వతంత్రుఁడై తన్నతిక్రమించిన జనులను దండించువాఁడును స్వామి. సర్వప్రకృతులును (ప్రజ మంత్రులు మొదలగువారు) స్వామితోనున్నయవి. తలంచిన తలంపును వినియోగించుకొనుటకు స్వామిలేని వారు చాలరు. మొదలులేనిచెట్టునందు బుద్ధిశాలుల యత్నమేమి చేయఁగలదు? అసత్యమాడువాని సర్వసుగుణములు వినాశమొందును. వంచకులకు ధనము, పరివారము, దీర్ఘాయువు నుండవు. లోకమునకు ధనమిచ్చువాఁడు ప్రియుఁడు. అడిగినవాని మనస్సు చిన్నపుచ్చనివాఁడే దాత. ఉపకారము చేసి నిస్పృహులగుటయుఁ బిమ్మట ప్రత్యుపకారము చేయునేమో యని భయపడుటయును ననార్యగుణుల యలోకసామాన్యమగు మనస్థైర్యము. ఉపకారి కుపకారముచేయుట దాపుడు ధనమునకు వడ్డినిచ్చుటవంటిది. పరులసొమ్ము తిని ప్రత్యుపకారముచే వారిని సంభావింపనియెడల జన్మాంతరమందును వాఁడు ఋణపడియుండును. పాలికుని యావేల? ఆశాపూర్తి చేయని స్వామిప్రసాదమేటికి? క్షుద్రుల సహవాసముగల స్వామి పామున్న గేహమువలె చేరికిని బనికిరాఁడు. కృతఘ్నున కాపదలో నొక్కఁడును సాహాయ్యము చేయఁడు. విశేషజ్ఞుఁడు కాని స్వామిని బుధులాశ్రయింపరు. తనపొట్టతాను నింపుకొనువానిని భార్యయైన విడుచును. ఉత్సాహము లేకయుండుటయే సర్వదుఃఖములును వచ్చుటకు దారి. శౌర్యము, కోపము లేకయుండుట, శీఘ్రకారిత్వము, న్యాయానులయందుఁ బ్రవీణత యను నివి యుత్సాహగుణములు. అన్యాయవృత్తి గలవాని సంపద చిరకాలముండవు. న్యాయ్యము

న్యాయముగ హిత మహితముగఁ జేయువాఁడు తమవారిచేఁ బరులచేఁ గొట్టఁబడును. స్వామియాజ్ఞవలననే యైశ్వర్యమును బడయును దదాజ్ఞ యెవ్వరును దాఁటఁగూడదు. ఆజ్ఞోల్లంఘనఁ జేసిన పుత్రునిగూడ సహింపరాదు. ఆజ్ఞవెట్టనిరాజు చిత్రపటములో నున్నయట్లె యుండుంగాని వానివిశేష మేమియునుండదు. ఒకసారి రాజాజ్ఞోల్లంఘనము చేసి శిక్షింపఁబడినవాఁడు మరలనట్లే చేసినచో నుత్తమసాహసదండమును విధింపవలయును (ఉత్తమసాహసదండమనగా 1000 పణములుగాని 1108 గాని యపరాధము విధించుట) నేరములేనివానికి శిక్షవిధించిన యాయధికారి కాశిక్షయే విధింపవలయును పరమర్మభేదనముం జేయు నసత్యవాది నుపేక్షింపరాదు; అట్టిది యించుకంతయును బనికి రాదు. వేషమును వానివృత్తాంతమును తెలియకుండ నెవ్వనిని భజింపఁగూడదు. ప్రభువు వికారస్వభావము గలవాఁడయినచో వికారచేష్టలేలయుండవు? అధర్మపరుఁడగు రాజునకు ధర్మముం దలంపనివాఁ డెవ్వఁడు? రాజవమానించినవాఁ డందఱిచే నవమానింపఁబడును. పూజింపఁబడినవాఁడు పూజింపఁబడును. ప్రజాకార్యమును దానే విచారింపవలయును. ప్రభువందఱకు సమయానుగుణముగ దర్శనసులభుఁడు కాఁదగును. దుర్దశగలరాజు సేవకజనులచేఁ గార్యవిపర్యాసముం బొందుచున్నాఁడు, విరోధులచే నెమర్కొనఁబడుచున్నాఁడు. శ్రీమంతులవ్యాధివర్ధనమునకన్న వైద్యులకును రాజులవ్యసనవర్ధనముకంటె నియోగులకును జీవనోపాయము లేదు. కార్యార్థులైన పురుషులను లంచగొండులు దోచుకొనియెదరు. లంచములం గొనువారికి భూతబలిం జేయుఁగాదు- లంచమే యన్నిపాపములకు నాగమనద్వారము. లంచమువలనఁ జీవించువారు తల్లిస్తనముం గూడ గ్రహించుచున్నారు. లంచముం బుచ్చుకొనుటచేఁ గార్యాభిరుద్ధుఁడగు స్వామి విక్రీతునొనర్చుచున్నాఁడు. లంచముచే రాజునకైనలాభము రాజమందిరములను ధ్వంసము చేసి యినుపమేకును గడించుటవంటిది. రాజులంచముం గొని పనిసెలవిచ్చుట యెవ్వారికిఁ బ్రియము! దేవతలు గూడ దొంగలలోఁ జేరినచోఁ బ్రజలకుఁ గుశలమెక్కడిది. లంచముచే నర్థోపాయమును గనఁబఱచి దేశము, కోశము, తంత్రము మిత్రమును భక్షించుచున్నాఁడు. రాజన్యాయము మొదవుట సముద్రము తన హద్దు దాఁటుటవంటిదియు, సూర్యుఁడు చీఁకటిని జెందుటవంటిదియుఁ, దల్లి బిడ్డలను దినుటవంటిదియు నగు కలికాలవిజృంభణము. రాజువిశిష్టకాలమునకుఁ గారణుఁడు. రాజు న్యాయపరిపాలనము చేయుచుండెనేని జనులకు దిక్కులు కామధేనువువంటివి. వర్షములు సకాలమున గురియును. సర్వేతిబాధలును శాంతించును. దిక్పాలురందఱును నరనాయకు ననువర్తించెదరు. దానిచే నారాజు మధ్యమలోకపాలుఁడైన నుత్తమునిగా నెన్నఁదురు. వేఁట

జూదములు మున్నగు వ్యసనములు లేకయే ధననష్టమునొందినవానికి రాజు మూలధనము నిచ్చి సంభావింపవలయును. రాజునకు సముద్రావధియగుభూమియే స్వకుటుంబమును వంశవర్ధనక్షేత్రములే కళత్రములు, కార్యార్థులకుపకృతి చేయఁదలపనివాఁడువారిచ్చు కానుకలం గ్రహింపరాదు. ఆగంతుకులతోడను నోర్వలేనితనము గలవారితోడను పరిహాసము లాడఁగూడదు. పూజ్యుల నెదిరించి భాషింపఁదగదు. చేతఁగాని భృత్యులను బహుమతు లిచ్చెదమని యాసచూపి కష్టపెట్టఁజనదు. పురుషుఁడు ధనమునకు దాసుఁడుగాని పురుషునకు గాఁడు. ధనహీనుఁడెవ్వఁడు చులకన గాఁడు? సర్వధనములలో విద్యయే యొరులకు హరింపరానిదగుటను గూడ వచ్చునదగుటను ప్రధానధనము. నది సముద్రునిఁ జేరి విద్య నీచోపగతయయ్యు వానికి దుర్దర్శనుఁడగు రాజుం గూర్చును. పిమ్మట భాగ్యములం జేర్చును. సమస్తజగత్స్థితిపరిజ్ఞానముం గూర్చు విద్య పండితులకుఁ గామధేనువు. లోకవ్యవహారముం దెలిసిన మూర్ఖుఁడైనను సర్వజ్ఞుఁడగు. లోకజ్ఞానములేని ప్రాజ్ఞుఁడు నవమానముం బొందును. పరులకు బోధించువారే ప్రాజ్ఞులు. అనుపయోగమగు సముద్రములోని నీరెంతయున్న నేమి.

18 అమాత్యసముద్దేశము.

చతురంగబలయుతుఁడైనను రాజు మంత్రిలేనిచో శోభిల్లఁడనిన నొక్కనిమాట చెప్పవలయునా? ఒక్కనికిఁ గార్యసిద్ధి కాదు. ఒకచక్రము తిరుగునా? గా[illegible] గానున్న యగ్ని కట్టెలున్నను మండునా? స్వప్రతిష్ఠాపకర్తలవలనను దానమానములవలనను రాజుతోఁగూడ సంపత్తి విపత్తులుగలవారలే యమాత్యులు. ఆయ వ్యయ స్వామి రక్షాతంత్రపోషణమే యమాత్యుని యధికారము. ఆయవ్యయములయందు మునికమండలువే నిదర్శనము. (మునికమండలువు వెడల్పునోటితో వస్తువు నిండునట్లు త్వరగా నీరుపోసి జలము నిమ్మనప్పుడు తనచిన్నకొమ్మువెంట కొంచెముగా నిచ్చును) ఆయమన ద్రవ్యోత్పత్తిక్రమము. వ్యయమన ప్రభువునాజ్ఞ ననుసరించి సెలవు చేయుట. ఆయమును బాగుగా నాలోచించి వ్యయముచేయనివాఁడు కుబేరుఁడైనను సన్యాసియగును. స్వామియన రాజవాక్యము, తచ్ఛరీరము తద్ధర్మము, తత్కళత్రాపత్యములును నగును. తంత్రమన చతురంగబలము. క్రూరస్వభావుని, అశుచిని, వ్యసనిని, హీనకులుని, బలవత్పక్షము గలవానిని, మరలింపఁదరము గానివానిని, అతివ్యయము చేయువానిని, అల్పాదాయము గలవానిని, విదేశములనుండి వచ్చినవానిని అతిలోభులైనవారి నమాత్యునిగాఁ జేకొనరాదు. క్రూరస్వభావుఁడు పరులచే నభియోగింపఁబడి దాను జచ్చును లేదా

స్వామిని గెడపును. బలవత్పక్షుఁడు తాను నియోగింపఁబడిన పనియందుండియు జలప్రవాహమువలె మత్తగజము రీతిని నృపవృక్షమును వ్రేళ్లతో నుండి పీకివైచును. అల్పాదాయముగలవాఁడు నతివ్యయము చేయువాఁడును రాజద్రవ్యమును హరించును. విదేశములనుండి వచ్చినవారి కర్థాధికారమిచ్చిన నుండియుండి యెందో పోయెదరు. లేదా యపకారము చేయుదురు. స్వదేశస్థుని కర్థాధికారమిచ్చిన నతఁడు ధనముహరించినను నూతిలో వేసిన ధనమువలె నెప్పటికైన దొరకఁగలదు. అతికోములునివలన లాభమపేక్షించుట తాతిలోనుండి వస్త్రము దీయుటవంటిది. స్వామియందుఁగల దోషములను నేర్పుగా గ్రహించుటకును సుగుణములున్న నను గ్రహించుటకును సమర్థుఁడైనవాఁడె యధికారి. అమాత్యుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు, క్షత్రియుఁడు, సంబంధి వీరధికారులు గారాదు. బ్రాహ్మణుఁడు స్వజాతిస్వభావముచే ధనమిచ్చిననిచ్చును లేదా! యూరకుండును. క్షత్రియుఁ డభియోగమునఁ గత్తిపట్టుకొనును. జ్ఞాతిభావముచేత సంబంధి సమవాయాతిక్రమణముగ ధనమంతయు మ్రింగివేయును. బంధువులు శ్రౌత మైత్ర యౌన భేదములచే సంబంధులు మూఁడు తెఱఁగులు. పితృపైతామహక్రమముగవచ్చువాఁడు శ్రౌతుఁడు. తానుగూర్చుకొన్నవాఁడు తనంతట వచ్చినవాఁడు మైత్రుఁడు. యోనిసంబంధముగలవాఁడు యౌనుఁడు. మైత్రాదులయందు సంబంధాంతరోత్పత్తియుండఁగూడదు. అపరాధమున్నపుడు పేక్షించి పిదప పశ్చాత్తప్తుఁడగువాని కధికారమీయరాదు. మానవంతు నధికారిఁజేసిన నధికారి నష్టము చేయుచు నిరవగ్రహముగ సంచరించును. చిరకాలమునుండి సేవించుచున్నవాని కధికారమిచ్చిన రాజునకపకారము చేయుటకు శంకింపఁడు. ఉపకారముచేయు స్వభావముగలవాఁ డధికారియైనచో నాయుపకారము పేరువెట్టి సర్వధనము హరించును. చిన్నతనమునుండి తనతో నాడుచుండువాని కధికారమునిచ్చిన నతిపరిచయముచేఁ దానే రాజనని వర్తించును. లోన దుష్టస్వభావము గలవాఁ డధికారియైనయెడల సర్వానర్థముల నుత్పాదించును. శకుని, శకటాలు లిందులకు దృష్టాంతము. స్నేహితున కధికారము రాఁగా నవశ్యము ధనమిత్రనాశనమగును. మూర్ఖాధికారియున్న, రాజధర్మార్థయశస్సులకు సందేహ మగును. అనర్థనరకపాతములు నిశ్చయము. స్వామిప్రసాదముచే గర్వించని యధికారి చిరకాలము వర్ధిల్లును. తనకు క్లేశము గలిగినను రాజునకు సౌఖ్యమును గార్యసాధనములు జేయుని పరిజనముతో నేమిపని. గడ్డిపఱకలేరికొనితిను నేనుఁగునకు సుఖమెక్కడిది? అస్త్రనిపుణులు పనులయందు నియోగింపఁబడి విపరీతకార్యములం జేయుదురు. కావున వారిని దినదినము బరీక్షింపనగును. అమాత్యులనునమ్ముట పిల్లలను పాలకొఱకుఁ గాపుపెట్టినట్లు. "బుద్ధిస్పృష్ట వికారిణీ నియోగినాం" అని పెద్ద

లు చెప్పుదురు. అనఁగా నైశ్వర్యవృద్ధి మంత్రుల చిత్తవికారముం జేయుననుట. ప్రతిపురుషుఁడు నానాలాభములచే సాధ్యుఁడగును. అతిసమృద్ధుఁడగు కృచ్ఛ్రసాధ్యుఁడు స్వామిపదాభిలాషి భక్షణము, ఉపేక్షణము, అశ్రద్ధ, ప్రజ్ఞాహీనత్వము, ఉపరోధము (అడ్డగింత) వ్యాప్తార్థాప్రవేశము, ద్రవ్యవినిమయము నివి యమాత్యదోషములు. రాజ్యతంత్రము బహ్వధికారముఖమున నిర్వహింపఁదగినది. స్త్రీలవిషయమున ధనవిషయమున స్వజాతీయుం డధికార మీయరాదు. స్వపరదేశముల నపేక్షింపని యధికారమనిత్యము. ఆదాయక, నిబంధక, శత్రువాశకు లగు రాజ్యాధ్యక్షులే కరణములు. ఆయవ్యయవిపర్యాసము కలిగినపుడు నేర్పుగల కరణములచేఁ దన్నిశ్చయమును జేయఁదగును. నిత్యపరీక్షణమును వేఱొకయుద్యోగమునకు మార్చుట, ప్రతిపత్తి దానము నియోగులవిషయమున నర్థగ్రహణోపాయము. పీడింపకుండ నియోగులనుండియు దుష్టవ్రణముల నుండియు నంతిస్సారము వెడలదు. తఱచుగ నియోగులను మభ్యపూర్వకాహ్వానము చేయుచున్న రాజులకు సువర్ణవర్షము కురియును. మాటిమాటికి పిండుచుండిన స్నానవస్త్రము (కొల్లాయిగుడ్డ) దశముగా నట్లుండును. దేశమును పీడింపకుండ బుద్ధిచేతను బురుషకారముచేతను వెనుకటిపన్నులను బెంచుచు ధనమానముల నొందఁదగు. ఎవ్వఁడేపనియందుఁ గుశలుఁడో వానినాపనియందే నియమింపఁదగును. సేవకుల కార్యనిబంధనహేతువులు బుద్ధిపురుషకారములేఁ గాని స్వామిప్రసాదము గాదు. చూడకుండఁ జేయువాఁడు శాస్త్రవేత్తయైనను గర్మలయందు విషాదముం జెందును. అప్రతీకారమునం గాక మఱొక్కప్పుడు రాజునకు నివేదింపకుండ నింతయుఁ గార్యముం జేయరాదు. కపటచౌర్యాదులవలన నకస్మాల్లాభముం బొందిన వణిజుని మూలధన మాత్రావశిష్టునిగాఁ జేయవలయును. మూలధనముకంటె ద్విగుణాధిక లాభముగడించు వ్యాపారి రాజునకు ధనాగారమువంటివాఁడు. నియోగులు పరస్పరకలహముం జెందుట రాజులకు నిధిలభించుటయే. నియోగులలక్ష్మి ప్రభువుల రెండవ ధనపుఁగొట్టు. అన్నిటిలో ధాన్యసంగ్రహము గొప్పది. మనుష్యులకు జీవికాధారప్రయత్నముకంటె నితరము వ్యర్థము. విశేషధనము నోటఁబెట్టుకొన్నను ధాన్యమువలెఁ బ్రాణత్రాణమును జేయఁజాలదు ధాన్యములలోఁ జిరకాలముండువవియాఱు. ప్రాఁతధాన్యమిచ్చి క్రొత్తధాన్యముగూడఁగొనుచుండవలెను. అన్నిరసములలో లవణసంగ్రహముత్తమము. ఎన్నిరసములంగూడిన యాహారమైనను లవణమిళితము కానిచో గోమయతుల్యము.

19 జనపతిసముద్దేశము.

పశుధాన్యహిరణ్యసంపదచే రాజిల్లునది రాజ్యము. రాజున కధికారము కోశము ను వృద్ధిని నిర్దేశించునది దేశము. వివిధవస్తుప్రదానముచేత స్వామిగృహమున గజాశ్వాదికము విశేషింపఁజేయునది విషయము. సర్వకామములం దీర్చుటచే నరపతి హృదయయమండనముఁ జేయునది మండలము. వర్ణాశ్రమాచారలక్షణమునకుఁ గాని ద్రవ్యోత్పత్తికిఁ గాని స్థానము జనపదము. జనపతి యుత్కర్ష కారణమున హృదయదారణము చేయునది దారకము. అమాత్యసమృద్ధిచే స్వామిని సర్వవ్యసనములనుండి నిర్గమింపఁజేయునది నిర్గమము. జనపద మనఁగా:-అన్యోన్యరక్షకమైనదియు, బంగారు మొదలగు ఖనిజధనమును నేనుఁగులు గలదియు, అతివృద్ధులు నతిహీనులు లేని గ్రామములతో నిండినదియు బహుపదార్థయుతము, ధాన్యహిరణ్యములచే లాభము నొసంగు సంగడులు గలదియు బంటలకు వర్షములయాధారము కలది పశువులకు జనులకు హితమైనదియు, శ్రేణులు, (వడ్రంగి పాలేఁరు మంగలి చాకలి మాల మాదిగ రాళ్లుచెక్కు పనివాండ్రు, శిల్పులు) శూద్రులు సేవ్యగాండ్రుం గలదియు, విషతృణోదకము (జబ్బుచేయు నీరును గడ్డియుఁ గలది) చౌడు, రాళ్లు, ముండ్లు గిరిగహ్వరములు గర్తములు వర్షాధారమునం బండు భూములు సర్పములు, చెంచులు, మ్లేచ్ఛులు మిక్కుటముగఁ గల యూళ్లును స్వల్పసస్యోత్పత్తి యుఁ దరుఫలాధారమును దేశదోషములు. దున్నని నేలను విత్తుచోటను వర్షాధారమునం బండు పొలములుగలచోటను సదా దుర్భిక్షము వాటిల్లును. క్షత్రియు లెక్కుడుగాఁగల గ్రామములలోఁ బ్రతిదినమును స్వల్పవిషయములలోఁ గూడ యుద్ధములు జరుగుచుండును. బ్రాహ్మణులు విశేషము నుండిరేని రాజులకు విధిగా నీయవలసిన ధనమైనను లుబ్ధత్వముచేఁ బ్రాణముపోయినను స్వాంతవచనములచే నీయరు. విదేశస్థుఁడు వచ్చి ముఖ్యోద్యోగముగాని మఱి యేదిగాని కోరినపుడు వాఁడుపద్రవకారియని తెలిసెనేని దానమానములచే నితరదేశములకుఁ బంపివేయవలయును. పరదేశప్రజ వచ్చిచేయు నుపద్రవము స్వల్పమైనను రాజునకు విశేషధనవ్యయకారణము. సస్యమిాని గింజలు పాలు పోసుకొనుతఱి నుపద్రవము కలిగినచోనది జనులకు దుఃఖప్రదము. వరికుప్పలు నూర్చు దినములలో రాజసేనాప్రచారము కలిగిన దుర్భిక్షము రాకమానదు. ప్రజలకుఁ గల్గినబాధలన్నియు రాజు కోశమును క్షీణింపఁజేయును. ఒకవేళ సేనాదికముచే నుపద్రవము నొందినప్రజకు రాజానష్టమిచ్చి యనుగ్రహింపనగు. మర్యాద నతిక్రమించినచో ఫలవంతమగు భూమియు మహారణ్యమగును. రాజు దీనవారిం గూడ ననుగ్రహించి కూడఁగట్టుకోవలయును సంగ్రహించిన యినుపమేకు సైత మొకప్పు డుపకరించును ఎల్లప్పు

డుఁ బ్రజల కేదియో యిసుమంత యుపకార మొనర్చుచుండుటయే ప్రజల యభివృద్ధి కుపాయము. నగరంబుననున్న యాపణవీథి (బజారు) న్యాయముగాఁ బరిపాలించుకొన్నచో నదియే రాజునకుఁ గామధేనువగు. రాష్ట్రమునందలి గ్రామములలోని ప్రజలకుఁ గడుపునిండఁగ నన్నమున్నచో రాజునకు దచ్చతురంగబలంబులకును నభివృద్ధి యగుటకు సందియము లేదు. గొప్పయాలమందయు హిరణ్యాదికమును కోశాగారాభివృద్ధికి హేతువులు ఆవఱచిన నలువంకల కొంతదూరము వినఁబడునో యంతపరిమాణముగల భూమి దేవాగారంబులకును బ్రాహ్మణులకును నొసఁగుదాత కెందును లోపము రాదు ప్రతిగ్రహీతయు సంతసించును. ఒకఁడు తృణకంటకాదిభేదనముం గావించి బాగుపఱచె నింకొకఁడు దానికిఁ బ్రాకారము నిర్మించె నింకొక్కఁ డండిల్లుఁ గట్టుకొనెను. నింకొకఁడది ధర్మశాలఁ గావించె. నిందెవ్వరికిం దెక్కువ బలమున్నదన్నచో నొకరికన్న నొకరు క్రమక్రమముగా బలవంతులు రాజచిహ్నము ధరింపకుండ నెవ్వఁడును మండలము నుండి పోరాదు రారాదు. ప్రవేశించువానిఁగాని పోవువానిఁగాని పరీక్షింపకుండ సీమాధికారి విడువరాదు. ఒకపలాశాధిపతి (వర్తకుని వేసము) పణ్యవస్తుగ్రాహి వేసముఁ దాల్చిన భటులచే మండలమంతయుం బ్రవేశించి చిత్రకూటముం గ్రహించెనని వినుచున్నాముకదా! ఖేటకఖడ్గసహాయుఁడైన మదురేఁడు కాంచీపురాధిపతిని లోఁగొనియెనని వింటిమి. వయ్యేల రాజాభియోగముకంటె సర్వజనవిశుద్ధి హేతువు మఱొండు లేదు.

20. దుర్గసముద్దేశము.

దేని నెదుర్కొనుటకు శత్రువులు దుఃఖపడుదురో యది దుర్గమనంబడును. విజిగీషువగు రాజునకు శత్రుజయోద్యోగవిషయమై కష్టము లేకుండఁ జేయునది దుర్గమని కొందఱిమతము. ఆదుర్గము స్వాభావికమనియు నాహార్యమనియు రెండువిధములు. స్వాభావికమనఁ బర్వతప్రాకారాదులు స్వతస్సిద్ధములుగాఁ గల ప్రదేశము. ఆహార్యమనం గల్పితంబులగు తాదృశప్రాకారములు కలది. ఉన్నతప్రదేశంబులను వహ్నిప్రజ్వలనోపాయంబును నింధనోదకసమృద్ధియు ధనధాన్యరసాదిసమృద్ధియుఁ బ్రవేశనిర్గమసాధనంబులును గలిగి వీరపురుషులచే సంరక్షింపఁబడుటయే దుర్గసంపదయనఁబడు. ఆదుర్గప్రదేశమున శత్రువుల కీసమ్మద్దులు తిష్ఠింపకుండవలయును. ఆదుర్గప్రదేశము పరాభవమున కాస్పదము. దుర్గములేని రాజు సముద్రమధ్యమున నోడనుండిపడినవానికిం బోలె నాపత్కాలమున వేఱె యాశ్రయము లేదు. తగిన సన్నాహము దానికిం దగిన యుపాయము. తంత్రములు పన్నుట దోసములు కల్పించుట ఘాతుకపురుషప్రయోగము ననునివి పరదుర్గలంఘనోపాయములు.

21. కోశసముద్దేశము.

సంపదాపదలు రెండింటియందును స్వామికిఁ దంత్రాభ్యుదయముం గూర్చుచు ధనముంగూర్చుకొనునది కోశము నాఁబడు. రత్నములు బంగారు వెండి విస్తారముగా నుండుట. వ్యవహారోపయోగములగల పెక్కువస్తువులుండుట ఆపదవచ్చినపుడు తటస్థమగు మహావ్యయంబున కోర్చుటయుఁ గోశలక్షణములు. రాజును గోశమేరక్షించునది. రాజునకుఁ గోశమేప్రాణములుగాని ప్రాణములు ప్రాణములుగావు. కోశహీనుఁడగు రాజు రాష్ట్రము శూన్యమగునను భయంబునఁ బౌరులను జానపదులను నన్యాయముగాఁ దోచు. రాజనఁగాఁ గోశమేకాని రాజశరీరముకాదు. ఎవనిచేత ధనముకలదో వాఁడు విజయి, ధనహీనుఁడు భార్యచేఁగూడఁ విడువఁబడును. ఇతరులు విడుతురని చెప్పనేటికి. పురుషుఁడెన్నఁడును గులాచారమువలన సేవ్యుఁడుకాఁడు. విత్తమున్నచో సేవ్యుఁడగును. విత్తముగలవాఁడే మహాకులీనుఁడు సదాచారసంపన్నుఁడు, పరులను సంతసపఱచని మహాకులీనతయు సదాచారంబును వ్యర్థంబులు. నీరులేకపోయిన నెంత పెద్దచెఱువైన నేమి, దేవాగారములయు బ్రాహ్మణులయు ధర్మాధికారులయు సత్రాధికారులయు పతితకులయు ధనవంతులును సంతానరహితులు నగు విధవలయు గ్రామాధికారులయు గణికలయు ననుపయోగియగు ద్రవ్యంబును రాజు కోశార్థమై బల్మినైన హరింపవచ్చును. మంత్రులయు ప్రజలయు ననుపయోగిద్రవ్యమేనియుఁ బ్రార్థనాపూర్వకంబుగఁ గ్రహించి కోశపూర్తిఁ గావింపవలయు.

22. బలసముద్దేశము.

ద్రవిణదానంబునవలనను బ్రియభాషణంబువలనను నత్యాచారనివారణంబువలనను రాజుం గాపాడుంగాన బలమని చెప్పంబడు. చతురంగములయందును నేనుఁగులు ప్రధానాంగము. ఏనుఁగునకుఁ దన యవయవములే యాయుధములు. ఇతరబలమున కట్లుకాదు. రాజులవిజయమునకు దంతులే ప్రధానములు. ఒక్కయేనుఁగు సహస్రయోధులను జంపఁగలదు. వేయిమంది యోధులు తన్నుఁగొట్టినను నలయదు జాతి కులము వనప్రచారము. దంతావళములకు ముఖ్యమయినదికాదు. శరీరము బలము శౌర్యము శిక్ష తదుచితమగు సామగ్రియుఁ బ్రధానంబులు శిక్షింపఁబడని యేనుఁగులు రాజుల యర్థప్రాణములు హరించునవి. శిక్షితములగు నేనుఁగులున్నచో సుఖముగాఁ బ్రయాణముఁ జేయవచ్చును. శత్రుపురముల మర్దింపవచ్చు. పరవ్యూహములు భేదింపవచ్చు. నదులు మొదలగువానికానకట్టఁగా నుపయోగించుకొనవచ్చు. వెయ్యేల మాటలాడుట తప్ప నితరవి

నోవములన్నియుఁ బడయవచ్చును. హస్తిబలము సైన్యమునకు నడనేర్చిన యాకారము అశ్వబలప్రధానుఁడగు రాజునకుఁ గదనకందుక క్రీడఁగావించు సిరిప్రసన్నయగు, దూరస్థులగు మాత్రులుకూడఁ జేతికి దొరకదురు. ఆపదలయందుఁ దురంగములే మనోరథసిద్ధి (పారిపోవుట) కిఁ గారణములు. వెళ్ళుట పారుట యెదురుకొనుట పరసైన్యభేదము. ఇవి తురంగసాధ్యములు. సమమైన భూమియు ధనుర్వేదపారంగతులయి ప్రహారకులగు ధానుష్కులు గలరాజునకుఁ బరవిజయ మన నెంతటిది. రథములచే మర్దింపఁబడిన సైన్యమును సుఖముగా జయింపవచ్చును.

ముందు మౌళికులయు దరువాత భృతకులయుఁ బిమ్మట శ్రేణీగతులయుఁ బగఁబసి మిత్రులయు ననంతరమున నాటవికులయు బలమును బ్రోవుచేయుటకు రాజు ప్రయత్నింపవలెను. నితరబలమును నుత్సాహముకొలఁదిఁ జేర్చుకొనుటయును. విజిగీషువు విజయయాత్రయందుఁ బరసైన్యమును దగ్గించుటయందే ప్రయత్నించుటయు మిత్రభావంబును గత్తిదెబ్బలకోర్చుటయు నస్త్రశస్త్రముల నెఱుఁగుటయు స్వభావశూరత్వంబును ననురక్తత్వంబును నను నివి భటగుణములు. మూలబలమునకు విరోధము రాకుండ నితరబలమును రాజు జర్థదానంబునను సన్మానంబునను ననుగ్రహింపవలయు. ఆపదయందును బారిపోనిదియు నపరాధముజేసినను ద్రోహచింతచేసినదియు నొరులకు నశక్యమయినదియు మూలబలము, ప్రభుసన్మానము సైన్యమున కుత్సాహముఁ గలుగఁజేసినట్లు ద్రవ్యవ్యయము కలుగఁజేయదు. స్వయముగా విమర్శింపకుండుట. ఆశపెట్టి ద్రవ్యమీయకుండుట. ఇచ్చుటకుఁ గాలయాపనముఁజేయుట వ్యసనములనుండి మరల్పకుండుట. యుత్కృష్టకార్యమొనర్చినప్పుడు సన్మానింపకుండుట ననునివి సైన్యమునకు విరక్తికారణంబులు. తానువిమర్శింపక పరులచే విమర్శింపఁజేయఁబడు సైన్య మర్థతంత్రములకు దూరమగును. ఆశ్రితభరణంబునందును స్వామి సేవయందును ధర్మానుష్ఠానమందును భోజనమునందును శయనంబునందును ధర్మానుష్ఠానమందును బుత్రోత్పాదనమందును బ్రతినిధులు పనికిరారు. ఎంతయిచ్చిన భృత్యుఁడు సంపూర్ణమనోరథుఁడగునో యంతద్రవ్యము బహుమాన మొసఁగరాదు తనద్రవ్యమును ఖర్చుపెట్టుకొనినవానిని రాజు దండింపరాదు. బుద్ధిమంతుఁడెవ్వఁడు తనయింటికిఁ దాను గన్నముద్రవ్వికొనును, కాలమున వర్షించని మేఘమెందులకు. ఆశ్రితులను వ్యసనమునుండి మరల్పని రాజు పనికిమాలినవాఁడు. కార్యాకార్యము లెఱింగిన రాజు సెందఱ ప్రాణవ్యయమైన సరకుగొనక సేవింపఁడు.

23 మిత్రసముద్దేశము.

సంపదాపదలు రెండింటి యందును విడువనివాఁడు మిత్రుఁడనంబడు, కారణంబు లేకుండ రక్షింపబడినవాఁడును రక్షించినవాఁడును నిత్యమిత్రుఁడు వాఁడు వంశపరంపరా సమాయాతుఁడు కావలయు. మఱియు శ్లాఘ్యసంబంధుఁడు కావలయును. జీవనాధారమునకై యెవ్వఁడు మైత్రి సెయునో! వాఁడు కృత్రిమమిత్రుఁడు. ఆపదలయందు విడువకుండుట ద్రవ్యమునెడఁ గాపట్యములేకుండుట స్త్రీలయెడఁ బరమశుచియగుట కోపానుగ్రహముల యందుఁ బ్రతికూలాప్రతికూలతలు లేకుండుట. ననునివి మిత్రగుణములు. ద్రవ్యమొసఁగినఁ బ్రణయముఁ గనపఱచుట విపత్తునందుపేక్షించుట శత్రువులతో సహవాసము చేయుట మోసపుచ్చుట అతివినయము ననునివి మిత్రదోషములు, స్త్రీలతోడి చెలిమి వివాదపడుట సర్వదాయాచించుట. అన్యోన్యదోషము లాకర్ణించుటయు నివి స్నేహము చెడుటకుఁ గారణములు. పాలకంటె మైత్రిగల వస్తువు వేఱొండులేదు. కలసినంతమాత్రమున నీటినిఁ దనతో సమానమయినదానివలెఁ జేసికొనుచున్నవి, నీరముకంటెను మిత్రము లేదు. తానుకలసినంతమాత్రమున క్షీరమును వృద్ధిపఱచును మఱియు వ్యసనము తటస్థించినతఱిఁ దానుక్షీణించును. తిర్యగ్జంతువులు నైత మేదో యొకయుపాయమునఁ బ్రత్యుపకారముఁ జేయుటయందు వ్యభిచరింపవు మనుజులుమాత్రమట్టివారుకారు తృణచ్ఛన్నమగునొక నూతఁ గ్రోఁతియు సర్పంబును సింహంబును నొకజూదరి దైవయోగంబునం జేసి పడిరి, ఆదారిఁబోవు బాటసారి యొకఁడు దయాళుండై వారినుద్ధరించెనఁట విషమ ఘాతుకములగు తిర్యగ్జంతువులును నతని నుపకరించి చనినవనియు జూదరిమాత్రము వానితో మైత్రిఁ గావించి యుజ్జయినీపురంబున నొకచోట నిద్రించియుండగా వాని ద్రవ్యమంతయు హరించెననియు నొకయుపాఖ్యానము కలదు. మఱియు నాడీజంఘుఁడనువాఁడు గౌతముని చేఁ జంపఁబడియె నని యుపాఖ్యానము కలదు.

24 రాజరక్షితసముద్దేశము.

రాజు రక్షింపఁబడిన నందఱు రక్షింపఁబడుదురు. కావున సౌమ్యుఁడగు రాజు నందఱు రక్షింపుచుండవలెను. వంశపరంపరితముగాఁ బితృపితామహుల నాటనుండియు వచ్చు వంశమందు జన్మించినవాఁడును శకితుఁడును ననురక్తుండును గృతవిద్యుండును నగువాని రాజు తనశరీరసంరక్షకునిఁగా నుంచుకొనవలయును. మానమర్యాదలను ద్రవ్యంబును లేని యన్యదేశీయుని రక్షకునిఁ జేయరాదు. స్వదేశీయుఁడైనను నపకారమొకప్పుడు పొందిన వానిని జేర్చరాదు.

మనోవికారమునకు మందులేదు. తల్లియుఁ బిచ్చిదైనచో రాక్షసికాదా! ప్రసిద్ధులు తెలివితేటలు గలవారైనను మంత్రులు చిత్తవికృతిగల రాజు నాపదనుండి తప్పింపలేరు. సమస్తావయవోపేతుఁడైనను దేహి గతప్రాణుఁడైనచో ధన్వంతరియంతటి వైద్యుఁడేనియు నేమిచేయఁగలఁడు, రాజునకు స్త్రీలాసన్నులు దాయాదులంతకంటె నాసన్నులు గావున మున్ను స్త్రీల వలనను పిదప దాయాదులవలనను దరువాతఁ బుత్రులవలనను రక్షింపఁబడవలయును. క్రోతిమొదలు చక్రవర్తివరకు స్త్రీలకొఱకై సమస్తకష్టములు పడుదురు స్త్రీలులేనిచో నేమియున్నను మృతాలంకారములు కావున స్త్రీలు క్షీరసముద్రతీరస్థలివలె విషమునకును నమృతంబునకును గూడ నాటపట్టులు. మొసలికోరలవలె నాండ్రు సహజముగ దుస్స్వభావము కలవారు. కావున వారిని వశపఱచుకొనుట దేవతలకేనియు నశక్యము రూపవతియు సౌభాగ్యవతియు సదాచారవతియు నిర్దుష్టయు నగు భార్య గొప్పపుణ్యము చేసినవారికిఁగాని లభింపదు అతికామము కలిగి మన్మథునకు వశవర్తినులగు కామినుల రక్షింప నెవ్వరికినిఁ దరముకాదు. పరపురుషులకుఁ జూపింపకుండుట. యవసరమైనచో సంభోగించుట. సర్వసాధారణముగా ద్రవ్యమొసఁగుట దర్శనాలాపములయందు సర్వసాధారణముగు ప్రవృత్తి కలుగుటయు నివియున్నచో నేకాంతయు నపరాధముఁ జేయదు. ఈప్సితార్థసిద్ధియందు స్త్రీలు కామధేనువులవంటివారు పరగృహీతలగు స్త్రీలయందు ప్రియత్వమును శత్రుత్వమును గూడఁ దలంపఁగాదు. కారణవశంబున నాంతరీయకముగా (వదలుటకు శక్యముకాకపోవుటచేత) తటస్థమైనచో, వేపచెక్క తిన్నట్లనుభవింపవలెను. ఋతుస్నాతయగు స్త్రీ సంభోగపాత్రురాలు. ఋతుస్నాతాపరాధము మహానర్థకరము. ఋతుస్నాతాపరిత్యాగముఁ గావించినవానికిఁ భ్రూణవిముక్తిలేదు స్త్రీదూషకుఁడునగును. అపకారముఁజెందిన స్త్రీలు తాము చత్తురు లేదా పతినిఁ జంపుదురు స్త్రీలుచేయుటకు వెనుదీయుకార్యమేలేదు పెండ్లియాడకుండుట మంచిదికాని పెండ్లియాడి భార్యాపరిత్యాగముఁ గావించుట మంచిదికాదు. దున్ననివానికిపొలమేల. సవతినిఁ దెచ్చిపెట్టుట భర్తయయోగ్యత తిరస్కరించుట సంతానములేకపోవుట చిరవిరహము నివి స్త్రీలకు విరక్తికారణములు. స్త్రీలకు సహజంబగు గుణముగాని దోషముగాని లేదు. ఎటువంటిపతి దొరకిన నట్టివాండ్రగుదురు. అనువాండ్రకు దాస్య మాడువాండ్రే చేయుదురు. పక్షులుగూడ నితరపక్షిసంయోగమును దమవాండ్ర కంగీకరింపవు. మనుష్యులమాట చెప్పవలయునా! వంశవృద్ధికొఱకును ననర్థపరిహారముకొఱకును నాప్తలోకమునకు బాధకలుగకుండుటకును స్త్రీలు ప్రయత్నపూర్వకముగా రక్షింపఁబడుదురుగాని ఉపభోగార్థము కాదు. యథాకామముగా కామి

మఱుఁగు వేశ్యలను జేరఁదీయుట యనర్థములకు గారణము. మఱియు నశుభములు తెచ్చిపెట్టుపని. దౌవారికుఁడు లేని రాజద్వారముం బ్రవేశించుట కెవ్వరు సంకోచింతురు. కంచమువలె వేశ్యలు సర్వసామాన్యలు. వారియందు హర్షామర్షములు పొందవలసిన యవసరమే లేదు రాజు పరిశుద్ధురాలగు తల్లికడుపున జన్మించినవారును గిల్లు గడప దాటనివారును నగు స్త్రీలతో సంభోగింపవలయు. రాజునకు పరస్త్రీగృహప్రవేశము కష్పకు వల్మీకప్రవేశమువంటిది. రాజెంత యవసరమైనను స్త్రీగృహమునుండి తీసికొనిరాబడిన పదార్థము తినరాదు. తా నాస్వాదించు వస్తువులు విషయమై స్త్రీలను నియోగింపరాదు. స్వాతంత్ర్యము వహించిన స్త్రీలు చేయని దుష్కార్యములు లేవు. మణికుండలయను పట్టమహిషి నిజరాజ్యమునం దనకు స్వాతంత్ర్యమును గోరినదై విషదూషితమగు మద్యగండూషమిడి భర్తయగు నజరాజుం జంపె. విషమిశ్రితమగు లత్తుక యధరంబునకుం బూసికొని వసంతమతి యనునది శూరసేనాధిపతిం జంపె. దశార్ణదేశములయందు వృకోదరి యనునది విషోపలిప్తమగు మేఖలామాణిక్యముచే మదనార్ణవు నుక్కడంచె. వాఁడియుంచుగల యద్దమున మదిరాక్షి యనునది మగధదేశంబున మన్మథవినోదునిం గెడపె. చండరస పాండ్యదేశంబున కొప్పునందాచిన కత్తిచే ముండీరుని గండడంచెను. స్త్రీలు క్రీడాసుఖములయెడల నమృతరూపము వంటివారును కల్లునూతివంటివారునుఁ గూఁడ నగుచున్నారు. వారికుకృత్యదుష్కృత్యములు నిర్ణయించుట కెవ్వఁ డధికారి. స్త్రీలకు సంతానముం బెంచుటయందును గృహకర్మలయందును శరీరసంస్కారంబందును తయనావసరమందునుం దప్ప దక్కినపనులయందు స్వాతంత్ర్యమీయరాదు. స్త్రీలయందిడిన పెత్తనము లంపమువలె భర్తల హృదయమర్మచ్ఛేదము చేయకుండ యూరకే పోదు స్త్రీవశుండయిన పురుషుఁడు నదీప్రవాహామధ్యపతితమగు పాదపము వంటివాఁడు. పురుషుని చేతిలోనున్న యాఁడుది ఖడ్గముష్టివలె కలుగఁజేయని యానందము లేదు. పెక్కుస్త్రీసంతానముం గనరాదు. స్త్రీలకు శాస్త్రవ్యుత్పత్తి గలుపరాదు. సహజముగ జన్యమైన శాస్త్రజ్ఞానము గూఁడ స్త్రీలయందును శస్త్రధారులయందును విషమించును. వేశ్యాసక్తి ప్రాణమానద్రవ్యములకు హానిచేయును. వేశ్యలు ధనమనుభవింతురు గాని మనుష్యుల ననుభవింపరు. ధనహీనుఁడగు మన్మథునందైనఁ బ్రీతి యుంచరు. వారికాంతిలకు విస్తారము ధనమొసంగువాఁడు తుదకు దుఃఖ మనుభవించును. ఎవ్వఁడు తనధనముచే వేశ్య నర్థఫలిం జేసి యా ధనమును తుట్టతుదకితరులకు ధారవోయించునో వాఁడు పశువులకుం బశువు. అధికద్రవ్యమొసఁగి వేశ్యననుభవించువాఁడు చిరకాలము సుఖ మనుభవింపఁడు. అనుభవించినను దానియందు పెక్కనర్థములు గలవు. వే

శ్య నెంతకాపాడినను పరపురుషసేవనరూపమైన నిజప్రకృతి వీడదు. ధనాసక్తి చే పరపురుషులను సేవింపకమానదు. కడుపునిండినను కుక్క యెముకలను పీకకమానదు. పంచదారకలిపినపాలు పోసినను పాముకోరలయందు విషము పుట్టకమానునా? కోతికి వేయుమంది శిక్ష చెప్పినను చాపల్యము పోవునా? వేము చెఱకుపానకములో ముంచినను చేఁదే. దుష్కులీనులం గారవించుట సత్కులీనులకు కోపకారణము. కోశవృద్ధి దాయాదులకు వికారము గలుగఁజేయును. శుభారంభములచే శరీరమునకు కార్శ్యముఁ దెచ్చుకోవలయుఁ గాని వేఱుతెఱంగున తెచ్చుకోఁజనదు. రాజు కొడుకునకైనను సత్కులీనునకైనను భక్తియును విశ్వాసంబును వ్యభిచారాభావంబును నేర్పవలయు ఉచితకర్మములయందు నియోగింపవలయు. ప్రాణబాధయు బహుజనవిరోధంబును మహాపాతకంబును వచ్చుకార్యములందు దప్ప నితరకార్యములయందు బుత్రుఁడైనను రాజాజ్ఞ జవదాటరాదు. బలవత్పక్షముగల శత్రుగ్రహమునెడల నాప్తపురుషవిశ్వాసము నుంచవలయు. లేదా, గూఢక్షేపముగల దూతవలనఁ దెలియవలయు. దుర్బుద్ధిగల సుతునియందుగాని బాంధవునియందుగాని దురభినివేశము వదలవలయు. కుమారుఁడు సజ్జనసేవ్యుఁడు కానిచో నతఁడు దుష్పుత్రుడని తలఁపవలయు. క్షేత్రబీజముల వైపరీత్యము సంతానమునకు వికారము గలుగఁజేయును. కులశుద్ధియు, దంపతుల నన్యోన్యప్రీతియు మనోనైర్మల్యంబును దోషదూషితముగాని సమయంబును విద్యాలక్ష్ములను గలుగఁజేయు. మంత్రముచే పరిపూతముగు పరమాన్నము భుజించుటయు ననునివి యుత్తమపురుషజన్మంబునకు కారణములు గర్భసుఖంబును జన్మకర్మంబును సంతానమునకు దేహలాభాత్మలాభములయందు కారణమగును. జాతియోగ్యంబగు సంస్కారములేనివానికి రాజ్యమందును (సన్యాస) ప్రవ్రజ్యయందును నధికారములేదు. యోగ్యుఁడైన నితరుఁడు లేనియప్పుడు పుత్రోత్పత్తివరకు వికలాంగుఁడు గూఁడ రాజపదమున కర్హుండు. రాజపుత్రులకు సాధుసంపాతమైన విజయము నయము నభ్యుదయమును దూషింపదు. చెద కొఱికిన కఱ్ఱవలె నవినీతుండగు రాజు రాజ్య మభియోగమాత్రంబుననే భంజించుటకు శక్యమగును. ఆప్తులచేతను విద్యావృద్ధులచేతను సంస్కరింపఁబడని రాజపుత్రులు సుఖమారులు. తల్లిదండ్రుల నవమానించు రాజపుత్రుల కభిముఖములగు సంపదలుగూఁడ విముఖములగు. ఎవనిజన్మ దురపవాదోపహతమో వానిరాజ్యము శాల్పనా? ఏకార్యమునందును రాజపుత్రులు తండ్రియానతి మీఱరాదు. రాముఁడు క్రమమునందుగాని విక్రమమునందుగాని తక్కువవాఁడా? యతఁడేల తండ్రిమాటం బట్టి వనవాసము చేయవలయు. తనయిచ్చవచ్చినట్లు నడచు కొడుకునకు తండ్రి యేల శత్రువగు. ఎవ్వ డపా

త్రకర్మము చేయునో వాని యాత్మను వాఁడే చంపుకొనుచున్నాడు. తండ్రియందు రాజ్యభారమున్న రాజపుత్రులే ధన్యులు. సుఖము కలుగఁజేయని సంపద యెందుకు. అధికవ్యాసంగము వందలకొలఁది దుఃఖములను కలిగించును. అఫలారంభము లెవ్వనికి సుఖావహములు? లాతివారి పాలము దున్నిన ఫలమేమి. దానిపంటకు క్షేత్రాధికారియే యధికారిగదా? కొడుకులు, తమ్ములు, సవతితమ్ములు, పినతండ్రులు, జ్ఞాతులు, దౌహిత్రులు, నాగంతుకులు, వీరియందు దాయప్రాప్తియెడల నొక్కరికంటె నొకరు తక్కువవారు. ఎండిపోయిన మొగము, నల్లని మొగము, పలువిధములగు వాక్కులు, మిగుల చెమటపట్టుట, మాటిమాటికి ఆవలించుట, శరీరకంపము తొట్రుపాటు. వాహ్యాప్రేక్షణము, ఆవేగము, పరిభూమినివాసము, ననునివి దుష్కృతము చేసిన రాజునకును చేయుచున్న రాజునకును చేయఁబోవు రాజునకును లక్షణములు.

25 దివసానుష్ఠానసముద్దేశము.

బ్రాహ్మముహూర్తమున లేచి చేయఁదగినకార్యము లాలోచింపవలయును. సుఖనిద్రచే సుప్రసన్నమగు మనంబున యాదార్థములగు సర్వబుద్ధులును బ్రతిఫలించును. ఉదయసంధియు సాయంసంధియు ధర్మకార్యాలోచనలోఁ గడపవలయు. ఉదయమున లేచినవెంటనే తన మొగము నాజ్యమందుంగాని యద్దమందుంగాని చూచుకొనవలయును లేచినవెంటనే నపుంసకుని వికలాంగుని రజస్వలాంగనను గనరాదు. సంధ్యాకాలములయందు శుచియై జపించువానిని దేవతలనుగ్రహింతురు, నియతముగా దంతధావనముఁ జేసికొనినంగాని ముఖశుద్ధికాదు, శారీరకకృత్యములకంటె నితరకార్యవ్యాసంగమెక్కువదికాదు. వేయియుగములు కాచుకొనియున్నను తరంగములులేని సాగరమున స్నానము దొరకునా! వ్యాయామనిద్రాస్నానభోజన స్వచ్ఛందవృత్తికాలములను నితరకార్యవ్యాసంగంబునఁ నతిక్రమింపరాదు. శుక్రమును మలమూత్రములను నిశ్వాసమును బ్రతిబంధించుటవలన నశ్మరీభగంధరాది రోగములు తటస్థించును గంధలేశమైనియు లేకుండునట్లుగా మృత్తికచే శౌచవిధి చేయవలయును బహిర్దేశమునకుం బోయినవెనుక నాచమనముఁ జేయకుండ గృహప్రవేశముఁ జేయరాదు, దేహమునకు వ్యాయామము రసాయనకల్పమైనది. క్షయరోగికి నజీర్ణరోగికి వాతరోగికి నధికభోజికిని వ్యాయామము పనికిరాదు శరీరాయాసకారియగు క్రియకు వ్యాయామమనిపేరు దేహమునకుఁ జెమ్మటపట్టు పర్యంతము వ్యాయామముఁ జేయవలయునని శుక్రాచార్యులు చెప్పిరి. శాస్త్రవాహనాభ్యాసంబున వ్యాయామము సఫలముఁ జేయవలయును తనబలము నతి

క్రమించిన వ్యాయామమువలన సర్వాపదలు జనించును, వ్యాయామము చేయనివారికి జఠరాగ్ని దీపనముగాని యుత్సాహముఁగాని దేహదార్ఢ్యముగాని కలుగదు. ఇంద్రియాత్మ మనస్సులకు సూక్ష్మావస్థయె నిద్రనాఁబడు, సుఖనిద్రఁ జెందినవారికింద్రియములు సుప్రసన్నములగు, పగలు పదియవభాగంబున నిత్యము స్నానమాచరింపవలయును ధర్మార్థకామములయందు శుద్ధిలేనివారినిఁగాని దుర్జనులంగాని స్పృశించినచోఁ దప్పక స్నానమాచరింపవలయు. శ్రమ చెమ్మట మాంద్యము నివిపోవుటయే స్నానమునకుఫలము. దేవగురు ధర్మోపాసనములులేనిస్నానము జలచరస్నానము వంటిది. ఆకలియుఁ దప్పియుఁ గొన్నతటి నభ్యంగస్నానముఁ జేయరాదు. ఆతపతప్తుని జలావగాహనము మాంద్యంబును దలనొప్పియు ఘటించును. ఆకలియగు తటియే భోజనకాలము. ఆకలిలేనితఱిఁదిన్న యమృతము విషమగు, జఠరాగ్నిని వజ్రాగ్నిముఁగావించువానికి జీర్ణదోషముండదు. అన్నముఁదినక ద్రవద్రవ్యముపయోగించువారి జఠరాగ్ని నశించును. ఒక్కసారి యెక్కువనీరు త్రాగువారికిని జఠరాగ్నినిలువదు ఆకొన్నతఱిని దినకున్న నన్నద్వేషమును దేహపరిశ్రమంబును గలుగును ప్రదీప్తమగు నగ్నియందేదియుంధనము కాదు ఎవఁడుమితభోక్త కాఁడో వాఁడు సర్వాపదలు భుజించును. విరుద్ధమైనదియుఁ బరీక్షింపఁబడనిదియుఁ జక్కఁగా నుడకనిదియు రుచిరానిదియు నగునన్నము తినరాదు అకాలమందును దినరాదు. అల్పభోక్తను ననుకూలుని నాకలిఁగొన్నవానిని నతిథిని భోజనకాలమున దగ్గరనుంచుకొనరాదు. పంక్తియందున్నవారందఱితో సమానముగ భుజింపవలయును గాని వెనుకఁబడరాదు. సాయంకాలమున నాఁకలిగాకుండ ద్వివారభోజియు మఱునాటియుదయమున నాఁకలిగాకుండ నేకవారభోజియు భుజింపరాదు. అంతియేకాని భుక్తిపరిమాణము విషయమునను యింత యని సిద్ధాంతములేదు. ఎంతజీర్ణమగునో యంతయే భుజింపనగు. అపరిమితభోజి దేహమునకును జఠరాగ్నికిని నాపదఁ దెచ్చి పెట్టుకొనును. దీప్తమగు నగ్నికిం దగినంత భుజింపకుంటయు ననారోగ్యకారణమే! అతిభోజికన్న పరిణామము దుస్తరము. శ్రమార్తునకు భోజనంబును పానంబును జ్వరము దెచ్చును. పానీయమునకుం దగినంత వెలితిగా భుజింపఁదగు. భుజించినవెంటనే వ్యాయామము గాని మైథునము గాని సర్వవ్యాధులకుఁ గారణములు, అలవాటయినచో విషము కైతము పథ్యమగును. అలవాటులేకపోయినను పథ్యవస్తువుం దినవచ్చుంగాని యభ్యస్తమైనను నపథ్యముఁదినరాదు. బలవంతునకు సర్వము పథ్యమేయని తలఁచి కాలకూటముఁ దినరాదు ఎంతశిక్షితమైనను నభ్యస్తమైనను నొకానొకసమయంబున విషము చంపఁగలదు. అనభ్యస్తమైనను నమృతమెన్నఁడును జంపదు. ఆగంతులకు నతిథులకును నాశ్రితు

లకును విభజించి యిసి తక్కినయది మొసఁగవలయును. దేవుని గురువును ధర్మంబును సేవించువాఁడు కుటిలమతి గాఁడు. మనోనిరోధము సర్వేంద్రియములను బంధింపఁ జేయును. పురుషులకు స్వతంత్రవృత్తి పరమౌషధము. స్వచ్ఛందచారులగు నేనుఁగులు కాననములందే రోగమును లేకుండ జీవించుచున్నవి కదా! సరసమగు స్వేచ్ఛాలాపమొకటియుఁ దాంబూలభక్షణమొకటియు నీరెండే సర్వకాలము సేవించుచున్నను సుఖముఁ గలుగఁజేయునవి. చిరకాల మెత్తగు ప్రదేశమున నిలుచున్నచో రక్తము ప్రవహించు నాడులు శిథిలములగును. చిరకాలము కూర్చున్నచో జఠరాగ్ని మందమగును. మనసు స్థూలమగును. వాక్కు ముద్దయగును. శరీరమునకు బొంద పెరుగును. శరీరమునకు విస్తారముగాఁ జెమ్మటపట్టించినచో శీఘ్రకాలములోనే ముదిమివచ్చును. దేవాగారములను దేవశూన్యములం జేయరాదు. దేవుఁడును గురుఁడును ధర్మము లేనివానియందుఁ బ్రత్యయముంచరాదు. క్లేశకర్మవిపాకాశయపరామృష్టుఁడు కాని పురుషవిశేషమె దేవుఁడు, అర్హన్, అజః, అనంతః, శంభుః, బుద్ధః, తమోంతక యను విశేషనామములా దేవునికే కలవు. ఆత్మసుఖమున కవరోధము కలుగకుండ ఱేఁబవళ్లు విభజించి సర్వకార్యములు నెరవేర్చుకొనుచుండవలెను. ఏకార్యమునకును కాలనియమము లేకుండరాదు. కాలనియమములేని కార్యము మరణసమానము. ఆత్యంతికకార్యములకుఁ గాలనియమము పనికిరాదు. అవశ్యకర్తవ్యమగు కార్యమునకుఁ గాలయాపన చేయరాదు. రా జాత్మరక్షణమునందెన్నండును నేమఱియుండరాదు. ప్రతిదినము సవత్సయగు ధేనువునకుం బ్రదక్షిణము జేయకుండ ధర్మాసనమెక్కరాదు. అధికారి గానివాఁడుగాని పిలువఁబడనివాఁడుగాని రాజసభకుఁ బోరాదు. ఆరాధనీయుఁడగు వానికెదురుగాఁబోయి నమస్కరింపవలయును. దేవగురు ధర్మకార్యములు స్వయముగాఁ జేయవలయును. కుహకులతోడను నాస్తికులతోడ సావాసము చేయరాదు. విలాసకౌతుకినియుఁ బాలికలకుఁ దాపకరంబగు పనిచేయరాదు. తల్లియైనను బరస్త్రీతో రహఃప్రదేశమందుండరాదు. ఎంతకోపమువచ్చినను మాన్యుల నవమానింపరాదు. వారిమాట నతిక్రమింపరాదు. శోధింపకుండఁ బరస్థానమునఁ బ్రవేశింపరాదు. కూర్చుండరాదు. అజ్ఞాతవస్తువుచే వాజీకరింపని వాహనాదికమెక్కరాదు. మంచిగాఁ బరీక్షింపకుండఁ దీర్థమునుగాని ఏకాకినిగాని సన్యాసినిగాని నమ్మరాదు. హెగ్గడికాండ్రచేఁ బరిశోధింపఁబడని మార్గమునం జనరాదు. విషనాశకంబగు మణినిగాని యౌషధింగాని సేవింపరాదు. విషవైద్యుని విద్యనెన్నఁడును గరంబునం దాల్పరాదు. మంత్రియు వైద్యుండును జ్యోతిష్కుఁడును లేకుండ నెన్నఁడును గొలువుచేయరాదు. తానుపయోగించు ప్రతిపదార్థమ్మును వహ్నియందు

ను నన్యస్యుఖులుందును బరీక్షించి భుజింపవలయు. తాను చేయు సర్వకార్యంబులను న వృతయోగంబునఁ జేయువలయు. అంపతోనిఁ దనతో సమానముగాఁ జూచుకొన్న వా డెవరికిని గ్రేష్యుఁడు కాఁడు. పరిజనము దినము శయనము వాయువు నివి వ్యతిరేకముగా లేకుండుటయే భావికార్యసిద్ధిని సూచించును. రాత్రిగాని పవలుగాని నొక్కఁడును సంచరింపరాదు మనోవాక్కాయకర్మంబులను నియమముగాఁ జరుపవలయు. నక్షత్రదర్శనపర్యంతము సంధ్యోపాసన చేయువలయును. తరువాత సముద్రములే స్తనములును ధర్మమె మూఁపయు నుత్సాహమె తోకయు వర్ణాశ్రమంబులే కాళ్లుంబులును నయప్రతాపంబులే కొమ్ములును సత్యశౌచంబులె కన్నులునుగా గలిగి న్యాయమార్గాభిముఖియగు నీభూమియను నావును నేను బరిపాలించుచున్నాడ. ఎవ్వఁడు దీనికపరాధము గావించునో వానిని నేను బరిశిక్షించుచున్నాఁడ సహింపను. అనుచు మంత్రి మననసమాధియుండుఁడి కొంతకాలము జపింపవలయును.

పురుషసంగము నపేక్షించు కాంతతో సంగమింపరాదు. ప్రథమప్రకృతిగలస్త్రీల కనురాగము రహస్యము. ప్రచురావంతమగు కేశము ముఖ్యము. ద్వితీయప్రకృతిగలవారికి మృదుపవనంబును నశాస్వలంబునగు ప్రదేశము కామ్యము. తృతీయప్రకృతిగలవారికి సురతోత్సవమే ప్రధానము స్త్రీపురుషులకు సమయోగముకంటె వేఱు వశీకరణమంత్రములు లేవు. సుయోగమనఁగా నొకరీతిప్రకృతియు నొక్కరీతి యుపదేశంబును నొకరీతి వైదగ్ధ్యంబును నొక్కరీతి స్వాభావికధర్మంబులును గలుగుటయే. ఆకారఁగొన్నవానితోడను దప్పికకలవానితోడను బుభుక్షావిమోచనాకాంక్షితోడను నాస్త్నితోడను సంగమించిన నిష్టమగు సంతానమును బడయఁడు. సంధ్యాకాలంబునందును పగటియందును దేవాగారములయందును నుదకములయందును మైథునముఁ జేయరాదు పర్వసంఘులయందును గ్రహణగ్రసంబులందును గులస్త్రీలతో రమింపరాదు. యీవిధి కపవాదేశాస్త్రములేదు. రాజు పరస్త్రీయింటఁ గాందిన్నఁడను దానితోఁ గలిసియుండరాదు. వంశమునకుఁ బ్రాయమునకును వృత్తమునకును విద్యకును విభవమునకును దగిన వేషంబును సమాచారంబును నెవరి గుర్తింపఁజేయుదు. పరీక్షచేయకుండను బరిశోధింపకుండగను రాజకులమువంశేనిస్తువును బ్రవేశింపరా దేవస్థానమునకుఁ దీనికోరి పోరాదు. కుంతలాధిపతి దూతవేషధారియై పల్లాణనరేంద్రుని జంపినట్లును నశ్వపతి పిమవిష్ణువగు మేకకొమ్ము చేతఁ గుశస్థలాధిపతిని జంపినట్లును వినుచున్నారము. అవిశ్వస్తులయందు నేత్రయము నిద్రింపదు.

26 (సదాచారసముద్దేశము.)

అతిలోభ మతివిశ్వాస మత్యనుగ్రహము నీమూటిచేతను బృహస్పతియంతవాడైనను వంచింపఁబడును. జాపఁబడును. బలవంతునితో విరోధ పడినవాడు దేశాంతరమునకు లేచిపోవలయును లేదా వానితో సంధిఁగావించుకోవలయును కాని యన్యథా క్షేమోపాయము లేదు. దేశాంతరమునకు లేచిపోయినవానికిఁ బౌరుష మెక్కడిది? తనస్వరూపము తెలియకుండ సంచరించినచో వాఁడు గొప్పవాఁడైనను దక్కువవాఁడే. ఆర్తులకు ధర్మబుద్ధి మెండుగ నుండును. ఎవ్వఁడు స్వయముగా ధర్మమందుఁ బ్రవర్తించునో వాఁడు నిరోగుండు. వ్యాధిగ్రస్తునకు దైన్యమునకంటె నెక్కువమందులేదు. ఎవ్వని జన్మము దురవావల పాలుగాదో వాఁడు మహాభాగ్యశాలి. మందమతులు క్రోధనంబులగు వస్తువులందు స్వోత్కర్ష వెలిఁబుచ్చుకొనుచుందురు. భయసమయంబులం దేడువక ధైర్యమవలంబింపవలయు. రణమునందును శరసంధానంబునందును వెనుకపడు నతఁడేటి ధానుష్కుఁడు. మరణమందును మనస్సంధానమందు ను వెనుకపడు నతఁడేటి తపస్వి. కృతికి ప్రతికృతి చేయనిచో నైహికాముష్మిక ఫలంబులు రెండునులేవు శత్రువువలననైనను మంచిమాట గ్రహింపనగు. కలహకారిత్వమున ప్రీతి చెడఁదీయుటయు దుర్మతుల ధర్మము కాని సజ్జన ధర్మము కాదు. ఎవఁడు లబ్ధమగు సంపద చేతనే సంతసించి మరలఁ దవ్విషయమై ప్రయత్నముఁ గావింపఁడో వానికి సిరి యభిముఖి కాదు. వైరానుబంధ మెప్పఁడుపశమింపఁజేయఁడో వానికి వంశవృద్ధి యెట్లగు. భీతుల కభయ దానము కన్నఁ బరమమగు దానములేదు ఉత్సాహము కామితార్థములను ఒసఁగుచుండును. అందఱికిని కల్పవృక్ష ప్రాయుఁడగు ప్రభువు తనయెడల వంధ్యుఁడగుటకుఁ గారణము తన దురదృష్టమో తన యపరాధమో యని తలంపవలె. ఎవఁడు మూలధనమును వృద్ధిపఱుపకుండ ననుభవించునో వాఁడత్యంత దుఃఖితుఁడగును మూర్ఖదుర్జన పతితుల తోడిసహవాస మెవ్వనికిని శ్రేయస్కరము కాదు పాండురోగమువలె నెవ్వని చిత్తానురాగము వ్యాపింపదో వాని సంతోష మితరులకు ఫలకారి కాదు. తన కొలఁది యెఱుంగకుండఁ బరాక్రమించినచో నెవ్వఁడు పరాభవముఁ జెందకుండు. పరభియోగమునకు శాంతియెన్నఁడును బ్రతిక్రియ కాదు ప్రత్యుపన్యాసమే ప్రతిక్రియ కాని అసమయకోప మెంతవిశ్వాసమున్నను పరిజనమునకు వైరస్యము కలుఁగఁజేయును. చచ్చినవారిపయి యేడ్వఁ జనదు. వారికిం దగిన యుత్తర క్రియలు జరుపఁదగు. అట్లు చేయక యేడ్చినచో కన్నీటి బిందువులె ప్రేతల హృదయంబుల కంగారంబులగు. నట్లేడ్చినచో వాఁడు

మకల బ్రతికి చేని దుఃఖింపవచ్చును. చిరకాలము శోకము హృదయమునం జేర్చుకొన్నచో నది ధర్మార్థ కామముల కుద్వాసన చెప్పును. తానుపడిద్రిం డయ్యు నెవ్వఁడు విషయములం దభిలాష పడునో వాఁడు కింపురుషుఁడు. అపరిచితులయెడఁ బ్రియపూర్వకానురాగముఁ గన్పఱచువారు దేవసమానులు. ఈలోకమున్నను శాశ్వతమగు కీర్తి సంపాదించినవారు మృతులయ్యును మృతులుకారు. ఎవని కీర్తి చేత భువనంబులు ధవళీకృతంబులు కావో వాఁడు భూభారమునకై జన్మించినవాఁడు. పరోపకార పారీణులకు శరణాగతుల!యెడఁ!బరీక్ష గనదు. అభిచారక్రియల వలనఁ బరాభిభూతి చేయుట మహాపాతకి లక్షణము. ఏరాజునకు విద్వాంసులయందుఁగాని విద్వత్సభలయందుఁగాని గుణగ్రహణ పాటవ్యముండదో వానికి విజయంబు నభ్యుదయంబును నెట్లు ఘటిల్లించును. పరోపద్రవంబును నష్టంబును జేయుట్రియుంట నుండదో తనకుటుంబము నామిత్రిఁయుంట సంరక్షింపవలయును. పరస్త్రీ పరద్రవ్యముల రక్షించుట వలన లాభములేమగాని వానికేదేని నష్టమువచ్చినచో గొప్ప యనర్థము మాత్రము కలదు. ఆత్మనురక్తునిఁ బరిత్యజింపరాదు. తనకున్నంతయే వానికిచ్చి సంతోషపఱుప వలయును. ఆత్మశ్లాఘయుఁ బరనిందయుఁ గల భృత్యుఁడున్నచో నెంతపనివారమున్న రాజైనను గొలది కాలములో నేకాకియగును. అపరాధమునకు తగినదండము స్వపుత్రియుఁడలపైనను చేయవలయును. పన్నదేశమునకుఁ దగినట్లు గ్రహింపవలయును. ప్రతిపత్తికిఁ దగినట్లు మాటాడవలయు. ఆదాయానుగుణముగా వ్యయము చేయవలయును. ఐశ్వర్యమహాపముగా వినానము జూపింపరాదు. నవోదయానుదయముగాఁ గార్యమారంభింపఁదగు. ధనమునకును శ్రేష్ఠమను దగిన త్యాగమొనరింపఁదగు. సంతోషియే సుఖి. రజస్వలాసంగముసు చేయువాఁడు చండాలునికంటె నధముఁడు. సిగ్గుపడఁదగు. కర్మము లజ్జాశూన్యముగాఁ జేయరాదు. ఎవనికి సచ్చరిత్ర యాభరణమై యుండదో వాఁడు దివ్యాంబరధారియయ్యును దిగంబరుఁడే. సచ్చారిత్రుఁడు దిగంబరుఁడయ్యు దివ్యాంబరధారియే. ప్రతివాదసందేహములు కలవానికిఁ గార్యసిద్ధి కాదు. మృత్యువులకంటె నధికమగు దిపాయసము లేదు. నిర్భాగ్యులకు పరోపకారమే వృత్తి. పరాధీనమగు భోజనముకన్న నుపవాసము మేలు. వర్ణసంకరము లేని దేశమందు నివసింపవలెను. ఎవఁడు పరలోకమును బరిగణింపఁడో వాఁడు పుట్టంధుండు. ప్రేమయు విద్యయు సత్యంబును వాక్సౌశీల్యంబును నలోభవాక్యంబులును దారిద్ర్యమును నిలుపవుగాని దారిద్ర్యమున శరణ్యము నిలుపదు. నిస్పృహులకుఁ బరాపేక్షయేటికి. అగాన్లోక మనాథవిందువారో పురుషుఁడా! ఎవనిచిత్తము శాంతముకాదో వాడే కృపాదుండు. ఎవనిది

త్రమజ్ఞానోపహతము కాదో యతఁడే సంయమి. పురుషునకు శీలమలంకారము కాని శరీరమునకు బరువగు నగలును జెమ్మటపుట్టఁజేయు నంబరములును నలంకారములు కావు. అపకారముఁ జేయువాని కుపకారము చేయుటయే చంపుట. నిర్ధనులకుపకారము చేయనివాఁడు పురుషుఁడు కాఁడు. యాచకులకుపయోగింపని సంపద మరుభూమివంటిది. రాజునకుఁ బ్రజాపరిపాలనమే యజ్ఞము కాని పశుహింస కాదు. రాజునకున్న బలమును ధనమును నిరపరాధి శిక్షణమునకై కాక శరణాగతరక్షణమునకై యుపయోగింపఁదగు.

27 వ్యవహారసముద్దేశము.

మనుజునకుఁ గళత్రమనఁగా స్వరూపమున నిముసమునకిలి కాకున్నను దానికంటె దృఢమగు బంధనము, తల్లి, భార్య, సంతానము, ఈనల్గురును ప్రతిపురుషుఁడునుఁ బోషింపఁదగినవారు. పోషకులు లేక తగినవయస్సు రాక క్లేశపడు నితరసంతానముఁగూడ శక్తికొలఁది పోషించుట గృహస్థునకు విధి. దానముగాని తపముగాని ప్రాయోపవేశనముగాని తీర్థోపాసనకు ఫలము. తీర్థోపవాసులకు దేవతాద్రవ్యమునపహరింపకుండుట. రాక్షసులకుఁ గామ్యమువంటిదియు దురాచారులకుఁ బాపభీరుత్వమువంటిదియు నసంభవము. ధర్మరాహిత్య మతినైష్ఠుర్య మతివంచకత్వమును తీర్థవాసులకుండు సహజధర్మములు. ఏరాజు తగినసమయమునఁ బ్రభువుల సన్మానింపఁడో యతఁడు కుత్సితప్రభువు. చతురంగసంకోచము చేయువాఁడును సమయమున వ్యయపడు ధనమునుగూడఁబెట్టువాఁడును కుత్సితభటుఁడు. అట్టిమిత్రుంగుఱుత్రుఁడే. ధనమువలనఁ బ్రేమచూపించు కామిని కుత్సితురాలు. తనకు సుఖకరముగాని దేశమును వ్యసనకాలమునందనుసరింపని బంధువును సత్కారశూన్యుండగు మిత్రుండును నతిథులకు పెట్టకుండఁ దిను భోజనమును సమయమునకుఁ దక్కి నుపయోగింపఁబడని ప్రేమయుఁ జెప్పుకోఁదగనిదియు డాంబికమ్మునగు నాచారమును ధనసంపాదనయు వినయంబులేని ప్రభుత్వమును, చిత్తంబునందలి మదాంధత్వము వినువాని జ్ఞానంబును, పరోక్షమునందు నిందించు సౌజన్యంబును సత్పురుషుల కుపయోగపడని సంపదయు, దప్పిపొందుచు నుపకారంబును కుత్సితంబులు. ఇరువురును నసహాయము నధికాభిమానులయినను బండితమన్యులైనను మూర్ఖులైనను లుబ్ధులైనను లవారైనను వారికి స్నేహము కుదురదు. ఒక్కని దానియందుంబలె స్వదత్తద్రవ్యమందు మరల నభిలాషపడరాదు. అభిజాతులుపకారము నర్పి మరల దానిస్మరించుటకు మూగవారు. సత్పురుషులు పరదోషములు వినుటకుఁ జెవిటివారు. అదృష్టపుటుకులు పరకళత్ర

ములం జూచుటకు గ్రుడ్డివారు. శత్రువైనను నింటికివచ్చినచో సత్కరింపవలయునన్నచో నీతులవిషయము చెప్పవలయునా !

తనయింటఁ దాఁచుకొన్న ధననిక్షేపముంబోలెఁ దనచేసిన ధర్మమును దాను ప్రకటింపరాదు. మదప్రమాదముల వలనఁ జేసినదోషమును గురువులకు దెలిపిన పిదప నే ప్రాయశ్చిత్తము. దేవగురు ద్విజాతిథులను శ్రీమంతులు కాయక్లేశపడి సత్కరింపఁజనదు. విభవానుసారముగ సత్కరింపజేసినం జాలును. నీచుల కువరమధ్య లాలన మొనరించినను శౌంగలకు బలె వికార మొనరింపకుండుట తటస్థింపదు. ప్రత్యుపకారాపేక్ష లేకుండ నెవ్వఁ డితరుల కుపకారమొనరించునో యతండు ధన్యుఁడు, తెలివిలేనివాని వైరాగ్యంబును సన్యాసివిటత్వంబును ఇంద్రియపాటవము లేని విలాసమును వేశ్యారతుని సదాచారంబును తెలిసికోదగిన వస్తువును తెలిసికోలేనివాని తత్త్వవిచారంబును మహాత్ములకు రత్నాలప్రాయంబులు, శస్త్రము లేనివానితోడను శాస్త్రము లేనివానితోడను నెవఁడెదిరించునో వాఁడు మహాపాతకి. ఉప్పుకొనుటకుఁ జండాలగృహంబునకు బోయినట్లే యొక్కొక్కప్పుడు కార్యసిద్ధికై నీచులను సైతమాశ్రయింపవలయును. కార్యార్థి పరదోషము నబిగణింపఁడు. గృహదాసీసంగమము గృహమును గృహిణిని గృహపతినిం గూడ నశింపఁజేయును. వేశ్యాపరిగ్రహము దేవద్విజ బాంధవుల కుచ్చాటనము, ఔర లోకుల పాపము. తనభార్య రతీదేవి వంటిదయినను కటువగుచున్నది. పరకీయ కుక్కవంటిదైనను రంభయగుచున్నది. ఒక్కదానిని పెండ్లాడినవాఁడే సుఖి. స్త్రీవ్యసనికైనను, నభిసారికల యందున్నంత సుఖము వేశ్యల యందు లేదు. వేశ్యలయందలి వ్యసనమున ధనమా! పోవును దైన్యమా! తటస్థించును దాని యిచ్చవచ్చినట్లు తిరుగుటా సంప్రాప్తమగును, అస్థిరధనము, కంటి ఆవు, గాడిద, పెండ్లికూడిన పెండ్లము. ఏపనిఁజెప్పినను చెయ్యఁదియక సేయు పరిచారకుఁడును నెవ్వనికి సుఖము సేయవు. యతి నృపతి వేశ్య! చారుఁడు భాండసుఁడుఁ వీరిటికి వచ్చుట నష్టమునకేగాని లాభమునకు గాదు. లుబ్ధునకెన్ని సుగుణము లున్నను వ్యర్థములు. ఫలింపని యాచ్ఞాదైన్య మెందులకు. దారిద్ర్యముకంటె లాఘవకారిలేదు. దానివలన మహత్త్వముగూడ శంకనీయ మగుచున్నది. తినయభిలషితము నెరవేఱకున్నను ధనవంతునిం గుణించి లోకము సంతోషించుచుండు, రత్నహిరణ్యపూతమగు జలముకంటె శుద్ధిచేయు పదార్థము లేదు. బందీమోచనము దీనపరిపాలనము కలయుత్సవమే యుత్సవము. అతిథులకును బరిజనులకును మృష్టాన్నమిడిన దినములే పండుగ దినములు. అధర్మ కార్యములు సేయక ధర్మకార్యములు చేసిన తిథులే తిథులు. అకృత్యములు చేయని తీర్థయాత్రయే తీర్థయాత్ర వయోవిద్యోచితమగు సమాస్థానము సేయించు

పాండిత్యమే పాండిత్యము. ఇతరులకు నాశ్రితగులకుండఁ దనకార్యమును దానే చేసుకొను చేయుటే చేయుట. సర్వజనసమ్మతంబగు లౌకికజ్ఞానమే లౌకికజ్ఞానము. పరుషోక్తి యుఁ బరోద్వేగంబును లేని వాచాలత్వమే వాచాలత్వము. యౌవనదోషంబున నపవాదకెందని ధైర్యమే ధైర్యము. ఆదానము పరవశీకరణముగల సౌభాగ్యమే సౌభాగ్యము. విద్వాంసులులేనిసభ మహారణ్యముగాని సభకాదు లోకమందెవ్వనికి నిష్టముగానితనయి ష్టమెంచునుకు. పరసంబంధము సహింపనిరాజు మహాశ్లాఘ్యుఁడు. వ్రాఁతకంటె మాట ప్రమాణమైనది కాదు. తెలియని వారియందు విశ్వాసముంచఁజనదు. స్వామిద్రోహము, స్త్రీహత్య శిశుహత్య, ననుమూఁడు మహాపాతకములకు ఫలము తత్కాలమునందే సంభవించును. దుర్బలునకుఁ బలవంతునితో విగ్రహము తెప్పలేకుండ సముద్రములో దిగుటవంటిది. బలవంతునియొద్ద వికృతిసేయుటకంటె మరణకారణములేదు. ప్రవాసము చరిత్ర వస్తులకేని సంతాపకరము. చాలవారి బత్తెము. మతికనుకూలమగు పరిజనము మాత్రియు సువిహితంబులు సాధనంబు కలప్రవాసి విదేశంబులందెంత మాత్రము దుఃఖపడఁడు.

28 వివాదసముద్దేశము.

రాజు గుణదోషములకుఁ ద్రాసుకఱ్ఱవంటివాఁడు. సమస్తమనుజులకును గుణదోషములే గౌరవమును లాఘవమును దెచ్చునవి. రాజధికారులయెడల సమపక్షులైనవారో సత్ఫలమనుభవింతురు ఆత్మునివలె యథావస్థితమగు సర్థమును ప్రకటించువారు సభ్యులు. వ్యవహారముఁ జూడనివారును విననివారును ప్రత్యర్థులను లంచము నపేక్షించువారును సభ్యులు కాఁజనదు. లోభపక్షపాతములవలన యథార్థమును మఱుగుపఱచు సభ్యులును సభాపతియును మానహానియు ద్రవ్యహానియు నొందుదురు. సభాపతి తన శత్రువగుచోట సవానమే పనికిరాదు సభ్యులకును సభాపతికిని తిన్నని బుద్ధిలేనిచో జయమెట్లుఘటించును. వివాదమొనరించి సభకురకుండుట పిలిపించినఁ రాఁపోవుట మొదటిమాట తరువాతిమాటను బాధించుట పరోక్తులకు నిరుత్తరుండగుట యుక్తియుక్తమగు మాట నంగీకరింపకుండుట స్వదోషమును గప్పిపుచ్చుట పరదోషము లుదాహరించుట యథార్థవాదమందు నుపేక్షించుట మొదలగునవి సభాపతిపరాజితులకుఁ జిహ్నములు. సాక్ష్యముకంటె భుక్తము, పత్రముకంటె సాక్ష్యమును ప్రబలమైనది. భుక్తమనగా ద్వాదశసంవత్సరపరిమితము. ఆక్షేపముగల భుక్తంబును సత్సాక్ష్యమును కూటలిఖితమగు పత్రంబును వివాదము తీర్చుటకుఁ జాలవు. బలాత్కారముగను నన్యాయముగను రాజులమునను జేసినది ప్రమాణముకాదు. వేశ్యయుఁ గితవుం

దును. చెప్పిన సాక్ష్యము గ్రంథానుసారముగను కాలానుసారముగను బరికించి నమ్మవలయును. అసత్యరూపమగు వ్యవహారమునకు విచారణమె యనవసరము. ధనన్యాసవిషయకమగు వివాదము పురుషునియందలి ప్రామాణ్యము ననుసరించి నిర్ణయింపవలెను. లేదేని దివ్యప్రమాణవచనముల నిర్ణయింపఁదగు. గౌరవమర్యాదలు లేనిసాక్షి దివ్యప్రమాణవచనములును నమ్మరాదు వాదిప్రతివాదులుభయులకును నమ్మకుఁడగు సాక్షి ప్రమాణవాక్యములు నమ్మవచ్చును. విటులయు లింగులయు నాస్తికులయు దురాచారులయు దైలికప్రమాణ వాక్యములు నమ్మరాదు. వారిసాక్ష్యము కార్యసిద్ధికిఁ గార్యసిద్ధికిని గూడఁ బనికిరాదు. ప్రతిజ్ఞోక్తులను ముఖోక్తులనుఁ బరికించి తీర్పుచెప్పవలెను. పరవిప్రలాపమున్నచో యుగాంతరములకైనను వివాదసమాప్తి కాదు. సభలోఁ భూమిపైఁ గూర్చుండరాదు. సాక్షులన్యోన్యము మాటలాడుకోరాదు. జానపద పౌరవ్యవహారముల యెడల వివాదము కలిగిన రాజావలననే తీర్పుఁజేయింపవలెను. రాజపరీక్షితమగు దానియందు దోషముండదు. రాజశాసనమును రాజమర్యాదను నతిక్రమించినవానికి సర్వస్వహరణ ఫలంబగు దండనము విధింపవలెను. దుర్మార్గులకు దండనేతరమగు నివారణోపాయములేదు. కపటపంకర ప్రాయ్యమై తీర్పును. దరిద్రులెల్లరును బరాధవింతురు. నరకమగు దారువు చీల్పఁబడినట్లు వక్రదారువు చీల్పఁబడదు. అపరాధులను క్షమించుట సమర్థునకుఁ దప్పకాదు కాని తన్నాదరించినవానిని క్షమించుట యనమర్థత్వ మనిపించుకొనును. దుష్టస్వాంత్యముగల రాజులఁజూచిన బాములఁజూచినట్లు జనులు భయపడుదురు. బహునాయకము ననాయకము నగుసభఁ జేరరాదు. పరప్రవేశముగల గోష్ఠి తలఁపరాదు. స్వనిందా పరిహార మాత్రమే సజ్జనులకుఁ బరనింద. ప్రతిభా ముఖంబునను రాజస్తుతి యనవసరము

అర్థసంబంధము గాని దుస్సహవాసము గాని కలహముగాని యాకస్మికార్థలాభము గాని ప్రాణములతో పాటుసంపాదించిన పూర్వార్జిత ద్రవ్యమునుగూడ నశింపఁజేయును. బ్రాహ్మణులు హిరణ్యముగాని జన్నిదముగా స్పృశించియు క్షత్రియులు శస్త్రములనుగాని, రత్నములనుగాని, భూములనుగాని, వాహనములనుగాని, జీనులనుగాని, స్పృశించియు. గోమట్లు ధనగోపన స్థానమునుగాని, బిల్లవానింగాని, కాకిణి హిరణ్యములనుగాని, మఱియు శూద్రులు పాలుగాని, విత్తులుగాని. పుట్టలుగాని, తాకియు శిల్పులెవ్వరే క్రియవలన జీవింతురో తత్క్రియా సాధనములను స్పృశించియు యతులిష్ట దేవతాపాదములు స్పృశించియుఁ జేసినశపథము దివ్యశపథ మనఁబడును. కోశము తంతులములును దులాదండములను స్పృశించి చేయు శపథంబు దివ్యంబునాఁ

బడు. అన్త్యజులచే తడితోలుమీఁద నెక్కించి శపథముఁ జేయింపవలెను. కిరాతుల
చే వింటిబద్దను దాటించుటయే దైవిక ప్రమాణము, ఉంచుకొన్న లంజె సానియు గోప
కీలుండగు పరిచారకుఁడును దనవానియొద్ద నుద్యోగంబును నియోగిమైత్రియు శాశ్వతం
బులుకావు. అన్న విక్రేత యింటి యాహారమునకుంబలె లంజెసానులయందభిరుచి రుచి
శూన్యము. ఎవ్వఁడేవస్తువు నెంతప్రేమించునో వానికిదానివలన నంతపరితాపంబును గల
దు. రాజునకేనుగంతో చాకలివానికి గాడిదయునంతే. మూర్ఖునకుఁ గలిగిన యాగ్రహ
ముపాయముచేఁ దీరకుండ మరలదు. మూర్ఖునకు శాంతోపదేశము దూదికగ్నివంటిది. మూ
ర్ఖునకు శిక్ష్యోపపత్తి గలుగుట యుద్దీపన దండమువంటిది. మండుచున్న క్రోధాగ్నికి శాం
తవచనంబు లింధనంబులు గాని జలంబులు కావు. అంధుఁ డంధులను గొంతఁ ద్రోచినట్లు మూ
ఢసహవాసము మాఢ్యముంబెంచును స్వభావనిర్గుణంబగు వస్తువునందుఁ బక్షపాతమున
నెంతమంది గుణవర్ణనచేసినను గుణవత్త్వము రాదు. మేక మెడ చన్నులనుండి పాలెవ్వఁ
డు పితుకఁగలఁడు.

29 షాడ్గుణ్య సముద్దేశము.

సమవ్యాయామములు యోగక్షేమములకుఁ గారణములు. కర్మప్రారంభముల
కుపాయాన్వేషణమే వ్యాయామమనంబడు. కర్మఫలప్రాప్తి విషయమయి యుపా
యాన్వేషణము క్షేమసాధనంబగు శమమనంబడు. దైవంబును మనుష్యప్రయత్నంబు
నుఁగలసి కార్యసిద్ధికి మూలంబులు. దైవమన ధర్మాధర్మములు. మానుషప్రయత్నము చిం
త్యము. దైవమచింత్యము. తలపకుండ సంప్రాప్తించిన యర్థానర్థములు దైవాయత్తము
లు. బుద్ధిపూర్వకమగు హితప్రాప్తియు నహితపరిహారంబును మానుషాయత్తంబులు. మ
నుష్యప్రయత్నలభ్యములయందును దైవాయత్తత లేకపోలేదు. దైవమున్నను మనుష్య
ప్రయత్నములేకున్న భద్రములేదు. దైవాయత్తమని యూరకున్నచో వి ల్లంబులతో
డుగువా! ప్రయత్నముఁజేయు వాని కర్థానర్థప్రాప్తియందు సందేహముగాని దైవము
మీఁదనే భారముంచి ప్రయత్నముఁజేయనివానికి మాత్రమనర్థమే తటస్థించును. ఔ
షధమున కాయుష్యమునకుంబోలె దైవపౌరుషములకు బరస్పరసంబంధముకలదు. ఆసం
బంధమే కార్యసిద్ధిసాధనము. యోగక్షేమముల నిష్పత్త్యుపాయమే నీతియనఁబడు. దు
ర్నీతి విపత్తునకు హేతువు, త్రిమూర్తి స్వరూపుఁడగు రాజుకంటెఁ బరమగు దైవ
ములేదు, బ్రహ్మచర్యాశ్రమమవలంబించి పరబ్రహ్మమునందు నిష్ఠాతబుద్ధియై గురుకు
లము నాశ్రయించి తెన్నగా విద్యలు సంగ్రహించి కౌమారము నాశ్రయించిన రాజపు
త్రుఁడు బ్రహ్మయగును. రాజ్యలక్ష్మీపట్టాభిషేకముఁ జెంది తనగుణములవలన ప్రజా

నురాగముఁ గలుగఁజేసికొను రాజు నారాయణమూర్తి యనఁబడు. "సాక్షాత్పృథ్వీపతిః" యను వచనమితనియందే వర్తించును. ప్రతాపమను తృతీయలోచనము నవలంబించి పరమైశ్వర్యముతో రాష్ట్రకంటకులగు నసురులను శత్రువులను దానవులను జయింపఁ దలఁచిన విజిగీషువగు రాజు పరమేశ్వరమూర్తి నాఁబడు. ఉదాసీనుఁడు మధ్యముఁడు విజిగీషువు, అమిత్రుఁడు, పార్ష్ణిగ్రాహుఁడు, ఆక్రందుఁడు, ఆసారుఁడు, అంతర్ధి యను వారు మండలాధిష్ఠాతలగు రాజులు. వీరికిఁగల లక్షణములు వేఱు. విజిగీషు మండలమునకు ముందును వెనుకను బ్రక్కను గోణములయందును గల మండలమందుండియు నిగ్రహించిన మధ్యమాదుల నిగ్రహించుటయందును గలసివచ్చినవారి ననుగ్రహించుటయందును సమర్థుఁడై యుండియు గారణాంతరమున విజిగీషులై యితరులు వచ్చినను నుదాసీనభావముచే నుండువా డుదాసీనుఁడు నాఁబడు. ఉదాసీనుని వలె నేవ్రక్క మండలమునందుండియుఁ దాను విజిగీషువుకంటె నధికబల సమన్వితుఁడయ్యు నొకానొక కారణమున మాధ్యస్థ్యము వహించియుండువాఁడు మధ్యస్థుఁడు నాఁబడు. రాజ్యము పురుషకారము దైవబలము. ద్రవ్యము చతురంగబలము. నీతివిక్రమములను గలవాఁడు, విజిగీషువనంబడు. విజిగీషువున కహితమగు కార్యముఁ జేయుచు బ్రతికూలుఁడగువాఁడే యమిత్రుఁడు. మిత్రలక్షణమింతకుమున్నే వివరింపఁబడినది. విజిగీషువు దాడివెడలనున్నప్పుడుగాని వెడలినపిమ్మటఁగాని కోపమును బుట్టించువాఁడు పార్ష్ణిగ్రాహుఁడు. విజిగీషునకుఁ దరువాతిశత్రు వాక్రందుఁడు. పార్ష్ణిగ్రాహాక్రందుల కమిత్రుం డాసారుండు. అరివిజిగీషువుల మండలములకు మధ్యస్థంబగు మండలమునందుండి యుభయులచే జీతముఁగొనువాఁడంతర్ధి యనఁబడుచుఁ బర్వతాటవ్యాదుల నాశ్రయించియుండు. లుబ్ధుఁడును క్షుద్రుఁడును విరక్తులగు ప్రకృతులు గలవాఁడును నననుగుణస్వభావము గలవాఁడును నన్యాయశీలుఁడును వ్యసనమగ్నుఁడును బ్రతికూలమిత్రామాత్యమంత్రిసేనాపతి సామంతాదులు గలవాఁడునువగు శత్రువుపై దాడివెడలనగు. అరి ఆశ్రయశూన్యుఁడై యున్నప్పుడును దుర్బలాశ్రయుఁడై యున్నప్పుడును నుచ్ఛేదనీయుఁడు గర్షణీయుఁడును బీడనీయుఁడును నగు. సహాభిజనుండును సహజశత్రువిరుద్ధములగు లక్షణములు గలవాఁడును విరోధయితయు నగువాఁడు కృత్రిమశత్రువు. శత్రువునకుఁ దరువాతివాఁడు మిత్రుఁడే కాని యామిత్రత్వము శాశ్వతము కాదు. అవసరమే మిత్రత్వామిత్రత్వములకుఁ గారణములుగాని యాంతర్యానంతర్యములు కావు. బుద్ధిబలము మంత్రశక్తి యనఁబడు. శివులకిల్లి సింహమును జంపుటయే బుద్ధిబలమునకు దృష్టాం

తము. ప్రభుశక్తి యనఁ గోశదండబలంబులు. దీనికి శూద్రకమహారాజును శక్తికుమా
రుండును నిదర్శనములు. ఉత్సాహశక్తి యనఁ బ్రారంభించినకార్యమునకై విక్రమబలం
బున వెనుదీయకుండుట. దీనికి రాముఁడు దృష్టాంతము. అభివృద్ధనగు శక్తిత్రయసంప
దకలవాఁడు గొప్పవాఁడు. బలవంతుఁడు, శక్తిత్రయహీనుఁడు హీనుఁడు. సమానశక్తి
త్రయసంపద కలవారు సమానులు. సంధివిగ్రహయానాసనద్వైధీభావసమాశ్రయము
లు షడ్గుణములు. అందుఁ బణబంధమే సంధి. అపకారము విగ్రహము. దాడివెడలుట
యానము. ఉపేక్షయే యాసనము. శరణుఁజొచ్చుట సమాశ్రయము. ఒకనితో సంధి
చేయుచు రెండవవానితో విగ్రహించుట గాని యొకనితోడనే సంధి సేయుచు
విగ్రహించుట గాని ద్వైధీభావము. హీయమానమగు పణబంధము కలవానితో సం
ధిచేయఁదగు. వాఁడు పరిణతంబగు సర్గంబున మర్యాదోల్లంఘనము సేయఁడేని వానితో
సంధి యుచితము. అతిస్పృద్ధమదయుంబునందాత్మసంక్షోభము లేదేని విగ్రహింపనగు.
నన్నితరుఁడు జయింపలేఁడు నేనితరులను జయింపలేను నవస్థయం దుత్తరకాలమునం గా
కలుషున్నచో నాసనముచితము. రాష్ట్రకంటకులు లేకున్నను పశ్చాత్ప్రకోపము లేకున్నను
గుణాతిశాయియే సర్వాతిశాయి. తనమండలమును రక్షింపకుండఁ బరమండలముపై దా
డివెడలుట బట్టకట్టుకొనక తలపాగ పెట్టుటవంటిది. గ్రీష్మవాసికిఁ గాలిసంకెలవంటిది.
శక్తిహీనుఁడు బలవానాశ్రయింపఁదగు. బలవంతునకు భయపడి దుర్బలు నాశ్రయిం
చుట యేనుఁగువలని భయమున నాముదపుచెట్టెక్కుటవంటిది. అస్థిరుం డస్థిరు నాశ్ర
యించుట నదిలోఁబడి కొట్టుకొనిపోవువాని నింకొకఁడు కొట్టుకొనిపోవువా డాశ్రయిం
చుటవంటిది. మానికపమానముకంటె మరణము మేలు. పరు లిచ్చినచ్చినట్లు తినుచు
కాళ్ళ విక్రయమును చేసికొనుట మేలుగాదు. ముందు మంచిదశ రాఁబోవునని యొ
జిఁగినప్పుడేదియో యొకసంబంధమున నొరుని సమాశ్రయించుట యుక్తము. రాజకా
ర్యములకుఁ గాలనియమము లేదు. రాజకార్యములు మేఘములవలె బయలుదేరుచుండును.
ఉదాసీనాదులయెడలఁ గాని శత్రువులయెడలఁ గాని సంధివిగ్రహములకంటె ద్వైధీ
భావమేమంచిది. యిద్దరు బలవంతుల నడుమనున్న శత్రువు రెండుసింగములనడుమ
నున్న యేనుఁగువలె సుఖసాధ్యుడగును. తనరాజ్యము సమర్పించుటకంటెఁ బన్నిచ్చు
చుండి రాజ్యము తనయధీనమందుంచుకొనుట మంచిది. పన్నిచ్చుట యనిత్యము. పో
యినచో రాజ్యము మరలరాదు. బుద్ధిపూర్వకముగా విత్తుండినను భూమ్యాశ్రయము
చేసిన విత్తు మొలచి చెట్టై పెరుగుచుండ. భూమిని బరిత్యజింపని రాజేల పెరుగఁడు
ఉపాయమూలముగా విక్రయించుచుఁ బ్రకృతిమండలమును ననురాగముతోఁ బెంచు

గా నల్పదేశముకలవాఁడైనను కొఁదికాలములో సార్వభౌముండగును. ఎవ్వనికి భూమి కులపాలిక కాదు. వీరభోజ్యవసుంధర. సామదానభేదదండములని నాలుగుపాయములు. గుణకీర్తనమనియు సంబంధోపస్థానమనియుఁ బరస్పరోపకార ప్రదర్శనమనియు నాయతిప్రదానమనియు నాత్మోపసంధానమనియు సామము పంచవిధము. నాద్రవ్యమంతయు నీది నేను నీవాఁడను నేను నీయిచ్చవచ్చినట్లు వర్తింతును అని తనయాత్మను సమర్పించుట యాత్మోపసర్పణ మనిపించుకొను. చాలధనమునుఁ గాపాడుకొనుటకై యల్పద్రవ్యము నొసఁగి సమాధానపఱచుకొనుట దానమనఁబడు. విషాదిప్రయోగంబుల వలననుఁ గుశాగ్రబుద్ధిగల గూఢచారులను శత్రుసైనికులఁ గాఁజేసియు శత్రుపక్షమువారి కన్యోన్యకలహజననంబగు క్రియఁ గావించుటయే భేదము. చంపుట బాధించుటయు ద్రవ్యము హరించుటయు దండమనంబడు. శత్రుసమీపమునుండి వచ్చినవానిం జక్కఁగాఁ బరీక్షింపవలయు. మంచిబుద్ధికలవాని ననుగ్రహింపవలయు. అరణ్యమందుఁ బుట్టినను నౌషధము క్షేమకారియేగదా! గడ్డగూబవలె నల్పజంతువైనను శత్రుసంబంధియగు జంతువు గృహప్రవేశముఁ గావించెనేని దంత్రియును బాధచేయును. మిత్రహిరణ్యభూమిలాభములలో నొకటికంటె నొకటి యెక్కువది. భూలాభమువలన హిరణ్యలాభంబును హిరణ్యమువలన మిత్రలాభంబును గలుగును. తా ననమర్థుఁడైనయెడల హిరణ్యభూమిలాభములకంటె మిత్రలాభమె గొప్పది. ఒక్కొక్కతఱి భూమికంటెను మిత్రునికంటెను హిరణ్యమె గొప్పదగును. శత్రువునితో మైత్రి చేయవలసిన యెడ వాని నచిరపతనుఁడునట్లుగాఁ జేయవలెను. సిద్ధార్థమున గూఢోపాయమున సవరణముఁ జేయఁజాలరేని సర్వశంకాదురపవాదము లటస్థించును. దుర్జనునకథముపరిహాసముఁ గావించియు మాన్యులచే నుపదేశముఁ జేయించియు నుపశమింపఁజేయవలెను. శత్రునీచకులకు గూఢముగఁ దానము జీతములిచ్చుచు స్వాధీనపఱచుకొనవలెను. శత్రువుల దాయాదులకు భూమియిచ్చి లోఁబఱచుకొనవలెను. ఒకనిభూమి యింకొక్కనికి నమ్ముటకు గొప్పప్రయత్నము కావలెను. సత్యమగు శపథము వా విశ్వాసజనకము. ప్రధానపురుషాది నిగ్రహమునకును హేతువగును. అనర్థములు సూచ్యగ్రములవంటివి. సూచీముఖమున పెద్దదారముఁగూడఁ బ్రవేశించును. క్షయమనఁగాఁ బుణ్యపురుషనాశమే. హిరణ్యధాన్యాదినాశము వ్యయము. స్వామిద్రోహము కాకుండునట్లుగాఁ దగిన లాభ మపేక్షింపవచ్చును. రాబోవు నర్థమునకుఁ గాలహరణముఁ జేయరాదు. ఎన్నఁడు ద్రవ్యము దొరకునో యని సర్వశుభగ్రహనక్షత్రశుద్ధమగు కాలము గడచువరకు నేగడచునుంచినట్లు ద్రవ్యముచేకనే ద్రవ్యమార్జింపవలెను. బుద్ధిహీను

మంబులు ఏప్రాయజానకుఁ జాలవు. పెక్కుమంది కలసి తనకపకారముఁ జేయఁదలఁచినను వారందఱికిని నొక్కసారి దండను విధింపరాదు అప్పుడప్పుడొక్కొక్కనికి శిక్ష విధింపవలయును. నూర్గురి నొక్కసారి చంపరాదు వేయిమంది నొక్కసారి దండింపరాదు. ఏభూమియందు రాక్షసకృత్యములు జరుగవో యాభూమి రాజస్వామి. బ్రిభుష్పం దోనుశోధన ముత్తరకాలావరోధకము కాదేనిఁ జేయఁదగు ఉత్తరకాలార్థసంబంధము గల యార్థ మనర్థమే కాదు. భూతభవిష్యద్వర్తమానకాల సంబంధమువలన లాభము త్రివిధంబు నాఁబడు.

30 వివాహసముద్దేశము.

పండ్రెండు సంవత్సరముల పెండ్లికూతురు పదియారువత్సరముల పెండ్లికొడుకును వివాహమునకు యోగ్యులు. ఇరువురును లోకవ్యవహారయోగ్యులు కావలయును. వివాహపూర్వకంబగు వ్యవహారము నాల్గుజాతులవారికిని సాంకర్యాభావమునఁ గులీనత్వమును సంపాదించును. ముందు మాటలు జరుగుటయుఁ బిదప నగ్నిదేవద్విజసాక్షికముగా యథావిధి పాణిగ్రహణమె వివాహమనంబడు. తల్లిదండ్రులు మొదలగువారు కన్యను యథాశక్తి నలంకరించి దానపూర్వకముగా వరునకిచ్చిన వివాహము బ్రాహ్మమనంబడు. "నీవు యావజ్జీవమీమహాభాగమునకు సహధర్మచారిణివి కమ్ము" అనినియోగించి కన్యాప్రదానము చేసిన పెండ్లి ప్రాజాపత్యమనంబడు. గోమిథునమును గట్నమిచ్చి చేసిన పెండ్లి యార్షము. ఋత్విజునకు యాగదక్షిణగాఁ గన్యనిచ్చినవివాహము దైవము. ఈనాలుగువివాహములును ధర్మ్యములు. తల్లిదండ్రులయు లేక బంధువులయు ప్రామాణ్యము కలిమిఁ బరస్పరానురాగపూర్వకముగా నన్యోన్యసమయపూర్వకముగా వధూవరులే చేసికొన్న పెండ్లి గాంధర్వము. ధనమునఁ బందెముగాఁ గన్యకనొడ్డిన పెండ్లి యాసురము, బలాత్కారకన్యాహరణము రాక్షసము. సుప్తమత్త కన్యాహరణము పైశాచికము. ఈనాలుగువివాహములు నధర్మములు కాని యధర్మ్యములు కావు. వర్ణభేదంబున వానికిని నంగీకారము కలదు. వధూవరుల కిరువురకును శుభలక్షణములు. శుభప్రదములు కనీనికలయందు లోమములును సన్నవిపిక్కలును వంకరతొడలును, కటినాభిజఠరము కుచములు శిరము వీనియందు శుభలక్షణములు లేమియు భుజంబుల నలుపు నుతొరుజిహ్వాధరంబులయందారుపచ్చని రంగును యెచ్చుతగ్గుదంతములును గండములయందు గోఁతులును చెవుల కచ్చుతగ్గును. అతిలఘుత్వాధిక వమాధిక కుబ్జవామనత్వ కారాంగత్వంబును. నసమానజన్మదేహత్వము ననునివి కన్యాదోషంబులు. కన్యకంజాచు

కోలుసవరుఁడుగాని దూతగాని వరబంధువులుగాని తాతాత్తుగ గన్యాప్రదానమునకుఁ బోవు నప్పటికి కన్యస్నానము చేయుచున్నచో రోగగ్రస్తురాలగును. ఏడ్చుచున్నచో మగనిం జంపును. నిదురఁబోవుచున్న నల్పాయుష్కురాలగును. విచారించుచున్న దుఃఖితయగు. ఇంటలేకున్న లంజయగు. కలహించుచున్నఁ బరిజనద్వేషిని యగు. అకృష్ణవర్ణన యతి కనిష్టురాలగు. కావున నట్టికన్యను బెండ్లియాడరాదు. పాణిగ్రహణ కాలంబునఁ బాణి శిథిలమైనచో వరునిఁ గన్య పరిభవించును. వరుఁడు తన మొగమువంకఁ జూడకున్నప్పుడు వికాసితలోచనయై వరునింజూచు కన్యక ప్రచండయగును. ఏకశయ్యయందున్నతజీ లాలింపని వరుని స్త్రీ పశువుగఁ దలఁచును. లాలింపకుండ బలాత్కారగ్రహణము గావించినచో స్త్రీ యాజన్మవిద్వేషిణి యగు. ధైర్యముఁ జాతుర్యము లేనివాఁడు కన్యకను బొందనేరఁడు. సమానమగు కులీనత సమమగు నైశ్వర్యము భిన్నమగు గోత్రము కల వధూవరులకే వివాహసంబంధము న్యాయము. కన్య తనతండ్రికంటె నధికైశ్వర్యవంతుండగు మగని గణింపదు. దరిద్రుని కన్యకను భాగ్యవంతుండగు వరుండును బరిగణింపఁడు. వారి కన్యోన్యానురాగము కుదురదు. దరిద్రునకు గొప్పవానితో సంబంధము వ్యయకారణ మవజ్ఞాకారణ మసంతుష్టికారణమునగును బరిణమించును. అవిశుద్ధకన్యాపరిగ్రహముకంటె వేశ్యనుంచుకొనుట మంచిది. అట్టికన్యక జన్మమే గర్హణీయమగును. ధనవంతుఁడు లోభియైనచోఁ బరిచారకులేమిచేయుదురు. మామిడిచెట్టు పండియున్నను వాకిలిఁగొన్న చిలుకలేమిసేయఁగలవు. తెల్పఁగా వరింపఁబడినదయ్యుఁ బాణిగ్రహణము కాకున్నంతవఱకుఁ గులీనతాసంకరము కలిగినచో నాకన్యను వివాహమాడక విడువవచ్చును. అనులోమ్యముగా బ్రాహ్మణులకు నాల్గుజాతుల కన్యలును క్షత్రియునకు మూడుజాతుల కన్యలను కోమటికి రెండుజాతులవారును వివాహయోగ్యులు. మాతులకన్యావివాహము దేశకాలముల నపేక్షించియున్నది. అవిఛిన్నమగు సంతానము. అనురాగము గృహవార్తలందుఁ జెప్పినట్లు వినుట. వంశమునకును జాతికిని దగినయాచారము దేవద్విజాతిథిసత్కారము చేయుట బాంధవులకు కార్యములే దారసంగ్రహమునకు ఫలములు. కావుననే పెద్దలు "గృహిణీ గృహముచ్యతే" అన్నారు. గృహమన గృహిణియేకాని తలుపులు ద్వారబంధములు దూలములు మొదలగు కాష్ఠసమూహము గృహముకాదు. గృహకృత్యములు చక్కఁగా నెరవేర్చుకొనుట. అసంతృప్తియును కాకుండఁ బదార్థములు వాడుట గృహకృత్యములయందుఁ దప్పఁ దక్కినవ్యవహారములయందు స్వాతంత్ర్యములేక యుండుట సదాచారము. తల్లివంటి స్త్రీలతోఁగూడ నంతఃపురమునందుండుట యనునవి స్త్రీరక్షణోపాయములు. వేశ్యలు

సర్వసామాన్యలు. వారితో నభిజాతుండు రమింపఁడు. ఇచ్చినకొలఁదిఁ బ్రేమఁజేయుట సత్కరించినకొలఁదిఁ బరోపభోగ్యలగుట. శక్తిలేనిచోఁ బరిభవించుట లేక చంపుట. ఎంతయుపకారముఁజేసినను నాత్మప్రియురాలు కాకుండుట. ఒకగడియ యేమఱియున్నను నాగడియలో బరునితో సంగమించుట మొదలగునవి వేశ్యాస్త్రీలకుఁ గలాంతములగు ధర్మములు.

31 ప్రకీర్ణకసముద్దేశము.

ఇఁకఁ బ్రకీర్ణకసముద్దేశముం జెప్పుచున్నాను. సముద్రమువలెఁ బ్రకీర్ణములగు సూక్తిరత్నముల నిండుఁ గొన్నుటచే నిదిరత్నామంబునం బరగుచుండె. వర్ణపద వాక్య ప్రమాణయోగ విజ్ఞాన గౌరవ మెఱింగిన సుమతియు సుముఖుండును సువ్యక్త గంభీర మధురధ్వనియుఁ బ్రగల్భుండును బ్రతిభాశాలియు నూహాపోహశాలియు నవధారణాగమన కుశలుఁడును సత్వరముగ వ్రాయుటయుఁ జదువుటయు నేర్చినవాఁడును సంక్షిప్తగ్రాహక లక్షణములు కలవాఁడగును. కథావిచ్ఛేదంబును దొందరపాటును ముఖవైరస్యంబును ననవేక్షణంబును స్థానత్యాగంబును జక్కఁగఁ జేయఁబడినదానియందు గూడ దోషోద్ఘాటనంబును, మౌనంబును నసహనంబును గాలయాపనంబును నాకాదర్శనంబును, ననత్యాలాపంబును విరక్తలక్షణంబులు. దూరావేక్షణంబును ముఖప్రసాదంబును బ్రశ్నలయం దాదరంబును, ప్రియవస్తువులను స్మరించుటయు, పరోక్షమందు గుణగ్రహణముఁ జేయుటయు, తత్పరివారమును శ్లాఘించుటయు దదనురక్తియు ననురక్తలక్షణములు, చెవులకింపును బాగ్యవిరుద్ధముగాని యర్థాతిశయంబును, శుభవాక్యరస సంపన్నతయు, నన్యూనాధిక వచనపద్ధతియు, ననన్వయ విరుద్ధత్వంబును ననునవి కావ్యగుణములు. అతి పరుషవర్ణ విన్యాసంబును నహిత యతియు ననన్వితార్థంబును నబోధపదోపన్యాసంబును నభీప్సితాభిధానాతిశయాన్యూనత్వంబులును ననునవి కావ్యదోషంబులు, కవులష్టవిధములు కలవారు. మనఃప్రసాదమును గళాకౌశలంబున సుఖముగఁ జతుర్వర్గముం దెలియుటయు సంసారంబునం గీర్తియుఁ గవిసంగ్రహమునకు ఫలంబులు. ఆలాపశుద్ధియు మాధుర్యంబును బ్రయోగవైదగ్ధ్యంబును మార్దవంబును సమమగునందును దనువుం బులకితముం జేయుటయు, రాగాంతర సాంకర్యాభావంబును గృహీతరాగనిర్వాహంబును మనోరంజకత్వము ననునవి సంగీతలక్షణములు, సమత్వము మవాలయములో గలియుటయు, గాయకభావము ననుసరించుటయు, మార్దవంబును వ్యక్తయతి ప్రయోగంబును, శ్రుతిమధురత్వంబు ననునవి వాద్యగుణంబులు, మా

ఖునందును నభినయమునందును నృత్యంబునందును, సమమగు సమాయోగంబును, సంగీతము ననుసరించుటయు, మృదువగు నభినయంబును రసోచితమగు హావభావములు గన్పడుటయు నృత్యలక్షణములు. దుర్మార్గుల ప్రస్తావనయందును నెవ్వఁడు దుర్వచనముఁ బలుకఁడో వాఁడు మహాత్ముఁడు. ఎవని యింటికిఁ బోయి యతిథులు కృతార్థులుగాకుండ మరలుదురో వాఁడు నిర్భాగ్యగృహస్థుండు. ఋణగ్రహణమున ధర్మంబును సుఖంబును లేదు. ద్రవ్యము యాచకులకిచ్చినఁ దఱుగును గాని విద్యతరుగదు. దాత ఋణమిచ్చినచో వానికిఁ బరితాప మత్యాసన్నమై యుంటయుఁ గలవాఁడును బరాభవంబున నిచ్చినద్రవ్యము మరల రాకుండుటయుఁ దటస్థించును, దాత గానివాఁడు మరలఁ దనయిచ్చిన ద్రవ్యము వచ్చువరకును స్నేహమును సౌజన్యంబును బ్రియభాషణంబును సామీప్యంబును విడువఁడు. ఏ అసత్యమువలనఁ బరోపకారంబును స్వార్థలాభంబును లేదో యది యసత్యము కాదు. నాస్తికున కన్నింటను నసత్యమువలని భీతిలేదు, ద్రవ్యము కొరకుఁ దల్లినైనను జంపుటకు వెనుదీయఁడు. అసత్యమునకుఁ జంకఁడు, వివాహముకంటె సకలానర్థ నిదానము మఱొకటిలేదు గాని వధూవర నిర్వాహము మాత్రము దైవాయత్తము. రతికాలంబునఁ బలుకఁదగరానిమాటలులేవు, ఒకటియు జరుగనదికాదు, గాని యంతమాత్రమున దంపతుల ప్రీతి చెడదు. ప్రీతిసామ్యము గాని కలహము గాని రతికైతవము గాని యున్నచో దంపతులయనురాగము చెడును. ఎప్పటికప్పుడు సంపాదించుకొను సైన్యముగల రాజునకు జయమెక్కుడిది. వాని ప్రాణార్థస్త్రీలయందుఁ గళ్యాణమెక్కుడిది కృతార్థులగుదనుక వంశమును సందతియెడల విశయముఁ జూపుదురు. కూడజన్మించిన దేహమయినను జీవునితో వెంటరాదన్నచో నింక నన్యులు వత్తురా! అశుభమునకుఁ గాలహరణమే ప్రతీకారము. పక్వాన్నంబువలనం బలె స్త్రీలవలనను దేహతాపోపశాంతియే ప్రయోజనము. అనురాగ విరాగములేల. గడ్డిపోఁచతోనైనను బ్రయోజనమున్నప్పుడు దేహపాదధారియగు మానవునివలనఁ బ్రయోజనముండదా! ఎవరువ్రాసిన కమ్మనైనను మఱువరాదు. రాజునకు సమయము వచ్చినప్పుడవియే ప్రధానములు. సంధివిగ్రహాదివ్యాపారంబును సర్వజగద్వ్యాపారంబును దర్పణముగఁ జేయున్నది. నీతి విదులు పుష్పయుద్ధమునైన నంగీకరింపరు. శరయుద్ధము నంగీకరింతురా! పెక్కురను బోషించువాఁడే రాజు. అర్జునవృక్షము పండిననేమి! ఎండిననేమి. త్యాగి కల్పవృక్షమువలె సర్వసంబాధము సహించును. రాజులు పర్వతములవలె దూరసౌందర్యము గలవారు. నుప్రక్కులకు దేశవార్తలన్నియుఁ దెలియుఁదగు సాధనములున్నదేశములే రమణీయములు. ధనమును బంధువులను లేనివానికి మను

వ్యసంచారముగల దేశంబును మహారణ్యమువంటిది. శ్రీమంతున కరణ్యంబును రాజధానియే. ఆసన్నవినాశుండగు వానికి మతివిపర్యాసము కలుగును. పుణ్యవంతునకు దౌర్భాగ్యదశయే లేదు. అనుకూలదైవము విపదలను ద్రోఁచి సమస్తసంపదల నొసంగును. అసహనుండును విహీనుండును కృతఘ్నుండును దీర్ఘకోపియుఁ గర్మచండాలురు. ఔరసుఁడు క్షేత్రజుఁడు దత్తుఁడు కృత్రిముఁడు గూఢోత్పన్నుఁడు అపవిద్ధుఁడు నను నార్గురుపుత్రులును దాయాదులు పిండదానంబునకు యోగ్యులు. కానీనుఁడు సహోఢుఁడు క్రీతుఁడు పౌనర్భవుఁడు స్వయందత్తుఁడు శౌద్రుఁడు నను నార్గురును దాయాదులు కారు. పిండదానంబునకుం దగరు. కొన్ని దేశములందుఁ గొన్ని కులములందు దాయభాగప్రాప్తి స్త్రీసంతానమునకు గలదు. యతికులమున శిష్యులకే కాని తనూజులకు లేదు. అత్యుపచయము కలవాఁ డెవ్వని కవమానము సేయఁడు. భృత్యావరోధము రాజు నేదండించుటవంటిది. రతికాలంబునను మంత్రానుష్ఠానసమయంబును హోమము సేయుతఱిని భోజనము సేయువేళను నెవ్వనిని నెవ్వఁడును సమీపింపరాదు. ఎంతపరిచయమున్నను జంతులయందైన విశ్వాసముంచరాదు. మత్తదంతి నెక్కినఁ బ్రాణాపాయము వచ్చును. అతివినోదమంగభంగముఁ గావింపక తీరదు. ఆస్తి లేనివాని ఋణమును బరిచర్య చేయించుకొని తీర్చుకొనవలెను. యతులయెడను బ్రాహ్మణులయెడను క్షత్రియులయెడను పూర్వోక్తవిధి తగదు. అశనము నెడలను శయనము నెడలను యథాలాభసంతుష్టి లేనివానికిఁ దనయాత్మయే వైరి. మహామునివలె సర్వాన్నములు తినుచు సర్వక్లేశము లనుభవించుచు సర్వప్రదేశములందు శయనించువాని కసాధ్యమగునది లేదు. ఆడుదానియనురాగమువలె సంపద యెవ్వరికిని స్థిరము కాదు. అన్యులమీఁది తంత్రములు చెప్పువారు రాజులకు ప్రాయముగ నిష్టులగుచుందురు. నీచుఁడు పరనిందచే స్వోత్కర్షఁ గాఁ దలఁచును. అల్పత్వబృహత్త్వములు గుణమువలనం దెలియఁదగుఁ గాని పదార్థప్రమాణమువలనఁ దెలియవు. కలుషమనీషులు నిర్నిమిత్తముగా మహాత్ములుగారు. ప్రకృతిచే శీతలమగు జలము సైతముష్ణమగుట వహ్నిప్రభావము. చిరకాలస్థాయియైనను గార్యార్థి లెస్సఁగా నారాధింపవలెను. కాని యర్థికవ్యవహారముం జేయరాదు. శుభాశుభకర్మములు రెండును సత్పురుష పురస్సరముగాఁ జేయువానికి నాపదలును నపవాదలును రావు. సంపదలలో సంపదలును విపదలలో విపత్తులును వచ్చుచుండును. దుష్టాధికారియుఁ గార్యాధికారియుఁ బరసంబాధమును విచారింపడు. శాస్త్రవేత్తలును స్త్రీలును ననుభూతగుణులై పరమాత్మను రంజింపఁజేయుదురుగాని ప్రసిద్ధిలో వాటికిఁ బని లేదు. చిత్రగతుండగు రాజుంగూడ దిరస్కరింపరాదు. క్షత్రియతేజము గొప్ప ఘనదేవత. యనఁద

గు. కార్యముఁ బ్రారంభించి యాలోచించుట తలపాగ పెట్టుకొన్న పిదప నక్షత్రప్ర
శ్నమడుగుటవంటిది. అగ్నిసేవనము వలనఁ జలి తగ్గును; సేవనము వలనను రాత్రికాలంబున
భయములేదు. నూతనభటులకు ప్రీతి మెండు. అపాత్రప్రదానము విషయమై యందరు
దాతలే, తల్లిపరిత్యజించిన బాలునిఁ దల్లియె పోషింపవలయుఁగాని యితరులెవ్వరు పో
షింపనేరరు.

ఇది. సకలతార్కిక చక్రచూడామణి చుంబిత చరణుండును రమణీయగుణ
పంచాశద్వాది విజయోపార్జితకీర్తి మందాకినీ పవిత్రిత త్రిభువనుండును పరతత్త్వర
ణ రతోన్మాదన్యాంతుండును నగు శ్రీనేమిదేవ భగవానులకు శిష్యుండును వాదీంద్ర కా
లానల శ్రీమన్మహేంద్రదేవభట్టారకునకు దమ్ముండును ....
తార్కిక చక్రవర్తి వాదీభ పంచానన వాక్కల్లోలపయోనిధి కవికులరాజ ప్రభృతి
ప్రశస్తి ప్రశస్తాలంకారుండును, షణ్ణవతిప్రకరణయుక్తి చింతామణి సూత్ర మ
హేంద్రమాతలి సంజల్ప యశోధర మహారాజచరిత మహాశాస్త్ర వేధసుండును శ్రీమ
త్సోమదేవ సూరిచే సంస్కృతభాషయందు రచింపఁబడి శ్రీ గొల్లపూడి సూర్యరావు
చేఁ దెలుఁగు వచనరూపముగాఁ దెనిఁగింపఁబడిన నీతివాక్యామృతము సమాప్తము.

శ్రీసరస్వతీకార్యస్థానమున వెలకుదొరకుపుస్తకములు.

	రు.	అ.	ప.		రు.	అ.	ప.
మార్కండేయపురాణము	1	4	0	సువర్ణశృంఖల	0	8	0
కళాపూర్ణోదయము	1	0	0	కాంచనమాల	0	8	0
బాలరామాయణము	1	0	0	విక్రమాంకదేవచరిత్రము	0	8	0
రాజతరంగిణి 1-2 భాగములు	1	0	0	చంద్రప్రభచరిత్రము	0	8	0
కేయూరబాహుచరిత్రము	0	6	0	షేక్స్పియరునాటక కథాసారము	0	12	0
శుకసప్తతి	0	14	0	ఫసానే అజాయబ్	0	8	0
హరవిలాసము	0	8	0	శ్రీశివాజీచరిత్రము	0	10	0
శకుంతలాపరిణయము	0	8	0	నన్నయభట్టారక చరిత్రము	0	8	0
నిరంకుశోపాఖ్యానము	0	6	0	పరమానంద చరిత్రము	0	4	0
విజయవిలాసము	0	6	0	అమీరేహంజా	0	8	0
అపవాదతరంగిణి	0	6	0	భువనమోహిని	0	4	0
బహులాశ్వచరిత్రము	0	6	0	హరిశ్చంద్రమహారాజుకథ	0	4	0
కువలయాశ్వచరిత్రము	0	8	0	సాహసిక కన్యకము	0	6	0
శృంగారశాకుంతలము	0	8	0	ఆనంద సాగరము	0	6	0
పార్వతీపరిణయము	0	8	0	[illegible] చరిత్రము	0	6	0
కురుక్షేత్రవిజయము	0	8	0	కారొనేషన్ సంచిక	0	6	0
త్రిలోకసుందరి	0	8	0	[illegible]	0	8	0
ఎడ్వర్డుపట్టాభిషేకనాటకము	0	6	0	గుణమంజరి	0	6	0
చంద్రహాస నాటకము	0	12	0	వీరబలవినోదములు	0	6	0
కన్యకాపరమేశ్వరినాటకము	0	6	0	శుక్రనీతిసారము	0	10	0
మృచ్ఛకటికము	0	12	0	కళావిలాసము	0	[illegible]	0
ముద్రారాక్షసనాటకము	0	8	0	శ్రీనాథచారిత్రము	0	4	0
మాలతీమాధవము	0	8	0	కన్యాశుల్కము.	0	12	0
మల్లికామారుతప్రకరణము	0	14	0	వివేకానందోపన్యాసములు.	0	10	0

ఇంకా యితరగ్రంథములు చాలగలవు.

కేటలాగుకు వ్రాసినయెడల నుచితముగా పంపుదుము.

కావలసినవారు

సరస్వతీ మేనేజరు, కాకినాడ, అనివార్యుపలెను.

10790